

Mészáros Lázár törökországi naplója (1849-1850)

A szöveget gondozta és a bevezetőt írta:
Ács Tibor

Terebess és Zrínyi Kiadó, Budapest, 1999

TARTALOM

Ács Tibor: Mészáros Lázár és hagyatéka

Mészáros Lázár naplója 1849-50.

A napló hitelességéről

1849

1850

Tavaszi s nyári nap Kutahiában

Kutahiai téli nap, és előbb őszi

Olvasmányok jegyzéke 1850-ben Törökhonban

Ács Tibor: Mészáros Lázár és hagyatéka

Rég nem került érdekesebb könyv az olvasó kezébe, mint a kortársai által „a legbecsületesebb magyar”-nak nevezett Mészáros Lázár 1849-50. évi törökországi naplója. Közismert, hogy Mészáros Lázár honvéd altábornagy, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja az 1848-49-es forradalmunk és szabadságharcunk egyik vezető személyisége volt. Történelmünk első honvédelmi miniszteréről a Nemzetőr 1848. május 27-i számának találó jellemrajza többek között megállapította:

„Hadügyérünk nem valami marcizális, mord kinézésű, s gőgös affektálás által magát nevetségessé tevő, kozákos főtiszt, hanem valódi humánus férfiú, eleven eszű, kedélyes ember, a szó legnemesebb értelmében hazafi vagy polgárkatoná. Ilyen hadügyér kellett nekünk.”

A kortárs történetíró, Horváth Mihály 1865-ben Genfben megjelent „Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben” című művében a Mészárosról készített arcképvázlatában „szabadelvű” katonaként ábrázolta, aki „mindenből kitűnő, buzgó hazafias érzelmei, jellemének ritka becsületessége, tisztasága s egyenessége, a társas életben tanúsított kedélyessége, és a gyakran kedvderítő humor, mellyel nyilvános szónoklatát fűszerezte, mindenek felett pedig a németes szellemű hadseregben töltött harminczöt évi szolgálatának dacára teljesen megőrzött magyar zamatú egyénisége által nagy mértékben kiérdemelte a közbecsülést és közkedvességet. Ellene soha, még akkor sem támadt ellenszenv, midőn később a hadsereg vezérletét alkalmilag többször átvévén, abban a szerencse kedvezésének nem örvendhetett.”

Tagadhatatlan tény, hogy Mészáros Lázár, az 1848-49. évi szerepéről folyó vita ellenére olyan kiemelkedő, tudós katonánk volt, aki tetteivel, karddal és tollal írta be nevét történelmünkbe. A közelmúltban, kétszázadik születésnapja alkalmából, kellően méltatták életművét. Ám az is kétségtelen, hogy életének és működésének mind teljesebb feltárása és megismerése érdekében még sok a tennivaló. Ezért elfeledett törökországi naplója remélhetőleg nemcsak méltó emléket állít neki, hanem személyiségének és szerepének objektívebb értékelését, árnyaltabb és realisabb történeti arcképének kialakítását is elősegíti.

A Baján, 1796. február 20-án született Mészáros Lázár személyiségét számos körülmény formálta. Korán árvaságra jutott és négyéves korától tizenhét éves koráig egyik rokonától a másikig, iskolától iskoláig vándorolt, miközben olyan gazdag ismeretekre, élményekre és tapasztalatokra tett szert, amelyeket egész életében megőrzött. Mindez hozzájárult jellemének formálásához, és nem gátolta meg az egyéniségét átható kedélyesség, humor és ironia kifejlődését. A nem kis nehézségekkel terhes életutat bejáró köznemesi birtokos család fia, aki nagyon művelt, sokféle érdeklődésű, bölcselkedő hajlamú, szellemes ember volt, követhette volna a paraszti sorból nemessé és középbirtokossá emelkedett apját a vármegyei ranglétrán. Másodéves „törvényhallgatóként” azonban jogi tanulmányait megszakítva a számára vonzóbb katonatiszti hivatást választotta. A 7. és az 5. huszárezred tisztje volt 1813. augusztus 1-jétől 1848. május 17-ig. Részt vett az 1813-14., az 1815. és az 1831. évi hadjáratokban, és elnyerte a „bátor és kezdeményező tiszt hírnevét”. Radetzky tábornagy is felfigyelt az itáliai cs. kir. hadsereg egyik legtehetségesebb huszártisztjére; Mészáros Lázárt az ő javaslatára léptették elő 1845. október 20-án ezredessé és az 5. huszárezred parancsnokává. A híres hadvezér szerint „minden tulajdonsága megvan ahhoz, hogy békében és háborúban rátermett, rendkívül használható tábornokká váljon.”

Katonai minősítései is kiemelik német, latin, görög, olasz, horvát, francia, angol nyelvtudását és elmélyült ismereteit az irodalom-, a történelem-, a földrajz-, a fizika-, a hadi, az orvosi és az agrártudományok terén. Fiatal tisztként Szlavóniában mélyült el a társadalom, a gazdaság, a hadügy és az irodalom tanulmányozásában, de szellemi fejlődésére legnagyobb hatással több, mint tizenhét esztendő itáliai tartózkodása volt. Első ismert hadtudományi művét 1823-ban írta és kiadásra szánta, de a munka csak 1849-ben, „Huszárok Kézikönyvecskéje” címmel jelenhetett meg. Állandóan élénk figyelemmel kísérte a magyar sajtót, a hazai reformmozgalmat, az országgyűléseket, és mint megírta „a nemzet, vagyis inkább a karok és rendek katonai magyarosítási óhaját”, Széchenyi István munkásságát és híres vállalkozásait.

Kevésbé ismert, hogy Mészáros Lázár a nagy eseményekben és változásokban gazdag reformkornak is az egyik karakterhordozója és jelképes alakja volt. Közéleti szerepvállalásához az első indítást Széchenyi adta. A társadalmi kérdések iránt érdeklődő Mészáros a hazai gazdaság és tudomány fejlesztése érdekében 1837 júliusától levelezésbe kezd Széchenyi Istvánnal, aki az ő javaslatára fogadta el, hogy a pesti gőzmalmot az itáliai melegnanói malom mintájára korszerű acélhenger-rendszerrel szereljék fel. A gróf Mészáros őrnagynak írt 1841. december 1-jei levelében kijelentette: „ha Ön nem volna, alkalmasint a Pesti Hengermalom sem jó létre”. A hazai vezető körök 1842 tavaszán ismerik meg személyesen, ekkor kerül szorosabb kapcsolatba többek között Deák Ferencsel, Eötvös Józseffel, Klauzál Gáborral, Toldy/Schedel/Ferencsel. Kossuth Lajos is felfigyelt a Pesti Hírlapot előfizető huszár törzstisztre. Ezután több mezőgazdasági témájú írása jelent meg a Magyar Gazda című lapban, az első az 1842. szeptember 25-i számban a következő szerkesztői megjegyzéssel: „Mészáros Lázár cs. k. őrnagy tisztelt hazánkfia felfogván polgári hivatását, olaszországbani tartózkodását arra fordítá, hogy a mezei gazdaság és ipar területén mind azt, ami hazánkra nézve érdekes lehet, összegyűjtse, s Egyesületünk által hazánkkal közölje.” Hogy ez szívügye volt, bizonyítja a neves filozófussal, Szontagh Gusztáv nyugállományú századossal, az MTA rendes tagjával 1843-ban megkezdett levelezése a dinnyetermesztésről és más problémákról.

Mészáros pályájának jelentős állomása volt 1844 decembere, amikor előléptették alezredessé, és a Magyar Tudós Társaság XV. nagygyűlésének december 21-i ülésén „mint a magyar ügy apostolát Lombardiában” Széchenyi, Eötvös, Vörösmarty, Schedel/Toldy/ és még 13 neves akadémikus ajánlására megválasztották levelező tagnak. Az MTA kisgyűlés 1845. október 28-i ülésén olvasták fel a hadügyi reformgondolatait közreadó „A katonaságról” című székfoglalóját. Ebben sok kútfőből és forrásból merítve, saját tapasztalatait is felhasználva, mutatta ki a Habsburg-birodalom torz hadügyi szimbiózisának¹ és az ósdi magyar honvédelmi rendszernek a visszasságait. Elmélyülten vizsgálva fejtette ki a társadalom és a háború összefüggéseit, a hadsereg jellemzőit és szerepét kora átalakuló világában, a Habsburg-birodalomban és a Magyar Királyságban. A lőpor/tűzfegyver/ és a sajtó/könyv/ fejlődéstörténetén keresztül vázolja fel az emberiség életében a háború és a hadsereg szerepét. Álláspontja szerint a népeknek, a nemzeteknek és hazájának „új és más módokról kell gondolkodni, miképpen alkottassék egy jobb lét.” És Fourierre hivatkozva vonja le új tételét, hogy a hírhedt „Ha békét akarsz, készülj a háborúra” - stratégiát fel kell cserélni a „Ha békét akarsz, készülj a békére” humánusabb stratégiára. Mészáros nemcsak pusztán tanáccsal vagy érveléssel próbált gyógyítani, hanem egész lényével, derűjével is. Minden szava állandó utalás és figyelmeztetés a józan ész, a belső egyensúly, az illúziótlan valóság parancsaira. Ám a kritikus mondanivaló, a meghökkentő honvédelmi és katonai reformjavaslatok miatt az MTA vezetése nem adta közre a magyar hadtudományi irodalomban előkelő helyet elfoglaló értekezést az Évkönyveiben.

¹ szimbiózis (görög) - együttélés

Elöljárói pedig figyelmeztették Mészáros Lázárt, a cs. kir. hadsereg egyetlen olyan ezredparancsnokát, aki hazája tudományos akadémiájának levelező tagja volt, hogy ne foglalkozzon hadtudományi kérdésekkel. Ettől kezdve került a hadügyi és katonai témák vizsgálatát, leveleiben tudósbarátainak nem egyszer kijelentette, hogy tollát használhatja, „csak ne katonai dolgokra”, mert „a katonának nem szabad oly életbevágó kérdésekről tanakodnia nálunk, és nem nyílt sisakkal”. Az akadémiát és barátait rendszeresen tudósította a korabeli európai új tudományos eredményekről, és hasznos javaslatokat tett meteorológiai szolgálat létesítésére, a mezőgazdaság, a pszichológia, a pedagógia és egyéb tudományágak hazai fejlesztésére. Leveleiből az is kiderül, előre látta, hogy az európai országokban és a Habsburg-birodalomban felhalmozódott sokféle ellentét forradalmakhoz és fegyveres felkelésekhez fog vezetni 1848 elején.

Közismertek az 1848. márciusi magyar forradalom és a pozsonyi országgyűlés eseményei, Mészáros Lázár hadügyminiszteri kinevezésének körülményei. Itáliai szolgálata miatt - noha 1848. április 7-én kinevezték miniszternek -, nem vehetett részt a kormány 1848. április 11-dikén kezdődő munkájában. Batthyány Lajos miniszterelnök csak nagyon nehezen tudta kiharcolni a május 7-i királyi kéziratot, amely Mészároshoz utasította ezredének átadására és tárcájának átvételére, ami 1848. május 23-án esküjének letételével hivatalosan megtörtént. Hadügyminiszterként 1849. április 15-ig működött, majd ideiglenes miniszterként 1849. május 6-ig tevékenykedett. Az első felelős magyar kormány legtöbb gonddal küszködő minisztériuma a hadügyminisztérium volt, mivel az önálló magyar honvédelem veszélyeztette leginkább a birodalom egységes katonai szervezetének fennmaradását, amelyben a Habsburgok uralmuk megőrzésének legfontosabb eszközét látták. Mészáros Lázár nagy aktivitással végezte a hadügy irányítását és szervezését, bár mint megjegyezte, számára „a miniszteriális élet a szolgaságnak szolgasága vala”. Sokszor kellett válságos helyzeteket megoldania. Iratok sokasága bizonyítja, hogy jelentős szerepe volt a hadügyminisztérium illetékességi és hatáskörének következetes érvényesítésében. Az 1848. évi törvények alapján a vitás katonai kérdésekben rendszeresen és bátran kiállt „az osztrák hadügyminisztérium törvényellenes követeléseivel” szemben „Magyarország törvényes jogainak megőrzéséért”.

Júniusban szülővárosa, Baja, országgyűlési képviselővé választotta. A miniszterek közül Mészáros volt az egyedüli, aki 1848 augusztusában személyesen is találkozott választóival, és megköszönte bizalmukat. Az első népképviselői országgyűlésben a gyakran napirendre kerülő hadügyi kérdések és interpellációk miatt ő lett az egyik legtöbbet szereplő miniszter. Az egyre súlyosabb katonai helyzetben az ország védelme érdekében a korszerű európai elveket figyelembe vevő törvényjavaslatot dolgozott ki. Az 1848. július 3-ára elkészült törvénytervezet 200 ezer katona, ebből 40 ezer újonc azonnali kiállítását irányozta elő. Ismeretlen az a tény, amiről a hadügyminiszter két (1848. július 4-ei és 6-ai) hivatalos levele tanúskodik, hogy a törvényjavaslatot maga akarta a megnyíló új parlament elé terjeszteni. A minisztertanács azonban úgy döntött, hogy a törvényjavaslatot Mészáros Lázár helyett Kossuth Lajos pénzügyminiszter mint a kormány szószólója terjessze elő. Úgy is történt. A képviselők Kossuth sokat idézett, 1848. július 11-ei híres beszéde alapján fogadták el a tervezetet. Maga Mészáros hadügyminiszter a július 21-i ülésen nyújtotta be a szükséges katonai erő kiállításáról szóló törvényjavaslatot, amely akkor már heves vitát váltott ki. A tervezetet indokló 1848. augusztus 16-i beszédében Mészáros azt a felfogást képviselte, hogy amit lehet, fel kell használni „a régi katonai rendszerből”, valamint hogy a hadügy gyökeres átalakításához és a magyar hadsereg megszervezéséhez „idő kell, mert ha jól meg nem főzi az ember, hát kófic lesz belőle.” Ettől kezdve sokan kóficnak hívták Mészároshoz. A képviselőház 1848. augusztus 26-án (a felsőház 29-én) elfogadta az 1848. évi törvényt a magyar hadseregről, amit a kormány és a nemzet meg is valósított, bár a király nem szentesítette. A törvény szabályozta a

hadkötelezettség rendjét, a szolgálati időt és a hadsereg működésének minden lényeges területét. A 40 ezer újoncból 10 ezret a seregredek 3. zászlóaljaiba, 30 ezret pedig az új honvédszászlóaljba osztottak be.

Mészáros Lázár „a hadügyminiszteri síkos lovon” ülve (idézet tőle) mindig végrehajtotta az országgyűlés és a kormány - akár álláspontjától is eltérő - döntéseit. Nemegyszer hangoztatta, hogy ő hadügyminiszteri szerepkört vállalt és nem hadvezéret, amire személyi tulajdonságai miatt kevésbé alkalmas. Amikor bizalmatlansági válság alakult ki a sikertelen 1848. augusztus 19-ei Szenttamás elleni második támadás következtében, az országgyűlés és a kormány határozatára leutazott a délvidéki hadszíntérre, noha az volt a véleménye, hogy az egyre súlyosbodó helyzetben a horvát és szerb katonai fenyegetéssel, lázadással szemben többet tehetne, ha hatáskörét hivatalában maradva gyakorolhatná. 1848. augusztus 27-től szeptember 27-ig a déli mozgó hadsereg ideiglenes parancsnoka, ez idő alatt, bár a harmadik szenttamási ostrom is eredménytelen maradt szeptember 21-én, megakadályozta a mozgó hadsereg felbomlását és a szerb felkelés térnyerését. A szeptemberi kormányválság alatt tárcájának megtartásával, a távolból is rendszeresen kiadott rendeleteivel és utasításaival hozzájárult a magyar csapatok Jellasics hadseregével szembeni szeptember 29-i pákozdi győzelméhez.

Amikor 1848. október 1-jén visszatért a fővárosba, az országgyűlés azonnal megválasztotta az Országos Honvédelmi Bizottmány tagjának. A gyökeresen megváltozott katonapolitikai körülmények között Mészáros hivatalában, mint kijelentette, „szorgalmas napszámosként” intézkedett, rendelkezett és dolgozott a hadügy újjászervezéséért. Naponta rendeletek tucatjait adta ki a hadsereg fejlesztése érdekében. Hadügyminiszterként nagy összetartó hatást gyakorolt a hadseregére és különösen a parancsnoki karra. Kiemelkedő szerepe volt abban, hogy a politikai, személyi és kormányzati problémák, ellentétek és éles viták dacára 1848. december elejére létrejött az egységes nemzeti hadügy és irányító szerve, a honvédelmi minisztérium és az új nemzeti tömeghadsereg - a magyar honvédség. Az országgyűlés december 11-én (a felsőház 29-én) fogadta el Mészáros Lázár törvénytervezetét a katonai felsőoktatás korszerű szervezetének és működésének létrehozásáról. Az 1848. évi törvény a Magyar Hadi Főtanodáról a korabeli európai normák alapján szabályozta a felsőfokú magyar tisztképzés minden lényeges kérdését. A Magyar Hadi Főtanoda első évfolyama 1849. január 7-én kezdte meg a munkát.

Tagadhatatlan, hogy ebben az időben Mészárosnak a hadügy több alapkérdésében heves vitája támadt Kossuth Lajos OHB-elnökkel, amiért le kívánt mondani, noha a lépés az ellenséges invázió kezdetén beláthatatlan következményekkel járt volna. Így Kossuth, az OHB és a sok képviselő mindenképpen el akarta kerülni a hadügyminiszter lemondását, ezért rábeszéltek Mészárost, hogy vállalja el a felső-magyarországi mozgó hadsereg főparancsnokságát. Az 1848. december közepi osztrák általános támadás drámai helyzete nehéz választás elé állította Mészárost, aki nehéz lelki tusa után, szembetegséggel küszködve, tárcáját és OHB-tagságát is megtartva elfogadta a Schlick-hadtesttel szemben álló mintegy 10 ezer fős kiképzetlen és hiányos fegyverzetű, szervezetlen hadsereg parancsnokságát. Eleinte kudarcok kísérték. Az 1848. december 28-i eredménytelen szikszói ütközet után 1849. január 4-én sikertelenül támadta meg Schlick tábornok sorkatonákból álló, létszámban ugyan alig kevesebb, de jól kiképzett és felszerelt, védelemre berendezkedett csapatait, hogy felszabadítsa Kassát. Ezután erélyesen felszámolta a kudarc következményeit, majd január 14-én átadta a parancsnokságot Klapka ezredesnek és Debrecenbe utazott, ahol felajánlotta, hogy lemond. Az OHB most se fogadta el a lemondást.

Mészáros Lázár erre 1849. január 16-án a következőket írta az OHB-nak: „... látván azomban hogy leköszönésem a Hazát több hasznos vezérek és vezénylőktől fosztaná meg, úgy a körülmények csak kissé jobbra fordultáig is hivatalomat megtartandom.” De kikötötte, hogy tudta nélkül nem küldhetnek utasításokat a hadseregnek. Csányi László joggal állapította meg január 18-án Kossuth Lajosnak írt levelében, hogy a súlyos katonai helyzetben hadvezéri kudarc ellenére „Mészáros megmaradása igen jó, ő egy ragasz a sereg és a nemzet között”. Mészáros újjászervezte a hadügyminisztériumot és biztosította a honvédség sikeres felkészítését az ellentámadásra. Önálló miniszteri tevékenységét azonban gátolta az a körülmény, hogy Kossuth Lajos az OHB elnökeként sok jelentős katonai ügyben megkérdezése vagy tudta nélkül intézkedett. Ezért Mészáros 1849. március 31-ei levelében bejelentette Kossuthnak: „április 15-én túl ezen személyem lealacsonyításával párosult hivatalomtól annál inkább is megválnom engedni kérem, minthogy akkoráig hazánk ügye jobbra fordulhat”. A honvédsereg közismert áprilisi győzelmei igazolták Mészáros helyzetértékelését, 1849. április 14-én az országgyűlés kimondta Magyarország függetlenségét és a Habsburg-Lotharingiai-ház trónfosztását. Mészáros Lázár másnap a képviselőházban lemondott tárcájáról, hogy mint „egyszerű polgár és bajai követ” munkálkodjon a hazáért. Az országgyűlés megszavazta hadügyminiszteri érdemeinek megörökítését és altábornagyi előléptetését. Az ügyeket ideiglenes hadügyminiszterként május 6-ig intézte.

A korabeli iratok és hadi események hűen érzékeltetik, hogy Mészáros Lázár hadügyminiszter a lehetőségekhez képest teljesítette kötelességét, és minisztériuma kormány szervként és főhatóságként irányítója és szervezője volt a magyar honvédsereg megteremtésének, felfegyverzésének, kiképzésének és hadviselésének.

Májusban és júniusban Mészáros Lázár altábornagy a katonai nevelőintézetek főfelügyelőjeként a Magyar Hadi Főtanoda újbóli megnyitásáért és a 14 katonai nevelőintézet zavartalan működéséért, az egész magyar tisztképzés reformjának végrehajtásáért szállt síkra. 1849. június végére azonban az osztrák és orosz hadseregek támadása következtében válságos katonai helyzet alakult ki, amelyből a kiutat a minisztertanács egy Tisza-Maros-szögi erőösszpontosítással végrehajtandó ellentámadásban látta. E sokat vitatott haditervet úgy kívánták megvalósítani, hogy tiltakozása ellenére Mészárosra erőltették a „fővezéri méltóságot”. 1849. július 1-jén Mészáros Lázár altábornagyot kinevezték „a nemzet hadseregei fővezérének”, de működése számos ok és tényező következtében nem járhatott sikerrel a viharos gyorsasággal változó és nehezen befolyásolható hadi események közepette. A császári és cári túlerő miatt a honvédsereg számára a csaták és ütközetek sorra kedvezőtlenül végződtek. Mészáros Perczel tábornok engedetlenségére és más okokra hivatkozva lemondott a fővezérségről. Tisztét július 31-én Dembinski altábornagy vette át, őt pedig mellé rendelték vezérkari főnöknek. Köztudomású, hogy az 1849. augusztus 9-i vesztes temesvári csata, az aradi hatalomátadás és a világosi fegyverletétel a magyar szabadságharc tragikus végét jelentette. Mészáros nagy hibának tartotta a temesvári csatát, és a vereséget a mohácsi csatavesztéshez hasonlította, mint írta: „Augusztus kilencedike az elhamarkodott megütközés miatt szintén oly gyászos napja lett a magyarnak - csakhogy dicstelenebb -, mint a mohácsi.”

A megtorlás elől Mészáros Lázár Dembinski társaságában 1849. augusztus 14-én átlépve a határt a török birodalomba menekült. Ezzel lezárult a szabadságharcban betöltött szerepe és működése, melyről a számkivetés éveiben mindig visszafogottan beszélt. Legjobban azt fájlalta, hogy minden erőfeszítése dacára, mint írta „kedvencz gyermeket a Ludoviceumot, hol paradicsomot akartam a fiatalságnak teremteni” csak rövid ideig sikerült működtetnie. Az első magyar felsőoktatási katonai intézményt, a Magyar Hadi Főtanodát olyan jelentősnek tartotta, hogy kijelentette: „Én ezen eszmével és annak embriójával együtt akarok a történetben élni, s

ha valaki idézvé s megemlítvén nevemet, a forradalom alatti működésemet ezzel össze nem köti - a többi egy füttyöt sem érven -, azt a feledékenységnek bizvást átengedheti.”

A török földre került Mészáros 1849. augusztus 14-től 1851. május 18-ig kitartó internálásának fő állomásai Vidin, Sumla, Brussza és végül a kis-ázsiai Kutahia volt. Az internálásból kiszabadulva 1851 júniusától 1853 augusztusáig Angliában, Franciaországban, majd ismét az angliai Jersey szigetén élt. Távollétében a pesti cs. kir. hadbíróóság ítélete alapján 1851. szeptember 21-én az Újépület mögötti Faraktár téren végrehajtották kivégzését, in effigie², jelképesen felakasztva 35 társával együtt. Mészáros 1853. augusztus 23-án letelepült az Amerikai Egyesült Államokban, ahol sikertelen gazdálkodás után házitanítóként dolgozott 1858. október 15-ig. Miután az amerikai állampolgárságot megkapta, elindult Svájcba, hogy ott elfoglalja Puky Miklós genfi nyomdájában állását, de közben megbetegedve az angliai Eywoodban 1858. november 16-án elhunyt. Az ismert magyar tábornok és tudós katona haláláról megemlékeztek az angol, francia, német és más külföldi lapok, de hazájában is meggyászolták.

Első hadügyminiszterünk életútja azt bizonyítja, hogy magatartását és tetteit mindig a hazaszeretet, a nemzet haladásának és az ország fejlődésének szolgálata irányította. Az elmúlt időszak kutatásai és a megjelent munkák eredményeként az első felelős magyar kormány honvédelmi miniszterének élete egyre világosabban bontakozik ki előttünk. Ez így van annak ellenére, hogy az életmű bemutatása pontosabb, érdekesebb, színesebb lehetne, ha 1813 augusztusától 1848 decemberéig vezetett naplói nem veszték volna el. Igazolják ezt az 1820 és 1848 között írt és megmaradt levelei és munkái, 1848-49-es működésének iratai. Gyulai Pál az 1849 és 1858 közötti írásos hagyatékának elemzése alapján azt emeli ki, hogy Mészáros Lázár könnyű huszárdolmánya alatt „kitűnő írói tehetség lappang”.

Mészáros Lázár száműzetésben írt több művében utalt arra, hogy naponta készített naplójegyzeteket, és még önéletrajzának írásába is belefogott. Közreadott és torzóban³ maradt életrajzában, amelyet ötvenhat éves korában tett közzé, megemlíti: „Az igaz, hogy ezelőtt harminc évvel már megkezdém egyszer életem leírását, de abban születésemig sem haladtam, midőn félbehagytam.” Ám még ennél is fontosabbak emlékiratának árulkodó sorai, amikor annak első kötetében három helyen is utal naplóinak genezisére⁴ és elvesztésük históriájára. Először egy bekezdés erejéig foglalkozik velük, mint írja: „Szokásom volt ugyan a különösen történelembe vágó eseményeket feljegyezni, hanem a miniszteriális járomban hanyagabb kezdék lenni, örülvén, ha este megszabadulhattam. A véletlen szintén elkedvetlenített, mivel háromszor kezdém jegyzeteimet 1813-tól, azaz nyilvános életbe lépésemtől fogva, s mindannyiszor elvesztém vagy elemek, vagy háború által. Az utolsót legjobban sajnáltam, nem a veszteségért magáért, hanem azért, hogy amit távollétemben Kassán az osztrákok bántatlanul hagytak, azt honfitvereink, talán legtitkosabb helyeni használatért elrontották, amit mondják, vagy elsinkófálták.

Azonban ujra kezdtem mindig, hanem meddig?”

Mikor Mészáros emlékiratában leírja az 1848. augusztusi eseményeket, a pontos dátumokkal kapcsolatban jegyzi meg, hogy „bizonyosan nem tudom, mivel jegyzékeim december 15-i kirándulásomnál Budán maradtak, hol többé meg nem találtam.” Memoárjában később még

² in effigie (latin) - jelképesen

³ torzó (olasz) - befejezetlen mű

⁴ genezis (görög) - keletkezés

egyszer hosszabban sajnálkozik életéről készített napi feljegyzéseinek elvesztéséért; „így p. o. az által, hogy életem leírása eszmélkedési időm óta a francia háború végeztével 1816-ban szlavóniai életemmel egy záporosó, s az által, mivel otthon nem voltam, 6 heti vesztegléssel a ládában penésszé vált. - 1826 óta egész 1848-diki olasz forradalomig Milánóban veszett minden más iratommal, a magyarhoni pedig a budai ostrom alatt, midőn honvéd jó barátaim jobbnak tartották lakomat egészen kizsákmányolni és magukévá tenni, szinte elveszett, s így egy más jellemű is megunta volna az újrakezdést, midőn jövőjét nem előtte hanem hátul látta, mint ezen a mai más elbeszélő, tehát váltsunk.” Ám az elveszett naplónak sorsáról a legrészletesebben egyetlen megmaradt naplójának, a törökországi napló első, 1849. december 31-i feljegyzésében olvashatunk.

Mészáros Lázár életének utolsó időszakából, száműzetése nehéz éveiből gazdag irodalmi hagyaték maradt fenn. Törökországi naplójából egyértelműen kiderül, hogy Kutahiában⁵ kezdte meg 1848-49-es visszaemlékezéseinek írását. Ezt bizonyítja 1850. április 22-26-i feljegyzése, mely szerint: „Egészségem még mindig rossz, nem vagyok képes gondolkozni, miniszterialis életem leírása gyéren halad és talán soha sem végeztetik be.” De erre utal az 1849-50. évi napló végén található kiegészítésben is, amikor leírja egy-egy tavaszi és nyári napját Kutahiában, megjegyzi, hogy reggel kilenctől fél egyig „Munka, történetírás, török nyelvtanulás, olvasás mily könyvekhez jutni lehetett.” Az „Olvasmányok jegyzéke 1850., Törökhonban” című részben pedig kijelenti: „Midőn Kiutahiába értem az első hó szinte betegséggel telt el. Azután miniszterialis életrajzom mellett, mi gyéren haladót, és mit legkedvetlenebb tárgya mellett mégis végezni akarék, más könyvekre is került sor.” Mészáros emlékiratai úgy készültek, hogy azokat részben maga írta le, másrészt lediktálta állandó segítőjének, Katona Miklós ezredesnek.

Visszaemlékezéseinek utolsó kiegészítéseit, javításait 1852 januárjától az angliai Jersey szigetén végezte el. Erről unokahúgának, Szutsics Amáliának írott, 1852. szeptember 7-i levelében így számolt be: „Kilenc órákor már egészen kész »memoirejaimból«⁶ mosogatom ki a foltokat, mely emlékiratoknak halálom után arról kellend szólniok: hogy én semmi egyéb nem voltam mint csupán becsületes ember. Ez 12 óráig tart”. Az emlékiratok kézírata bizonyítja, hogy Mészáros nemcsak stilizálta mondanivalóját, hanem sok részt át is fogalmazott, jelentős szövegrészeket pedig kihúzott. Joggal írta „Történeti töredékek egy miniszterialis életből” című kézírata első részében: „Azonban aki e sorokat olvashatja, tudja, hogy más gondolatát vagy felfogását utánozni nem akartam, és tudja azt is, hogy mi e papíron áll, az az enyém - akár jól akár rosszul van is írva - de az enyém.” Ennek a meggyőződésének ad hangot akkor is, amikor 1853 februárjában Szemere Bertalannak írt levelében kijelenti: „Én még egy külföldön írt könyvet hazánk eseményeiről nem olvastam, nem is olvasandok. Én megírtam a magam emlékiratait s abba mit sem akarok változtatni, azért gyomromat nem terhelem.”

Ebben az időben Mészáros Lázárnak óriási élményt jelentett és irodalmi munkásságához is ösztönzést adhatott, hogy menekülttársaival hetente kétszer az estét a híres francia írónál, Viktor Hugonál töltötte, aki ekkor szintén Jersey szigetén élt. Valószínűleg a találkozások hatására, - miután már befejezte az 1848-49-es forradalom és szabadságharc eseményeiről, politikai és katonai alakjairól, valamint saját élményeiről és szerepéről szóló „Történeti töredékek egy miniszterialis életből” című terjedelmes emlékiratait - még ott a szigeten, 1853 tavaszán kezdte el írni „Egy emberi élet töredékei” című, befejezetlenül maradt életrajzát.

⁵ Az irodalomban többféleképpen szerepel a kis-ázsiai város nevének írása: Mészáros naplójában Kiutahia, ma Kütahya, de általában Kutahia, amit mi követünk.

⁶ *mémoire* (francia) - emlékirat

1853 augusztusában Amerikába utazva abbahagyta az írást és csak 1854 júniusában kezdte el újra az amerikai New Jerseyben, majd újabb megszakítás után 1856 januárjában folytatta Flushingban. Az önéletírásból addig két fejezet készült el, és különösen a gyermek- és ifjúkoráról szóló, humoros életképekkel, családi jelenetekkel, világnézetét bemutató eszmefuttatásokkal tarkított első fejezet az érdekes. Aztán harmadszor is félretette és csak 1858 márciusában vette elő a kéziratot, és újra elolvasva nagyon elégedetlen volt a második fejezettel, mert mint írta: „igen unalmasnak mutatkozik, s végre mivel lehetetlennek látom azt mit vesztettem helyrehozni, s jó humorral köröszkül spékelní a közönséges életet, eltökéltem félbehagyni, s így áldást vetvén reá eltemetém örökre.”

Emlékiratai és önéletírása mellett Mészáros irodalmi hagyatékának értékes részét képezi az 1850 és 1858 közötti igen kiterjedt levelezése. Ezekben a fennmaradt levelekben neves személyiségeknek és ismerőseinek, közeli barátainak és rokonainak számol be a vele történetekkel és fejtí ki gondolatait, állásfoglalásait a legkülönbözőbb kérdésekről. Mészáros, aki a közeljövőtől nem sokat remél és örül annak, hogy a „szegény Kóficz Lázár” még él a magyarok emlékezetében, leveleinek írásakor van igazán elemében. Soraiból kiderül, hogy nem vesz részt az emigráció akcióiban, mert mint Ludvigh Jánosnak írta 1856. június 7-i levelében: „A politika rám nézve hánytató: legyen az európai vagy amerikai; a kormányok mindenütt abszolutisztikusak extra et intra Ilium;⁷ jó még, hogy az itteni szabadság, ha nem is szül valós jót, de a rosszat is korlátozza.” Leveleiből az is kitűnik, hogy sohase rendült meg a hazája jövőjébe vetett hite, amiről egyik utolsó, Vukovics Sebőhöz 1858. augusztus 29-én írt levelében így vélekedett: „Az idő, a szaporább közlekedés, a tűrhetőleg jobb eszmék terjedése s a pozitív és históriai jog még fog egy sui generis⁸ független Magyarországot alkotni, csak-hogy nem olyat, amilyet a magyar góg kíván és remél; a »mikor?« a nemzet halhatatlansága mellett másodrangú kérdés.”

Életének utolsó hónapjaiban a már betegeskedő Mészárost nagyon foglalkoztatta, mi lesz írásainak sorsa. Halála után szeretett unokahúga, Szutsics Amália vállalkozott kéziratának megőrzésére és megjelentetésére, mert mint Mészáros hozzá intézett 1858. szeptember 14-i levelében írta: „Íme, most az unokahúgok legjobbika arra adja magát, hogy az én karcolásaimat eltegye, megmutatandó a világnak: 1-ször mily lelkiszegény, száraz, üres, prózai és inkorrekt⁹ író volt az ő nagybátyja, s 2-szor: hogy a magyar tudós-társaság ily szegény gyámolatlanokat is számított levelező tagjai közé! Természetesen, helyesen tőn a nevezett tudós-társaság, hogy őt nagy szerencsétlensége után tagjai sorából kitörölte, holttá nyilvánította, s íme itt van egy szerető rokon, s irományait az ő és saját halála után napvilágra akarja hozni. Oh Jemine! Síromban a kritikák miatt bizonyára meg fogok fordulni; gondold meg ezt kedves jó Málím!”

A kéziratok története azonban másképpen alakult. Mészáros, amikor 1858. október 5-én Amerikából az angliai Liverpoolba érkezett, holmijait, írásait előre küldte Genfbe Puky Miklóshoz, maga pedig gróf Teleki Sándor meglátogatására Eywoodba utazott, ahol súlyos betegségben elhunyt. Kéziratinak sorsáról, haláláról több levél is tudósít. Az egyik, Szabó Imre 1858. november 18-i levele az elhunyt bátyjához, Mészáros Antalhoz, többek közt közli: „Holmijának nagyobb része már Genfben van”. 1858. december 2-i levelében pedig: „vele volt papírjait Vukovics fogja áttekinteni; »Memoire«-jai... hihetőleg nagy podgyászával men-

⁷ absolutisticusak extra et intra Ilium (latin) - önkényesek korlátlanul kívülről és belülről

⁸ sui generis (latin) - sajátos, különleges, egyedi

⁹ incorrect (latin) - kifogásolható

tek Genfben.” Vukovics Sebő volt igazságügyminiszter 1858. december 11-i levelében tájékoztatja Szemere Bertalant Mészáros Lázár utolsó napjairól, miközben megemlíti: „Holmijai legnagyobb részét az öreg - négy ládában - előre küldte Genfben... Ami a mémoiresokat illeti, nekem a boldogult azt egészen elolvasta 1853 elején, midőn Jerseyben 10 hetet töltöttem vele. Valami 70-80 ív infolio. Pukynál vannak, azon ládák egyikében lévén, melyeket Mészáros előre Genfben küldött. Puky általam s mások által megkéretett, hogy tartsa magánál.”

Puky Miklós megőrizte Mészáros irodalmi hagyatékát és a svájci emigrációban élő történetíró, Horváth Mihály csanádi püspök volt vallás- és közoktatási miniszter, amikor megkezdte a szabadságharc történetjének megírását, kútfőként felhasználta Mészáros visszaemlékezéseit is. Az 1865 elején Genfben, Puky Miklós kiadásában megjelent „Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben” című három kötetes mű - egyes nézetek szerint személyes emlékiratok - nagy hatást és vitát váltott ki.

Ebben az időben Szokoly Viktor író és újságíró azt tervezte, hogy közreadja Mészáros Lázár külföldi levelezését és a levelek gyűjtése közben Puky Miklóshoz fordult, aki, mint Szokoly írta, „nemcsak némely levelét, de egyszersmind összes hátrahagyott irományait” megküldte neki. Azzal a „felhatalmazással, hogy ezen, az író által nyilvánosságra szánt s Horváth Mihály által még kéziratban sok helyütt forrásul használt műveket sajtó alá rendezhessem.” Mészáros Lázár írásai Szokoly Viktor gondozásában 1866 végén három kötetben, a cenzúra miatt sok rész kihagyásával jelent meg „Mészáros Lázár élettörténete, külföldi levelezései és emlékiratai” címmel. Az első kötet „Mészáros Lázár külföldi levelei és életirata” (Pest, 1866) című első része Szutsics Amáliához, Vukovics Sebőhöz, özvegy Batthyány Lajos grófnéhoz, Kmety Györgyhöz, Mészáros Antalhoz, Ludvig Jánoshoz írt (86) leveleit tartalmazza, hat levél a haláláról tudósít. Nem kerültek közreadásra Ács Gedeonhoz, Perczel Mórhoz, Pulszky Ferenchez, Szemere Bertalanhoz, Szemere Bertalannéhoz, Dancs Lajoshoz, Fornet Cornelius-hoz, Mészáros Józsefhez és másokhoz intézett forrásértékű, érdekes levelei, melyeket a különböző levéltárak őriznek. A kötet második része (Szokoly összeállításában) a „Mészáros Lázár életirata” című anyagot adja közre, az anyag első hadügyminiszterünk életének igen vázlatos, nem egy helyen pontatlan áttekintése.

A második és harmadik kötet Mészárosnak a szabadságharcról írt emlékezéseit tartalmazza. A szerkesztő kihagyásokkal és rövidítésekkel élt. Itt kell megemlíteni, hogy Szokoly Viktor a megjelent emlékiratokat elküldte a történetíró Horváth Mihálynak is, aki figyelmességét 1867. március 5-i levelében köszönte meg. Az is tény, hogy az eredeti kéziratok összevetése a kiadott emlékiratok szövegével nyilvánvalóvá teszi, hogy a cenzúra és más megfontolások miatt az első kötet - 1848 - szinte minden fejezetéből lényeges oldalak, részek és mondatok maradtak ki. Ez mondható el a második kötetről - 1849 - is, melynek terjedelmes XI. fejezetét Szokoly Viktor csak a kiegyezés után, 1871-ben jelentette meg önálló kötetben, „Eszmék és jellemrajzok az 1848/49 forradalom eseményei- és szereplőiről” címmel. Az éles kritikai és szubjektív hangú emlékiratok második részének XII., „Az osztrák dinasztia és kormánya” című fejezetét (334-341. fólio) és a később írt „Toldalék egész 1858-ig” című fejezetet (341-347. fólio) azonban nem adta közre.

Igaz, ebben az időben már a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában őrzik Mészáros Lázár kéziratait. Szokoly Viktor ugyanis Pesten, 1867. február 16-án kelt levelében, amelyet Arany Jánoshoz, az MTA titoknokához intézett, bejelentette, hogy Mészáros Lázár „1848-49-dikei emlékiratainak... öröklői és eddigi őrzőitől fölhatalmazást nyertem, azokat a Tud. Akadémiának teljes tulajdonul is átszolgáltatni” és „az Akadémia levéltárában való elhelyezésére”. Szokoly szükségesnek tartja, hogy levelében röviden ismertesse az

emlékiratok eredetét, sorsának történetét és hitelességét bizonyító adatokat, melyek előadásában a következők:

„1-ször. »Emlékiratai« készítéséhez Mészáros Lázár Kiutahiában, Kis-Ázsiában fogott hozzá s azok írását a Britanniához tartozó Jersey-sziget fővárosában, St. Hélierben folytatta s fejezte be. E kéziratok összesen 284. törött ívre terjednek, melyek közül mintegy 140 ív Katona Miklós, most Erdélyben élő ezredesnek Mészáros dictálása után való írása; az itt-ott látható javítások azonban itt is Mészáros kezéből eredtek. A 140-dik íven túl az egész Mészárosnak saját kézírása. Az utolsó íveket - melyeken a nem egyazon időben történt írást úgy is észre vehetni - Mészáros később, Amerikában tartózkodása idején függesztette az egészhez.

2-szor. Emlékiratait Mészáros végrendeletében Vukovich Sebő 1849-diki igazságügyér gondjaira bízta s óhajtá, hogy azok valaha napvilágot lássanak. Vukovichtól a kéziratok Puky Miklóshoz kerültek Genfbe, s ugyane városban használta azokat nagyérdemű Horváth Mihályunk, midőn „Magyarország függetlenségi harcának történetét” írta. - Midőn pedig nekem ezen emlékiratok létezése tudomásomra jutott, s hosszas levelezés után értésemre esett, hogy Puky Miklós úrnál vannak letéve, - megkeresésemre nevezett hazánkfia azokat titkos úton, igaz hálámat érdemlő készséggel juttatta 1865 végén kezeimhez.

3-szor. A kéziratok hitelességét bizonyítja először azon út, melyen azok a tekintetes Akadémia kezéhez jutnak, t.i. Mészáros hagyatékaiból Vukovich s Puky urak és az én kezeimen át. Másodszor: a kéziratoknak más, Mészárostól eredt kéziratokkal való összehasonlítása, melyek mai nap mind az én birtokomban, mind másokéban számos darabban vannak. Harmadszor: bizonyíthatják Mészáros kor- és kartársai, s köztük épen nagy történetírónk, Horváth Mihály is, kit a szóban forgó kéziratok átszolgáltatásakor Akadémiánk ismét kebelében üdvözl.

Végül megjegyezendőnek tartom, hogy bár ezen emlékiratok legnagyobb részét már közrebocsátottam vala nyomtatásban, az Akadémia levéltárába letevésüket mégis több okból hiszem szükségesnek, melyek közül csak azt hozom fel, hogy ez iratok hazánk történetének legfontosabb szakából, magas polcon szerepelt egyénétől nyújtanak följegyzéseket; hogy én azokat nem teljesen bocsátám közre, a fegyverletétel és Komárom átadása utáni dolgokat elhagyván, részben az ismételések, részben nem szorosan a tárgyhoz tartozóságuk s részben amiatt, mert a véres visszatorlás eseményeinek elősorolása, könyvem közrebocsátása idejekor, az osztrák cenzúra eljárása folytán a Mészárosra vonatkozó egész gyűjtemény megjelenését kockáztatta volna; - s hogy ezen kéziratok biztos helyen őriztessenek meg, erre nézve ok még az is, mert az én kiadásomban az Emlékiratoknak nem csak irányán tevék tetemes s nézetem szerint szükséges változtatást, de mert a szövegből magából egyes kifejezéseket, sokszor egész hosszabb pontokat is ki kellett hagynom, hol azután az emlékiró helyett én, mint közlő veszem át az elbeszélés fonalát.”

Az MTA 1867. június 3-i ülésén Arany János titoknak felolvasta Szokoly Viktor idézett levelét, „rövid pro memoriáját”,¹⁰ mely szerint Mészáros emlékiratainak eredeti kéziratát az örökösök és őrzők felhatalmazásából a Magyar Tudományos Akadémia teljes tulajdonául felajánlja. Ez alapján az ülés határozata kimondta: „Elfogadtatik, s áttétetik az Akadémia kéziratárába.” Ezután Arany János, az MTA titoknok 1867. június 21-én a következő levelet írta Szokoly Viktornak: „A Magyar Tudományos Akadémia folyó jun. hó 3-án tartott összes ülésében szerencsém volt bejelenteni, hogy Tekintetes ur néhai Mészáros Lázár 1848-i magyar hadügyminister hátrahagyott kéziratait az Akadémia kéziratárának felajánlani és már régebben a titoknoki hivatalhoz beküldeni is sziveskedett. Az Akadémia, midőn egy részről

¹⁰ pro memoria (latin) - emlékeztető feljegyzés, emlékirat

méltó kegyelettel fogadá el a becses ereklyéket gondviselése alá, másfelől megbizott engem, hogy Tekintetes urat, jegyzőkönyvében is kifejezett köszönetéről tudósítsam.”

Mészáros írásairól Gyulai Pál „Mészáros hagyományai” című, a Budapesti Szemle, 1867. VII. kötetében megjelent recenziójában fejtette ki nézetét. „Mészáros Lázár hagyományait olvasva önkénytelen Mikes Kelemen jut eszünkbe” - állapította meg ismertetőjének első mondatában. Összehasonlítása szerint a két történeti személyiség életútja és művei - noha más és más korban éltek, más és más szerepet töltöttek be, valamint Mikes nagyobb írói tehetség Mészárosnál - sok vonatkozásban hasonló. Egyértelmű véleménye az is, hogy Mészáros mindegyik írása egyszerre becses irodalmi mű és értékes történelmi forrás, melyet teljesen áthat a keserű hangulati hullámvész, a szatírába hajló jóakarató humor.

Mészáros kiadott írásos hagyatékából a torzóban maradt önéletrajzot tartja a legkitűnőbb munkájának. Ezt az ítéletet a mű irodalmi értékeinek, művészi hatású életképeinek bemutatásával meggyőzően bizonyítja. Szerinte Mészáros unokahúgával folytatott levelezése az, amely „leginkább hasonlít Mikes Kelemenhez”, mivel ekkor „Mészáros elemében van”. A neves kritikus és irodalomtörténész a levelek elemzése alapján azt is megállapítja: „Néhány valóban esztétikai¹¹ becsű levélre találhatni e gyűjteményben, melyek a magyar irodalomban e nem jobbjaihoz tartoznak.” Az emlékiratok irodalmi és történeti értékeit vizsgálva Gyulai kiemeli, hogy az 1848-49. évi események tömege miatt a volt hadügyminiszter néhol nehezkesebb elbeszélő, humora pedig inkább szatírába hajló. Megjegyzi azt is, hogy a forradalom és szabadságharc politikai és hadi eseményei, izgalmai és az őt ért bírálatok nagyon megviselték történelmünk első hadügyminiszterét, és ezért a benne felgyülemlett keserűség érzése mélyen átítatja visszaemlékezéseit. Ez a keserű hangulat és kedélyállapot esztétikailag igen sikerült humoros és szatirikus részeket írat Mészárossal. Kijelenti, hogy az emlékiratok megfelelő forráskritikával a szabadságharc nélkülözhetetlen forrásanyagai közé sorolandók. Leszögezi azt is, hogy a szabadságharc történeti eseményeit személyes hangon megörökítő írásmű, „Mészáros jellemére és tetteire nézve (is) a legbiztosabb forrás.”

Mészáros írásainak kiadása is közrejátszott abban, hogy Hunfalvy János egyetemi tanár, az MTA Történettudományi Osztályának rendes tagja 1867. november 24-én Arany János titoknoknak javasolja Szokoly Viktor levelező taggá választását. „Szokoly Viktor úr szorgalmának és tudományos készségének számos jelét adta, kivált az általa szerkesztett »Hazánk és a Külföld« című folyóiratában”. Az ajánlást azonban elutasították.

A közelmúltban az ismert történész, Kosáry Domokos „A Görgey-kérdés története” című művében a Mészáros-levelezést és emlékiratokat témája szempontjából elemezte. Ennek során röviden bemutatja a mészárosi írásművek tartalmát, értékeit, az író iránti hűségét, aki „miniszteri posztján komoly munkát végzett”, kiemelve Mészáros feltűnő ellenszenvét Görgeyvel és Klapkával szemben és Dembinski iránti érezhető elfogultságát. Így ír: „Rezignáltan kedélyes, kissé körülményes, anekdotikus írásai - főleg levelei - alapján Gyulai Pál - némi túlzással - Mikes Kelemenhez hasonlította őt. A sztoikus külső, e védőburok mögött azonban fájó sebhelyek égtek. Mészáros jóízű modorban, bár egy kissé keserű iróniával ír saját becsületes naivságáról, amely egykor tetteit vezette. Emlékiratain azonban ezzel együtt egykori mellőzetésének és balsikereinek emléke uralkodik.”

Áttekintve az elmúlt évszázad, különösen az utolsó negyedszázad 1848-49-es magyar forradalommal és szabadságharccal foglalkozó történeti és hadtörténeti irodalmát, egyértelműen megállapítható, hogy a kutatók nélkülözhetetlen forrásként használták Mészáros Lázár írásait.

¹¹ aesthetikai (görög) - művészeti értékű

Ám annál megdöbbentőbb és érthetlenebb, hogy a kutatók nem merítették Mészáros Lázár törökországi naplójából. Igaz, hogy Mészáros 1849-1850. évi naplója kalandos utat járt be, amíg az Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattárának tulajdonába került. Az OSZK a Naplót 1886. december 20-án 50 forintért vásárolta meg Egressy Vince nyugállományú honvéd századostól és azóta őrzi ezt a kutatás által eddig alig feldolgozott, alig használt forrást.

Mészáros egyetlen megmaradt naplójának hitelességéhez nem fér semmi kétség, mivel már 1871. április 14-én: „Szatmár megye polgári törvényszéke részéről a szakértői véleményezés alapján hivatalos hitelességgel igazoltatik, miként jelen zöldvászon borítékba kötött 174 8-adrét¹² lapon vezetett kézirat *Mészáros Lázár* volt első független magyar hadügyminiszter saját kezű írása.” A Napló belső borítóján található idézett szöveget Szatmár vármegye polgári törvényszékének elnökhelyettese, Tróéh János és aljegyzője, Hegedüs Ede aláírásával és a törvényszék pecsétjével hitelesítette. Szatmár vármegye törvényszéke, az akkor még Katona Miklós tulajdonában lévő napló hitelességét három, a naplóhoz mellékelt dokumentum alapján állapította meg.

Az első irat Szőke Kálmán vármegyei törvényszéki ülnök jelentése a törvényszék 1112/871. számon elrendelt Mészáros Lázár által hátrahagyott napló szemléről, aminek során bizonyítást nyert, hogy a napló Mészáros „által sajátkezűleg íratott”. A második okmány, egy jegyzőkönyv Katona Miklós kérelmét tartalmazza: „Célja jelen kérelmének az, hogy a volt első független magyar hadügyminiszter, Mészáros Lázár által a Kutahiában-i internatio¹³ eseményeit magában foglaló sajátkezűleg vezetett naplója hiteles alakban a történelem becses kútforrásául szolgálják, s hogy ez azonosítható legyen mindenekelőtt felmutat” vagy írt öt dokumentumot, amelyet Mészáros írt alá. Katona Miklós volt honvéd ezredes ezután bemutatta: 1.) A Debrecenben, 1849. február 16-án kelt D/g. 3342/145. számú iratot. 2.) a Debrecenben, 1849. február 21-én kelt F/g. 3835. számú iratot. 3.) a Debrecenben, 1849. február 26-án kelt B. 1049. számú iratot. 4.) Az 1851. január 8-án Winchesterben kelt felhatalmazás gróf Crey angol belügyminiszterhez a magyarok Amerikába szállítása tárgyában. 5.) Mészáros Flushingban kelt 1858. október 8-i levele Katona Miklóshoz. „Ezek alapján hiteles a Mészáros Lázár által saját kézzel vezetett s zöld vászonba kötött s 174 8-ad rétű lapot magába foglaló napló.” Ezt bizonyították be még a szakértők, Nagy György magyar királyi állami mérnök és Bihari Péter református gimnáziumi igazgató is. A jegyzőkönyvet aláírták a már említett Nagy György, Bihari Péter, Katona Miklós, Szőke Kálmán, valamint Kiss Ernő Gusztáv jegyzőkönyv-vezető. A harmadik irat szerint a kézirat „Egressy Vince nyugalmazott honvéd századostól, a szakmunkák pénztárából 50 ft-ért vásároltatott 1886. december 20-án. Mellékelve két, a kézirat eredetiségét bizonyító okirat!”

A fentiekből egyértelműen kiderül, hogy Katona Miklósnak 1871-ben az volt a törekvése, hogy a „Mészáros Lázár által a kutahiábani internatio eseményeit magában foglaló sajátkezűleg vezetett naplója hiteles alakban a történelem becses kútforrásául szolgálják”. Katonának ez az akarata elhunyt - 1886. augusztus 14-e - után teljesült, amikor 1886. december 20-án a napló az OSZK tulajdonába került. Azaz elgondolása azonban, hogy a történetírás forrásává váljék, mégsem vált valóra, mivel a kutatók e témában megjelent feldolgozásai és forráskiadványai nem jelzik, hogy létezik a napló. Nem hivatkoztak rá, nem idéztek belőle. E mulasztás megszüntetésére tettünk néhány sikeres, de még több sikertelen kísérletet. A hetvenes évek végétől igyekeztünk Mészáros 1849-1850. évi naplójából érdekes részleteket közreadni és felhívni a kutatás figyelmét a napló forrásértékére.

¹² nyolcadrét - háromszor összehajtott ív nagyságú

¹³ internatio (latin) - rendőri felügyelet alatt álló kényszerlakóhelyre telepítés, internálás

A Napló mellőzése a történetírás és a hadtörténetírás által nem magyarázható csak azzal, hogy a kézirat nehezen olvasható. Valószínűnek tűnik, hogy Mészáros Lázár 1849-1850. évi törökországi naplóját azért nem használták és adták ki, mert sok olyan elemet tartalmaz, amely kényelmetlenül érintette az elmúlt évszázad különböző hivatalos köreit, mozgalmait és irányzatait. Mészáros éles ellenérzései a Habsburg-dinasztiával, Ferenc Józseffel, de Kossuth Lajossal, Görgey Artúrral, Petőfi Sándorral és más magyar és külföldi neves személyiséggel szemben taszítólag hathattak a naplót esetleg kézbevevő kutatóra. Ezenkívül még meghökkentőbbek lehettek a napló azon sorai, amelyekből kiderül, hogy Mészáros Lázár volt császári-királyi huszár ezredes, az MTA levelező tagja, történelmünk első hadügyminisztere és honvéd altábornagy világnézetében uralkodó helyet foglalnak el Francois Marie Charles Fouriernek, a nagy francia utópista szocialistának eszméi és tételei.

Mészáros naplójegyzeteiben, lévén „fourierista” merészen bírálja a korabeli társadalmi visszasságokat. Úgy képzei el az egyének boldogulását az emberi társadalomban, hogy azok erői és képességei érvényesülhessenek. A korabeli európai társadalmi és gazdasági igaztalanságok megszüntetését és lehetséges fejlődését vizsgálva 1850. január 4-5-i naplóföljegyzésében többek között kijelenti: „Akármit mondjon a világ a szocializmusról, az okos szocializmust el nem kerülhetik, ha rendet és jobb létet akarnak látni.” A Napló soraiból egyértelműen kiderül, hogy szemében a függetlenségért és a polgári átalakulásért folytatott harcnak az emberi társadalom megjobbítását is szolgálnia kell.

A Napló legnagyobb erénye az, hogy írója éles szemű megfigyelőként, de igen szubjektíven fogalmazta meg napi följegyzéseit a száműzöttek életéről. Nagyon kritikus hangon vázolja fel a törökországi internálás szövevényes kérdéseit és szereplőit, a nagyhatalmak politikáját és a magyar internáltak sorsának európai ügyévé váló nemzetközi küzdelmét. A napló a Törökországba menekülés és az internálás egyéni felfogású históriájának vázlata. E följegyzések nélkül jóval kevesebbet tudnánk, noha Mészáros ítéleteiben elfogult, de őszinte. Éles szavakkal bélyegzi meg a Habsburg-uralkodóház és a Schwarzenberg-kormány magyarországi önkényuralmát, a véres megtorlást és a gátlástalan törekvést, hogy az országot beolvasszák a birodalomba. Megrendítő mondatokat jegyez be arról is, hogy nemcsak saját, hanem sokak életét és szabadságát is a török földre való menekülés mentette meg. A napló értékes krónikája a menekültek megmentéséért folyó diplomáciai csatározásoknak, melynek során a török kormányzat a brit és francia kormány és közvélemény támogatásával a háborúval való fenyegetőzés ellenére megtagadta Ausztria és Oroszország követelését a menekültek kiadatására. Ismeretlen adalék arról is, hogy az osztrák ügynökök mások mellett miként próbálták őt is megkörnyékezní, vagy hogy miért tagadta meg a muzulmán hit felvételét, miközben Bem, Kmety, Stein Miksa és több más magyar és lengyel száműzött egy közeli török-orosz háború reményében áttért és török katonai szolgálatba lépett. A napló soraiból az is kiderül, mit tett Kossuth Lajos és a nevesebb száműzöttek a magyar ügyért nemzetközi síkon.

Mészáros naplója abból a szempontból is értékes, hogy bemutatja miként változott Kossuth Lajos, Batthyány Kázmér gróf, Perczel Mór, Dembinski Henryk és mások politikai és emberi magatartása. A naplójegyzetek segítségével még jobban feltárulnak előttünk első hadügyminiszterünk személyiségének legfőbb tulajdonságai, erényei és gyengéi. Ezek kitűnnek akkor is, amikor elolvassuk néhány szavas szubjektív portrévázlatait a magyar, osztrák, török, orosz, angol, francia vagy más államférfiakról, közszereplőkről, hivatalnokokról és internáltakról.

Ki kell emelni, hogy első hadügyminiszterünk naplóját átszővi a tudományos igényű néprajzi érdeklődés is. Találó szavakkal ismerteti Turnu-Severintől Vidinen és Sumlán át Kutahiaig megtett útját, valamint a kutahiai tartózkodás alatti tapasztalatait. A török állam, kormányzat és hivatalnokok jellemzőit, az egyre erőtlenebbé váló birodalom különböző népeinek élet-

módját, gazdálkodását, településeit, természeti szépségeit és kincseit, az eltérő vallási és történelmi hagyományokat, szokásokat.

Naplójában Mészáros nemcsak a híreket, eseményeket és a szereplők tetteit rögzítette, hanem az internáltak hangulatát befolyásoló különböző mendemondákat is. Napi életének és olvasmányainak színes leírását adja. Följegyzéséből az is kiderül, hogy a sok nyelvet ismerő tábornok milyen módon kezdett el törökül tanulni. Naplójának utolsó része sajátkezűleg írt török-magyar szótár és nyelvtan. A napló utolsó két főlíóján szereplő följegyzés-töredékeket nem közöljük, mivel nem a törökországi internálása alatt, hanem 1849 májusában íródtak. Ezek a maga számára készített töredékes emlékeztetők egyrészt a 74. honvéd zászlóalj nagyváradi katonanevelő intézetben 1849. május 21-i és 22-i ellenőrzésén, másrészt a mező-hegyesi katonai méntelepen május 23. és 26. közötti szemléjén tapasztaltakat tartalmazzák. Ezenkívül az utolsó főlíón még feljegyezte a létfenntartására a törököktől négy alkalommal kapott pénzüsségeket - 2625, 1050, 1050, 1245 - összesen 5970 piasztert.¹⁴

A naplóról még el kell mondani, hogy Mészáros Lázár saját használatra és nem kiadásra szánta, amiért följegyzéseinek helyesírása bizonytalan és következtlen. Ez tette indokolttá, hogy a ma érvényes helyesírási szabályokhoz igazítsuk a személy- és helységnevek írásmódját, a külön- és egybeírást, a hosszú és rövid magánhangzók ékezetét. A sajátos korabeli dátumjelölési formát meghagytuk, de zárójelben közöljük a hónapok és napok jelenleg használatos elnevezését. A naplójegyzetek értelmének megváltoztatása nélkül az élő gyakorlathoz közelítettük a szövegek központozását, a mondatok tagolását. A naplóíró által sokszor alkalmazott rövidítéseket feloldottuk és a kiegészítéseket szögletes zárójelben adjuk. A szövegben jelölések nélkül javítottuk a kihagyott és eltévesztett betűket, a nyelvi hibákat és következtlenégeket, a rosszul használt ragokat. A fogalmazás szokatlanságára szögletes zárójelbe tett felkiáltójel, az olvasat bizonytalanságára és a szöveg olvashatatlanságára kérdőjel hívja fel a figyelmet. Nem kis problémát jelentenek a szövegben a mára kihalt vagy elavult szavak, de mivel többségük jelentése kikövetkeztethető csak a nehezebbek jelentését közöljük a jegyzetben.

Mindezeket a változtatásokat úgy hajtottuk végre, hogy Mészáros Lázár törökországi naplója semmit se veszítsen eredetiségéből és történeti forrásértékéből, de az érdeklődő számára könnyebb legyen a napló olvasása.

Szükségnek tartom itt is kiemelni, hogy a Mészáros naplójában található török-magyar szótár és nyelvtan sajtó alá rendezése és elemzése Dobrovits Mihály értékes munkája. A kézirat feldolgozása során a szöveg helyesírásának megoldásában régi kiadói kollégám, Eszes Máté volt segítségemre. Hálás vagyok dr. Zachar József hadtörténész kollégámnak a német, francia és latin szövegek értelmezéséhez nyújtott nagy segítségéért. Ezúton is szeretnék köszönetet mondani mindazoknak, akik valamilyen módon támogattak és segítségemre voltak abban, hogy Mészáros Lázár elfeledett naplója kiadásra kerüljön az 1848-1849. évi magyar forradalom és szabadságharc 150. évfordulójára.

Bízom abban, hogy a nagyközönség kezébe kerülő értékes napló nemcsak forradalmunk és szabadságharcunk jobb megismeréséhez járul hozzá, hanem elősegíti felidézni a magyar internáltak törökországi sorsát, valóságos gondjait és emberi szenvedélyeit is. A kötet hozzájárulhat Mészáros Lázár tábornok méltányosabb megítéléséhez és egy olyan történeti látásmód kialakításához, amely nem elfogultan néz szembe a múlt történetének realitásaival.

¹⁴ piaszter (olasz) - a török pénzrendszerben a fillérnek megfelelő pénzegység

Mészáros Lázár naplója 1849-50.

A napló hitelességéről

2185/31.

Ázsiai életemet 1850-ben(?) tréfából keresztül olvasandom, hogy meglássam hányadán voltam; köztünk legyen mondva, nem lesz sok. 1858. március

1113 / 9. sz.

1871

Szatmár megye polgári törvényszéke részéről a szakértői véleményezés alapján hivatalos hitelességgel igazoltatik, miként jelen zöld vászon borítékba kötött 147 8-ad rét lapon vezetett kézirat Mészáros Lázár volt első független magyar hadügyminiszter saját kezű írása.

Szatmár megye polgárszékének 1871-ik év ápril 14-én tartott üléséből.

Tróéh János
tszki h. Elnök

Hegedüs Elek
t. aljegyző

Dacára annak hogy eddig legjobb szándékaim s szolgálataim füstbe mentek, dacára annak hogy amihez nyúltam ha arany volt is, elemmé vált, dacára annak hogy a rossz szerkezetű társadalom által ott használtattam, hol legkevesebb jót művelhettem, mint p.o. a hadi minisztériumságban. S ott, hol hasznot hajthattam volna, a körülmények nem engedték, mint p.o. a nevelésnél, 1-ször sírok most is, ha meggondolom, hogy kedvenc gyermekem, a Ludoviceum, vagyis az első Magyar Hadi Főtanoda életbe és ténybe léptetését nem sikeresíthettem, mert öt napi lét múlva Windisch-Grätz szétkergette, 2-szor pedig Haynau et Compagnie,¹⁵ a muszkák sem engedték, sem az osztrák ítélletes kegyelmű!!! kormány nem engedi, legalább nem magyar s szabad fejletű szellemben.

Dacára sok más itt elmellőzendő akadályoknak, melynek utolsóját ideteszem, mégis t.i. dacára annak, hogy 18 éves koromban, midőn katonává lettem; fiatal képzelettel, első beköszöntésem a világba s abbani kirándulásomat Morva, Cseh, Szlavónia, Bajor, Würtemberg, Baden, Helvécia, Franciaországba; ottani híres és hírtelen tetteimet, onnét Napóleonnal szembeálkozásra tett utamat, hol Julius Caesar óta katonát nem láttak, Nizzábani tartózkodásomat, és Piemonton, Lombardián, Velencén, Stájerén keresztüli utamat Aradig, onnant 1815-ben visszafordultamat Olaszországba, Bolognáig, onnét újra déli francia részben tett hadjáratomat, onnenti visszafordultamat hazámba, Németországon, Ausztrián keresztül Zomborig, onnét a 7-dik huszárezredbeli beosztásomkor szlavóniai életemet egész /18/22-ig leírtam, mely otthon nem létemben megázván, több hétig elpenészesedett s elromlott. Tovább másodszor is megkezdvén /18/23-tól vittem, leírva a végét szlavóniai életemnek, onnenti menetemet Horvátországon keresztül a boszniai szélekig és Zágrábon keresztül Carniolán egész Anconáig s onnét vissza Ceremonáig, 18 évi olasz életemet, mondom napi könyvem írtam egész az 1848-diki március 18-diki forradalom kiütéséig, amikor minden bútórommal Milánóban maradt. A 3-dik szakaszát mint hadi miniszter nem is folytattam jóformán, de ez is Magyarhonban maradt, s így dacára ezen visszás sorsbeli beavatkozásnak életem leírására, és legutolsó dacára annak, hogy 14-dik augusztus óta török kenyeret eszem, és eddig nem jött azon gondolat fejembe, hogy érdektelen személyemmel bibelődjem, mégis mivel egy óévet, s reám nézve még többet szegény zsarnokolt, kiszívandó, elnyomott hazámra nézve gyászosat végzem, és mivel a közelálló Sylvester napján számolást szoktam tenni magammal, tehát újra nekifogtam remélvén, hogy ennél kevesebbet fogják a körülmények hátráltatni folytatását, míg a sors elhatározott keze fogja kettévágni azon fonalat, amellyel szöve voltam a világhoz.

S így menjen a világba, vagyis léssen egy oly világszögébe, hová a polgárosodás még be nem csempészte magát, és ahol most a legfőbb vezetője sorsának több emberséget, több nagyszívűséget mutatott hitetlen létére, mint mindannyi apostoli s öregebb hitű, nem apostoli koronás szereplők. Isten éltesse s áldja meg ötet népeivel, kiknek jobb sorsukat létbe hozni igyekszik, s talán létbe is hozandja.

Hogy pedig életem ezen utolsó szakaszának feje is legyen és az lássék minden vajúdas s összeköttetés nélkül egyszerre betoppanám a számkivetés szakaszába, tehát röviden s bevezetésképp előszámlálom, hogy midőn Magyarhon furcsa csillaga jónak látta egy hazugsággal az ország függetlenségét, a dinasztia országlási végeztét az igen hajló országgyűléssel

¹⁵ compagnie (francia) - társaság

kimondatni, s e tárgyba a reformátusok templomában ünnepélyesen a világ előtt kijelenteni, melynek velem együtt annyi sok okos ember ellene volt.

Miniszterségemet otthagytam, csak képviselő maradtam (Mezőhegyes), a nagyváradai hadiszertárt meglátogattam Brémer püspöktől, Csernovicstól, Wenckheimtől és másoktól traktáltatva, majd visszajöttem Debrecenbe májusban. E hó végén utolsó győzelmünk, Budavár bevétele következtében az országgyűlés Pesten fagylaltot, több kényelmet keresvén Debrecenből eloszlaltott, és július 2-ra dolgait továbbfolytatni halasztotta. Június elején Orczy László barátomhoz egypár napra rándultam, s onnét Pestre barátaimat, barátnéimat látogatandó. Baján testvéremet is talán utoljára láttam, onnét fel Pestre új quartélyt¹⁶ fogadván, s bent lakván is utolsó kényelmes életemet éltem barátaim köre közt. Egy belső ösztön mondá ugyan, hogy nem sokáig fog tartani, az ész szinte támogatta, de a könnyelműséggel felejteté velem, s így a napba éltem.

Azonban a muszkák bejövetele, seregeink visszanyomulta, Görgei kétes viselete, a sok tábornok önkényes eljárásai, egy főt kerestek, mely alatt ha nem is győzelmet, legalább egy kibékítő pontot találhassanak. A legokosabbat, a legbiztosabbat, ki egyedül képes vala menteni Dembinskit, Görgei végett nem akarván választani, reám került a sor, és én jószívű számár elfogadtam. Azonban a sors, büntetni akarván a hont, kevés sikert engedett. Julius 3-dikán, mikor egy ülés után az országgyűlés Szegedre ment, fővezérnek neveztek ki, és én Dembinskit főhadiszállás-mesteremnek, azaz dolgozó fejemnek. Budáról Komáromba kétszer akartam menni, nem lehetett, a sereg Komáromból két parancsra sem akart lejönni. Budát 10-én elhagytam, és végbúcsút vettem mindenkitől.

Egész július végéig Abony, Szolnok, Ujszász, Nagykáta körül forgolódván, Turánál egy lovasütközetben résztvevén, mely szerencsétlenül ütött ki. Onnét vissza Abonyba, ott Perczel rakoncátlansága miatt letevén fővezérségemet, és még azért, mivel Kossuth jezsuaáskodott és hamisan kártyázott. Dembinski vette által és én mellette maradtam mint önkéntes, és ez Szegeden történt. Ott egy nagy komédiai előadás után történt, hol Perczel dantonoskodni vagy robespierskedni akarván, elállt tőle és a sereget otthagytam, noha szándéka volt a kormányt elkergetni és magát diktátornak kinevezni.

A sok kormánybeli beavatkozás és ezáltal hamis katonai, hadi mozdulatok az ellenséget hamar nyakunkra vonták. Szegedet 2-dikán, 3-dikán otthagytuk, 3-dikán, 4-dikén és 5-dikén Ujszeged és Szőreg közt derekasan tartván végre ezt is otthagytuk. Dembinski lovát alatta elvesztvén ő vállba sebesülvén, naponkénti hátvédütközet mellett a Besenyőn, Csanádon, Kisbecskerekig értünk, Kisbecskereknél a három hét előtt kinevezett Bem altábornagy mint fővezér (mily szép egyenes eljárás, aznap midőn én kineveztettem, Bemnek is ajánlotta a fővezérséget Kossuth. Jobb jezsuita a világon nem létezhetett, aznap melyben Dembinskinek legfőbb hatalmat ad, másnap megérkezik az új fővezér, mit tőle elveszi. S ily ember csillagnak tartatik és máig is az, csakhogy fekete) megjelenik és a harcolni nem akaró sereget csatába viszi, ott egy darabig sikerrel látszik működni, hanem elérkezvén az ellen tartalékserege és egypár ágyúlövés, egy lovasütközet után hátrálni kezd a sereg elég jó rendben. No ha az új fővezér semmi rendelvényt nem adott és maga Dembinski, ki a fővezérnek a csata előtt nyersen megmondta, hogy oktalanságot akarsz elkövetni, kövesd el magad, ellene volt, mégis midőn a hátrálást látta csak adott irányt, egypár későbbi lövése a követő ellennek, szétporlasztotta a sereget és hanyatt-homlok az erdőnek tartott. Én összetalálkozván Dembinskivel, gróf Biestyakovszky, Ramoyszkivel és másokkal, Vécsey főhadai tanyájába mentünk, ott

¹⁶ quartély (francia) - lakás

összetalálkozva Bemmél, újra megkínált a vezénylettel, de én megköszöntem és még azon este, azaz augusztus 11-dikén egy oláh faluban hálтам, honnét 12-dikén Lugosra mentem. Ott átadván mindent, és újabb könnyelműségem mellett elfelejtvén intő kötelességet az ottani finanszminisztertől kérni egy párszáz aranyat, Dembinski társaságában Karánsebesre, onnét Mehidiára s onnét Orsovára indultam. És 14-dikén könnyes szemekkel talán végbúcsút vettem szegény hazámtól, barátaimtól és minden hozzám hajlammal viseltető egyéntől, amint szintén 20 évig becsületesen, híven szolgáló, úgyszólván barátommá vált Szalay Jánosomtól nem akarván őt szegénységem mellett az övétől megfosztani.

S így egy friss határozat után Dembinskivel a törököknek átadtuk magunkat, és azon estén Turnu-Severinbe, cantonnerbe¹⁷ aznap szállottunk, 5 nap alatt sokat szenvedtünk. Kossuth is megérkezvén Perczel, Gorove, mások. Hatodik nap Vidinbe szállítottunk, de előbb a híres Mehemet pasa (krajovai) által lovainktól szép szóval megfosztattam. Vidinbe töltött két havak alatt félig fogva, félig szabadon tartattunk, ennünk volt törökös, de rossz. Később pénzzel láttattunk el, elegendővel, hanem az élet aggodalmas volt, a lélek szenvedett, a test is mellette. Dembinskivel egy szobában voltam. Ritka ember, derék, igazságos, emberséges, jótevő jellem. Egy kissé felpattanó véralkata és idegalkat mellett hamar felizgatható, ingerlékeny, hanem hamar a jó modorba visszaszálló. Kár, hogy rossz emlékezőtehetségem az ő bő és kiapadhatatlan emlékezeti, tapasztalati és katonai hadviseleti raktárából magamnak oly keveset tarthattam meg. Tele anekdotákkal, az valódi életben találkozottakkal, tele párizsi életében 18 év alatt tapasztaltjával, a sok híres koronás, koronátlan nagy és kis tekintélyű olyas egyénekkeli társalkodásbóli merítettekkel. Teli önmaga mechanikai, fizikai, kémiai feltalálásaival, tele az emberi nem szabadságát, jólétét, józan haladását lehelő nagyszerű gondolatokkal, melynek minden pillanatban kész egész valóját feláldozni. Tele avval, hogy képes a háborút háborúval, nagyszerű hatályos fizikai és kémiai kompozícióból álló romboló, s pedig ellenállhatatlan romboló erejével véget annyira vetni, hogy egy kis ország képes egy nagy ellen is magát védelmezni. Tele annyi hasznos más, az ipart előmozdító találmányaival (miket azonban nyilvánítani szándékozik). A vele együttlét egyedüli vigasztalás volt a számkivetésben.

A többi emigránssal, kivéve gróf Batthyány Kázmért derék nejével, Gorove, Makay és másokkal igen keveset bíbelődtem, mivel sem jellemük, sem tulajdonok nem voltak hasznoszerűek.

Egy darabig bízván a török nagyszívűségében, hogy tovább eresztend, de nemsokára, az ügyetlen és talán a muszkáktól¹⁸ megnyert Faik efendi török biztos hamiskodása által Vidinben marasztaltatván. Az átadásról is volt szó, és a fiatal diplomata, gróf Andrássy Gyula, a török hit becserélését írta egyedüli menekvésnek. Ennek egyenesen ellene szegezvén magamat, mindent tűrni mintsem vallást változtatni kijelentettem. Azonban a szultán határozott ellentmondása ettől felszabadított, s így ettől kezdve további rendeltetésemet béketűréssel várom.

A sok fáradtság utáni renyhe és semmittevő élet, a durva és a tisztátalan török városi kipárolgással, a rossz ésszel, a szellemi elfogultsággal összekötve csakhamar hideglelős beteggé tőn, egy hóig tartván, ki nem gyógyulhatván, hallva a zsarnokságot, a vérengző eljárást, az alacsony bosszúállást, az orvkivégzéseket, úgymint Batthyány Lajos volt első miniszter, Csányi, Perényi, Kiss tábornok, Damjanich és több másokat. A nemtelen eljárását a győzelmes

¹⁷ cantonner (francia) - szállás

¹⁸ muszka - régi szóhasználatban orosz (Moszkva nevéből)

ausztriai kormánynak, mely még Törökországra is visszahatni minden alantos módon igyekezett, ezen számkivetettek pangó s gyenge lábon tartottak, és csak további szállításunk által Sumlára, birtam a fáradságos menetben kissé felüdülni.

/Október 31-dikén/, 31dik októberben kiindultunk Vidinből Plevna, Leves és több más helyeken keresztül ide Sumlára 17-dikén érkezvén. Bolgárország, az Úr Istentől áldott ország mert egyrészt a Dunától, másrészt a Fekete-tengertől, bent hegységek által képzett vizes, folyós völgyekkel, jó földdel, termékeny lehetne, ha a birtokbiztosítás és a kíméletesebb bánás többet dolgoztatna velük, mintsem épp annyit, mi szükséges az életre és a csekély adó kifizetésére. Bár rosszak a házak, hogy 3-4 nap alatt putrikban¹⁹ laktunk, mégis sok marhával bővelkedvén, vagyonosak. És bár a török kormány kissé biztosította őket és jogokat adott, és bár katonákat nem adnak, mégis a papok által vezetett nép a muszka után sóvárog kevés kivétellel. Mit nem tesz a rosszul terjesztett nevelés, bizonyosat egy bizonyára kevesebb jóval kész megcserélni, csak hogy bosszút állhasson az előbbi barbár bánásmódot.

Sumlára érkezvén, szebb a helyzet, jobb levegő, jobb víz és a változás és a közeledés Sztambulhoz, honnét várhatjuk megalapítását sorsunknak, kissé felfrissített. Hanem az itteni hírek, az engedékenység török részről, az angol és francia közbenjárással, melyek a török határozott fellépéssel és dacolásával a muszka cárnak, a háborút minden módon mellőzni akarták, végre a belföldre elszállítatásunkkal fenyegetett. Az itteni élet kevés különbséggel a vidini volt, csak hogy itt még kevesebbet lehet találni az Európában szokott szereket és eszközöket az élethez. S így itt is nemsokára megbetegedtem, és midőn ezt írom, kezdek csak fellábalni.

Mennyire megy a muszka cár és a nem jobb osztrák császár bosszúvágya, következtethetni abból, hogy elkergetni, vasalni, bezárni s tudja Isten mit kíván irányunkban a töröktől. Ez ugyan ellenáll, és talán kész lenne fegyverhez is fogni, hanem az angol befolyás az ennek árnyékától, a francia követől adott támasz, az emigrációért²⁰ nem akarván kockáztatni az európai békét, bár vízi hadierejét a Dardanellákon bevezetette. Sorsunk elhatározatott 30-dikán, midőn jött a hír, hogy a magyar emigráció Ázsiába vándorland Kutahiába, 40 óra Brussától, hol a török-egyiptomi béke a niceai csata után kötött. A muszka-lengyel emigráció Franciaországba vitetik, az ausztriai lengyel szintén Kutahiába. Ez nem lenne baj, ha az ember végét tudná. Nekem lesz a legrosszabb, mivel Dembinskitől meg kell válnom.

Egy alávalósággal több Ausztria részéről, gyilkosokat küld ki Kossuthot, Batthyányit, Dembinskit, Bemet és engemet jó móddal kivégzendőket.

Mást nem tudok, mivel az itteni élet egyformasága, unalma, elszigetelése Európától, gyéren újságolvasás, semmi levélkapás, noha 8-at írtam csak haza, rossz étel, rossz élet, szellemzavar, nem érdemel feljegyzést.

December 31-dikén.

Mivel minden ferdén megy ebben a legjobb világban, úgy én is évvégi eszméletemet este helyett reggel kezdém, mivel Csia Ignác új székel legényem jónak találta hamarabb beadni reggelimet. Tehát mit mondjak, gondolkozni eltanulok, eszmélni nem tudok, kevés, úgyszólván parányi képzeletem kiaszott, az egyévi miniszteri állapotom butává, oktalanná, tudatlanná, és ami rosszabb, rosszabbá, bizalmatlanabbá, az embereket lenézővé, énségessé tett. Ha

¹⁹ putri - földbe vajt vagy sárból, vályogból rakott nyomorúságos lakás

²⁰ emigráció (latin) - politikai okokból kimenekülés, valamely országban élő emigránsok összessége

visszanézek az elmúlt két évre, midőn Olaszthonban a legmelegebb barátság és valamivel több közt számoltam magammal. Előrelátásom vagy jóslatos tehetségem előre nem pótolhatta ki, hogy a legbékésebb ember, ki inkább magának kárt tenni engedett, mint sem pörlekedjen, azon ember ki a fegyvert s annak oktalán használatát gyűlölte; ki az egész emberiséget átölelni, éltetni szerette volna, hogy az jelleme, szelleme, egész valója ellenére, ép azon állásra hivattassák, melyet úgyszólván megvetett, és amely az irtást, a rombolást, a vérengzést tűzte ki célul. Igaza és milliószor igaza van Fouriernek, míg használni nem fogjuk tudni azt mit a teremtető belénk öntött, míg vélt okosságunkat ellenkező ténnyel nem visszük, mivel a mostani szokotton nem boldogulunk, addig mindig inség, nyomor, szerencsétlenség, nyugtalanság, zűrzavar, vérengzés s ily több akadályokkal fogunk küszködni, és az egynyolcad rész féligmeggig boldog egyének, félni, reszketni, tartani fognak a hétnyolcad rész boldogtalanok közt.

Hanem úgy van és lesz is mindaddig, míg a vezetők von- és rakhajók helyett vontatókká nem válnak, és míg meg nem tanulják, hogy elejét venni mindennek az az igazi bölcsész ki, melyet keresni tartoznak, hogy előre készíteni, emelni, oktatni kötelesség, és el nem várni, míg egy nagy szerencsétlenség vagy elkerülhetetlen esemény nem kényszeríti őket a cselekvésre; mert így mindig hálátlanokra talál, és nem is érdemelnek háladatosságot, mivel kényszerítve tévők azon kis jót is, melyet engedni köteleztettek.

Ha visszatekintek a múlt két évre, lelkiismeretem nem vet szememre semmi olyat, miért pirulnom kellene. Jellemem tiszta maradt, lelkülem egyenes eljárása tiszteletet vívhatott ki, emberséges bánásmódom még az ellenféltől is becsülést aratott, és ha még egyszer kellene végigfutnom, mitől az Isten óvjon meg, pályámat mint én, Lázár, másképp nem tenném mint miniszter, mit tehettem, és többet s jobbat is teszek, ha nem hátráltattam volna, és a túlbuzgó hazafiság, mely nagy szavakat hordott nyelvén, de kevés előrelátást, több bizalommal viseltetik irántam, és midőn bízni képes, akkor elnyűve eljárásomban, az oktalanságtól körülzárva nem tehetem. Tűrtem, szenvedtem hazámért, és mégsem tehettem vele azon jót, amelyet szívemben hordoztam.

Sajnálom hazámat, hanem szerencsétlenség nélkül soha sem lett volna nemzet, mert sok jó tulajdonai közt annyi rossz volt, mi nagyságát mindig hátráltatta volna. Ha a gondviselés egy szerepet tartott fenn neki és ha őt mostani nyomorult, elnyomott szolgálóállapotából újra a szabad népek közé emelni megengedendi, úgy a mostani szomorú látogatás talán végre szellemét s jellemét annyira megedzendí, hogy önbecslése mellett másokat is becsülni megtanulandja, és állhatatosságot nyerend, minek hiányával volt. És végre a hamis prófétákat, a nyegle kormányzókat elmellőzendí, hogy alapos, higgadt vérű és bár lassúbb, de bizonyosabb lépéssel járó vezetőket választand, kikkel egyedül fog boldogulni.

Személyemre nézve sajnálom, hogy kedvenc gyermekemet, a Ludoviceumot, hol paradicsomot akartam a fiatalságnak teremteni, és ahonnét valódi, hasznos gyakorlatos és tudományos egyének jöttek volna ki, kikből mint egy faiskolából vagy növénytárból, a haza szükségeit mérnöki, tábornoki, tüzéri, gyalogsági és lovassági tekintetbe pótolhatta vala, életbe nem léptethettem. Evvel az intézménnyel akartam magamnak nevet, hírt és öröklést szerezni, a gondviselés azonban másképp akarta, Isten neki. A többiről nem beszélek, mert tisztí és hivatali állásom annyi súrlódásoknak, észrevételeknek meg be- és leszólásoknak volt kitéve, hogy vádolnom kellene, ha többet szólnék. Egyet azonban mondhatok, hogy utánam jobb nem jött, és ha én nem is neveltetem tudományosan, de az élet és egyenes gondolkodásom, telhető igazságszeretettel párosított természetes eszem annyit adott, hogy lehetőleg legjobban töltém ki helyemet, adjon Isten hazámnak jobb s lelkiismeretesebb hivatalnokot.

Mint ember a régi maradtam, csakhogy a kor kezdé mutatni hatását, hidegebb, egykedvűbb levék, az ironia, a humor, a szatíra növekedett és hideg külalakúvá tévé, anélkül hogy belsőmben változtam volna. És amiben változtam, azt a hivatalnak tulajdonítom, mely a munkával megölt, és amit most sem fogok fel, hogyan bírtam kitartani. Mi vigaszamul szolgál az, hogy a leghevesebb ellenzékieim barátaimmá váltak és később minden javaslatomat készek lettek volna előmozdítani, ha a körülmények megengedték volna. Úgy mint Nyáry, Patay, Pálffy János, vezetői az úgynevezett ellenzéki pártnak. A többiek úgyszint barátaim voltak és maradtak, Kazinczy Gábor, Kovács Lajos, Irinyi, Gorove, Hunfalvy, Tóth Lőrinc, Somogyi József, Pálóczy, Jeyke, Almásy, Vörösmarty a költő, s. t. mások. Három ember volt, kik ellenségeskedésekkel megtiszteltek, ez volt Petőfi, a költő, Csernátó, a volt bankócsináló meg Pálffy Albert, kis Márczius Tizenötödike lapját örömet nyitotta személyeskedésekre irántam. Az aki legjobban vagyis legtöbbet alkalmatlankodott, mérgeztetett, vitázott, álszenteskedett ellenem, és aki legkedvesebb barátjának hívott, az Kossuth Lajos volt, a pénzügyminiszter, a kormányzó, a nyegle státusz-férfi. Isten fizesse meg nekik.

Már most tehozzád fordulok bátyám! Nem tudom, mit fog mondani az utóvilág, közömbös is lesz, hogy mit mondanak halálom után, hanem azt meg nem fogja tagadni tőlem, hogy becsületes ember voltam, és hogy ahol lehetett mindenhol jót tettem, és még a rosszat is jóval viszonztam. Családunk nem utolsó tagja és első történelmi embere avval, mit mutatott, mit tett, remélem becsületére fog válni. Isten veled, áldjon meg, tarts meg emlékezetedbe, mert mi e világon nem látandjuk egymást. Ha fiadnak Jósának kezébe jutnak ezen levelek, emlékezzen meg arról, hogy mások körében is becsületes ember maradjon.

Legfőbb Barátnémnak honomban legyen meg itt az emlékezete, sajnálom, hogy jobban, bővebben nem viszonzhattam érzéseit, hanem Isten látja szívemet, amit csak a baráti kebel érezhet, eszmélkedhet, azt mind éreztem, tettem, tovább nem mehettem, mivel a körülmények nagyon lefoglaltak. Isten hozzád, meglátlak-e, a sors könyvébe van írva, de ha meglátlak, azon embert találándod, amelyik elvált tőled. Ti többiek is, hozzám rokonérműek, Isten veletek.

Olaszthoni barátaimat nem szabad elfelejtenem anélkül, hogy minden jókat ne kívánjak, és hogy ne óhajtanám, hogy irt leveleimet megkapják jeléül annak, hogy hálás szívvel emlékezek rájuk; és Te, kit nevezni nem akarok, felejts el, mert ebben az életben alig jövünk össze.

S eképp elvégeztem és befejeztem a rám nézve legrosszabb évet, melyben, ha a Padisah²¹ jótékony kezét bezárja, koldusbotra jutok. Nem sajnálnám súlyos sorsomat, ha édes Hazám nem veszett volna velem együtt el. Hanem így sírunk egyik a másikért, és nem tehetek mást, minthogy a jobb sorsért a gondviseléshez folyamodjak, hogy mások bűneit rajta ne bosszulja, mert a nép magában felségesen viselte magát, s így isten veled 49. 1850 hozzád jobbat és vesd meg alapkövét, hogy legalább ínségben ne töltssem el végnapjaimat.

1850

Beléptünk tehát egy páros évbe, melynek kétes jövője nemigen kecsegtethet, és mivel nem biztosít, nem ígér, nem jósol semmi jót, ahhoz kell folyamodni, ki legbölcsebb törvényei szerint rendel, utasít, kormányoz, és aki arra int, hogy magunkba szállva, tőle remélve folyamodjunk hozzá. Én, ki itt írok, nem tehetek jobbat, mint fohászatot hozzá küldeni s őt

²¹ padisah (perzsa) - a volt török és perzsa uralkodók címe, a nagy király; itt I. Abdulmedzid, aki 1839-1861 között uralkodott

kérni: Mindenható, legyen akaratod, és erősíts engemet, hogy megbocsátván bűneimet, állhatatosságot, türelmet adjál, mostani állapotomon felölemlelkedhetni, s benned bízva azon reménységgel élni, hogy javamra számolván mostani látogatásodat egy Hazát fogsz ajándékozni, amelyben pályámat e földön végezhessem úgy, amint kezdém, folytatám és végzeni akarnám, t.i., mint becsületes ember. Uram, ne engedd, hogy valamely akármily viszony által lehetőleg tisztán tartott jellememet megszeplősitsem, adj erőt, hogy gyenge ne legyek, és minden viszontagságot férfias állhatatossággal tűrhessek el, és másoknak meg is bocsáthassak. Ámen!²²

Kérlek, tovább szállítsd a Szentlelket a magyar számkivetés közé, hogy több egyesség, egyetértés, kölcsönös szeretet létezzen köztük, hogy jobban becsüljék az embert és önmagukat, hogy ezáltal hírük, nevük a világ ítéletében ne szenvedjen. Ámen!

Január. Kedd 1. Esős idő tette szomorúvá az első napot, hasonlóvá sorsunkhoz. Semmi rosszabb hír nem szomorított jobban, nem tudom miért, mióta elhagytam hazámat, elszorult nem voltam, talán valaki kedveltjeim közül szenved honában, vagy talán kiszenvedett.

Ajándékot kaptam Specht kapitánytól, egy török gyanta szopókát, ha ez így megy, talán ajándékokkal meggazdagodom.

Mi kell több, játékban is nyertem, tehát jól menend minden, semmi más ötlet, hír vagy gondolat.

Szerda 2. Mi sem volt, mint kevés botrány a magyarok részéről. Én mai napig ha végigtekintem nemzeti jellemünket, semmi nagyság csíráját nem látom, felhevíteni lehet, de ha elejében nem sikerül, ellankad, és állhatatosan valamit kivívni nem bír. Tovább, ha az eszközöket, az embereket tekintem, kikkel függetlenségi küszködésünket kivívni kellett, úgy mai napig is csodálom, hogy annyira is jöhettünk. Polgári tekintetben a régi vitatás, ellenségeskedés megmaradt, a táblabírói politikát nem akarták követni, és mégis azok maradtak, működtek. A sok küldöttmenny, bizottmány mindenhol működött, de szón kívül mit sem végzett, mindenbe beavatkozott, és abba legjobban, mit legkevesebbet értett, a katonaság irányoztatása, használata legkedvesebb munkája vala, stb. Ha a tiszteket nézem, Európában talán nagyobb része az utolsó fokon állott, és ami kivándorlott, még rosszabb volt talán, mint ami bent maradt, annyi gyávaságot nem lehet képzelni, mint amennyit közöttünk lehet találni. Ő is táblabíró volt, enni, inni, kényelmeskedni, a szolgálatot mással tétetni, magát a veszedelemből kivonni igen szerette; lármázni, vitézségről beszélgetni, kardját csörtetni első volt. Voltak kivételek, de fájdalom a nagyobb része olyan volt, mint mondtam.

Még itt is szatócskodni, szószátyárkodni, bizottmányokat alakítani, törvényszékeket felállítani, magát hatalomnak tekinteni kötelességének véli; nincs országa, nincs helye és mégis parancsolni, úr lenni megszokás. Kossuth itt is kormányzó, mivel sokat nem beszélhet, tehát ír; törvényeket szab, mit senki sem tart meg, pénztárt alakít, hogy más pénzt utalványozhassa, udvart tart, tányérnyalókat, képvisel; szegény ember és mivel sarlatán, bár nem szeretik, mégis hódolnak neki. Ó, emberek!

Csütörtök 3. Mennél többet lakom Dembinskivel, annál jobban szeretem s tisztetem, annyi emberségi és felebaráti szeretetet ritkán találhatni, és annyi adakozást. Életében előfordult eseményekről az emlékezete tárházából minden nap újabb s újabb történeteket beszél el. Sajnálni fogom, ha elválunk, egy könyvet lehetne valódi anekdotákkal teleírni; de nem teszem, nehogy meglopni látszódjon, mivel ő maga élete leírásába ezeket is be akarja foglalni.

²² ámen (héber) - úgy legyen, az ima végét jelző szó

Péntek 4., Szombat 5. Itt nem teszünk mást, mint hizlaljuk magunkat. Újságok gyéren jönnek, melyek, legyenek bár régiiek élvezetet nyújtanak. Többnyire franciák, La Presse, Debats, melyekből észre lehet venni, hogy ha most el is fojtatnak a lázongások, sok élesztő van Európában; és egy szikra, és a láng ismét itt van. Mert a szereplők rakhajók és nem vontatók. Akármit mondjon a világ a szocializmusról²³, az okos szocializmust el nem kerülheti, ha rendet és jobb létet akar látni. Ausztria rosszul ténykedik, vakmerő játékot játszik az első revolúció²⁴, Franciaországban a most ingadozó állapotot érdeme szerint roskadóvá teszi. Ma leveleket és híreket várok.

Vasárnap 6. Levelek nem jöttek, hanem tudósítás, hogy „bakalün”²⁵, vagyis hagy lássuk, miért tartanak tovább is fogva. Muszkaország időt akar nyerni, s avval mindent nyer, a fennhéjázó kiadatásról a kevély cár hallgat, és csak elkergetésüket sürgeti a nem csak a Magyarországból ide költözött, de az azelőtt is Törökországba jött lengyeleknek. A háború csillan meg benne, de mivel a török a humanitás terén áll, és evvel Európa szimpátiáját elnyerte és segínyt Angliától, Franciától, a muszka ezen alkalmat elereszti, és addig Szerbia, Bosznia, Bolgárország nem egyesült hitű lakosait ébreszti és dolgozza, hogy talán valahol lázadás kiütvé, melyet mivel a magas porta majd elnyomni akar, közbevetesse magát és ő is a humanitás terén álljon, s akkor az angol segítségre talán, de a franciákéra bizonyára támaszkodhat. A szultán nemes, nagyszívú egyén, és bár bennünket, magyarokat nemigen kedvel, mivel ellenkező politika követését vélte felfedezni a serdülni akaró szabadságban, a lengyelek szívében fekszenek, mivel ezek, ha függetlenséget nyernének, biztos barátságot és segínyt nyújtanának neki. Dembinski kit veszteni az emberiség számára ugyanolyan kár lenne, mint Törökországra nézve, bár mint ember él és hal a párizsi életért, mint politikai egyéniség a legnagyobb áldozatokra is kész.

A magyar barátaim (igaz egy valódit sem mondhatnék köztük) félnek Ázsiától. Én örömet mennék egy évre, kettőre is. Ausztria kívánsága szerint örökre ott kellene fogva tartatnunk, mit azonban a török császár megtagadott.

Nem lévén majd egy nap, hol valamely botrány nem történik. Az emigráció újságot akar kiadni, hogy így több botránynak adjon alkalmat. Mily nyugtalan és üres fejből áll ez a szegény emigráció, hogy túrni nem tud, és kétes állapotát rosszabbá akarja tenni!

Hétfő 7. Ettünk, ittunk Grosterrel az angolok egészségére, levelet ígértek, de nem adtak.

Kedd 8., Szerda 9. Semmi, mit a főangol világ-hírlapszámok olvasásából értettem. Mintha a muszka cár rábírt volna az angol kormányt, hogy ne helyeselje az angol követ eljárását Sztambulban. Mintha a szíves egyetértés a két udvar közt visszatért volna. Ez rossz hatás a törökre nézve, amint most és már a kétes, tétovázó és elhúzódó eljárása megcsalattatását fogja maga után hozni. Pedig ha három év alatt nem készül fel fegyveres erővel ellent állni, vagy támadni is, a más vallású népeket fellázítja az orosz, és így bizonyos, hogy Ázsiába visszatér. Semmi levelek, hanem Isten áldja meg, pénz jött a Padisahtól.

Csütörtök 10. Az intézményes és bizottmányos, vagyis mindenhol koordinációt, szerkesztést, ülést szerető magyar itt is különféle intézményes székeket állít fel. A választmány, melynek feje Kossuth, ki itt is korteskedik, alólról felfelé izgat, hogy elsőségét ne veszítse, szintén

²³ szocializmus, socialismus (latin) - a szélesebb tömegek, alsóbb rétegek anyagi viszonyainak megjavítására irányuló törekvések összefoglaló neve

²⁴ revolúció (latin) - forradalom

²⁵ bakalün: /bakalim/ (török) - hagy lássuk, várjunk

veszedelemben van. Luteránus jezsuitáskodása által többséget nyer, rendez, ír, levelez, határozatokat mond, diplomatizál a török, angol, francia királyokkal - sine nobis de nobis és pro nobis, noha contra²⁶ jövend ki. Azt mondják, hogy neje is eljön, akkor hűtlen színű életmódjáért bent is lesz opposíció és vakarás, karcolás ki nem kerülendő. Be nagyon aljasult Magyarhon első csillaga, mely csak messziről fénylik! Az olasz mondás szerint mennél közelebb Rómához, annál kevesebbet ér a Pápa és mégis elkerülhetetlen. Nála nélkül igen kevés sikert mutató az első remény honunkban, bár Perczel Móricz köpködi markát és törökül tanul, hogy egy török sereg élén honát visszafoglalhassa, és aztán diktátoroskodjék.

Péntek 11., Szombat 12., Vasárnap 13. Ettünk, ittunk, aludtunk, játszottunk, ez volt nagyjára az élet; azon kevés társalgások, gondolatok és vélemények váltásai többnyire bonyolódott ügyünkről és hébe-hóba az európai jelen és jövő viszonyairól forogtak. A szociális kérdésről is van vita, hanem rövid ideig tart köztem és Dembinski között, mert én fourierista levén és ismervén gondolatainak járását, vitázni nem szeretek. Ő pozitivista fő levén, tele tervekkel és gyakorlatilag gondolkozik. A most divatozó öldöklő szereket oly öldöklő szerrel kívánja fölülmúlni, hogy annak semmi sem lenne képes ellent állni, és ezáltal a katonaság, hadihajók és más háborús eszközök kevesebbtését eszközölve, vagy a legszükségesebb és nélkülözhetetlenebb számra lehozni, s a sok milliókat hasznosabb célra fordítani lehetne. De hogy ezt miként lehet igazi szocializmus nélkül megkezdni, én nem értem, és nem is hiszem, hogy Fourier rendszere mellőzésével azt megkezdni lehessen. Proudhon, Cabet, L. Blanc, Pierre le Rous, Ledru Rollen szerint bizonyosan nem, és inkább maradjon a mostani zavaros elembe, miből végre az elkerülhetetlen szükség által csak valami jobb kerülhet ki, hogy előbb diktátorság és zsarnokság alá jöjjön világ, és aztán, mint Robespierre után a franciák, újra kezdje a haladást.

Végre megjött a bizonyos tudósítás, hogy harmincketten az előkelőbb magyarok közül Kuthiába lesznek küldve, a többiek választhatnak, török szolgálatba léphetnek, vagy Amerikába mehetnek. Datie est socios habuisse maloner,²⁷ a muszka cár Dembinskit Ausztriának adta át, és így ő is velünk jön, ő legalább ellensúlya lesz azon kedvtelenségnek, amelyet Kossuthnal egy helyen kell szenvedni. A cár első szégyenét lenyelte és engedett, a török nem engedett volna, ha az angol és francia követek nem kényszerítik. Szegény Törökország, ha mindig gyámság alatt áll és soha sem tanul meg önlabon járni, és tétlen állapotából tényezőre és tevőlegesre át nem lép, elrothad, és 10 évet nem adok, Ázsiában fogja magát látni. Mert a népek változást, s ezáltal javulást óhajtva, Moszkvától függő papjaiktól biztatva egy kis ok mellett hamar felkelnek, és akkor a cár beleelegyedve, mostani csorbáját kiköszörüli, és a humanizmust látszólag segítve százados politikája tervét egy jó lépéssel előreviszi.

Az óhitűeknek levén új évük, úgy köszöntik azt, mint nálunk az ártatlan gyermekek az ölésnapját, és mert mindenhol pénzbe kerül, a vad a művelttel egyesül.

Hétfő 14., Kedd 15. Ma akarom ünnepelni Dembinski holnapi születésnapját, a visszatérő perzsa követ, Sarsige egy palack pezsgőt hagyott Vidinben, melyet megtartottam és személyesen a Balkánon keresztülhoztam, hogy ma annyi életet kívánják D-nek, hogy ha mai terveinek sikerét nem is láthatja, legalább kezdetét, s így bizonyára 10 év biztosítva leend. Mert akarja elérni, hogy a legöldöklőbb szerek a pusztítás és öldöklés maximumát²⁸ előhozva, lehetetlenné tegyék azt, amit a tudós világ másképp és békés úton megakadályozni tudtalan

²⁶ sine nobis és pro nobis, noha contra (latin) - nélkülünk, rólunk és értünk, noha ellenünk

²⁷ Datie est socios habuisse maloner (latin) megajándékozni a társat inkább akarnánk megnehezíteni

²⁸ maximum (latin) - valaminek a legnagyobb foka

volt. Noha tartok tőle, hogy valami kis fallacia²⁹ létez terveiben, amint bizonyos vagyok abban, hogy miként Fultonnak nem hitt Napóleon, úgy neki sem fognak hinni a franciák, bizonyára nem. Az angolok hat hó múlva, ha pénze lesz úgy, mint Warnenynnek, megengedik a nyilvános próbát, s így nem annak hasznára ütend ki, kinek fel volt ajánlva, t.i. a töröknek, kinek Padisáhja most nagyobbnak, emberibbnek és emberségesebbnek mutatta magát mindannyi keresztény fejedelmek közt.

A Diván³⁰ meg volt illetve emlékezésünkről és a többi közt, amint a híres jósnő, Lenorand neki nagyobbára megmondta, mi eddig történt, úgy hogy még a várakozások is szintén beteljesülhetnek, úgy a muszka cárnak, Sándornak elbeszélte, mikor egy kórushang fogja őt énekelni fogadni, halála közel lészen. Lengyelországban volt 6 hónappal halála előtt és az akkori követek Varsóban bált adtak, és muzsika helyett egy asszonykórus fogadta őt. Tudnivaló, hogy a cár a feleségének minden nap egy hírnököt szokott küldeni, ám egyszer három napig egyetlen hírnök sem jött, hanem maga a cár jelent meg hideglelősen. A cárné kérdésére, miért nem kapott előzőleg tudósítást, azt mondta, hogy küldött. Megkeresték a kozák hírnököt, akit halva találtak meg a cár cédulájával, a cédulán ezen szavakkal „nyomban követem”, és egypár nap múlva halva volt a cár. Igaza van Fouriernek, hogy összeköttetésben kell lennünk a külvilággal, azt mutatja a távollátás, az inspiráció, a jövődölések, a magnetizmus³¹, azt mutatja fel életünknek az alvás s álom, mit jobbadán nem ismerünk, azt mutatják a ritka, bár mégis létezett és létezhető jövődölők.

Szerda 16., Csütörtök 17., Péntek 18. Közönségesen töltettek el. Ahmed bej, tovább szállítónk lovai jöttek csak el, talán ő maga sem késik. Minő nagy szerepet játszanak egyfelől, másfelől a bizalom mily kevés, egy muszka meg egy osztrák ügyvivő létezik itten bevárando, vajon híven teljesíti-e a török az újabb egyezkedés szerinti ígérteit. A legnagyobb esemény, hogy Kossuth Lajos neje utána érkezett, noha nem kedvelem az asszonyt, ez a hűségesebb tette igen szép és becsületére válik, és férjének felemelésére is szolgálhat. Ki uralkodási csiklandtól hajtva itt is bizottmányoz, törvényeket hoz, intézkedik, melyeket szinte senki sem tart be, amint ő az illedelem, a házassági hűség kulcsinét vad nőüléléseivel vagy verebeskedésével egy lengyel asszonnyal áthágva a tiszteletben igen csökkent.

A szerencsétlenség vagy balsors még jobban mutatja az egyéni jellemet, az itteni különféle egyéniségek közt annyi konkoly, annyi alávaló acsarkodás, irigység, rágalom, stb., sőt még piszkos vétkek is találkoznak, hogy élmeyegni kell az embernek. És ha egy célja nem lenne kinek-kinek, a jobb érzésű embernek el kellene veszni annyi rossz hasonmások közt, ha Strany állítása „der Menschheit ist Christus”³² áll, úgy be rossz sok tulajdonai voltak, a nihil Lassale hasonmásai³³ közt, és mégis ha csak az egyes nagy emberek tettei emelik fel az embert, hogy tűrjön, reményben, mert így nem tarthat sokáig, ha az egyén meg is halt, de az összes egyéniség a jobb felé haladást bizonyára eléri.

Szombat 19., Vasárnap 20. A lengyel emigráció szerencsés a szerencsétlenségében, mert bár felvigyázzák, szabadabb elvű statustól³⁴ van körülvéve, így tudósításokat veszen hazulról. Mi magyarok vagy semmit vagy gyéren kapunk valamit, jele legrosszabb geográfiai elhelyez-

²⁹ fallácia (latin) - csalás, csalafintaság

³⁰ divan (perzsa) - államtanács a régi Törökországban

³¹ magnetizmus (görög) - mágnesség, delejesség

³² der Menschheit ist Christus (német) - van az emberiségnek Krisztusa

³³ nihil Lassale alteregói közt (német-latin) - a Lassale hasonmásai közt

³⁴ status (latin) - állam

kedésünknek, mert ha csak egy háromlábnyi széles biztos utunk lett volna a tengerhez, akkor a pozitív angolok és amerikaiak másképp segítenek, mert mielőtt a diplomáciájuk tetteg segíthetett volna, addig egypár millió Calicót³⁵ dobtak volna hazánkba, s így a nyilvános kereskedői vélemény mellettünk szólt volna. A 4 „volna” után megyek vissza a tárgyra, mert a sok ha a német beszédre emlékeztet. A tárgy az, hogy tegnap először én is levelet kaptam, és pedig Olaszországból, és mivel 4 hó kellett neki ideérni, el nem vesztettem a reményt, hogy Magyarországról is ne kapjak. Oehl Antal barátom, és pedig öntanított /autodidakta/³⁶, a legszélesebb értelemben természettudományokban tudós barátom, kit én a budai csillagászati toronyba akartam csempészni, hogy a hazai renyheséget, lustaságot az Európában legszebb helyű budai csillagászati szakmányból kiűzzem. De a sors, amint már elébb említém, minden törekvésemet füstbe menetni akarta, ezt is. Augusztusban, 1848-ban írtam neki is. Később Jellasics beutése nem engedte, hogy írjak, mivel lelkiismereti dolognak tartottam meghívni egy embert, kit viszonyaink szerencsétlenné tettek volna. S így vele ebből következőleg jót tettem. Ő pedig azt gondolta, hogy mivel nem feleltem egy 48-diki levelére, haragszom. Ma akárhogy van, igen kellemetes és barátságos levél tőle, derék fiatal nejtől és leányától is, jó lelkek, vitálisak, eszes a második. Olvasás közben megesett a szívem, midőn olaszthoni jó emlékezetemről, az ottani jó véleményről tudósítottam, és ha azon tiszteletteljes magasztalás felét elvágom is, mégis marad annyi, hogy örülhessenek, hogy ottani szerepemet jól játszám. Még egy köszöntés volt benne, miről ha többet, terjedelmesebbet hallok, még jobban esett volna, na azonban majd még látjuk. Az idő egy világot is elveszt, és nem is kell más hozzá, úgy a legmelegebb barátság is egykedvű lehet, hanem akkor valószínűleg talán el nem muland.

A magyar emigráció féktelenkedik, amint otthon is a faj indiszciplinált,³⁷ úgy a szerencsétlenség sem okultatja és az exkormányzó ahelyett, hogy higgadt eljárás, tanács által türelemre s kitartásra intené, magára kétes színt ölt, mintha okozná a rendetlenséget. Az osztrák konzult kellett volna megveretni, hanem csak írnoka szenvedett, már ez még a törököknek is sok volt, mert az újév előestéjén először hallott mazurka³⁸ zene a konzul³⁹ tiszteletére tetszett nekik.

P/erczel/ tábornok ki magát szinte üdvöztetőnek véli, és aki a magyar ügy buktát annak tulajdonítja, hogy őt nem hallgatták, szintén hagymázik, mert megtilta hogy nem szabad csak hármásával gyülekezetet tartani. Ezt Kossuthnak megírta, aki mosolygott és az emigráció örültnek nyilatkoztató, és kitörlé a száműzöttek sorából.

Ezen magyar kikapások, súrlódások, egymás elleni agyarkodások a közvélemény előtt becsünket, tekintélyünket alább szállítja, úgy Kossuth módnélküli sok irkafirkája, a kapkodás mindenhová, az angoloknak magát alávetése, megháborítja a Padisahot. S így jó létünket és kedvezményeinket a török előtt veszélyezteté és arra fakasztotta ki, hogy a magyar vezetőknek zsarnokoknak kellett lenniök, kik a szláv fajt elnyomni akarták. Bem és Dembinski elleni ármányok szintén tudva vannak előttük. De szép szónoknak, jó írónak lenni, de szebb lenne okosnak, eszéyesnek s ildomosnak lenni, hogy mások kárát ne okozza, ki maga személyéről szeret beszéltetni.

³⁵ calicot (francia) - karton (olcsó ruhaanyag) az indiai Calicut (Kalikut) város nevéből

³⁶ autodidakta (görög) - olyan személy, aki önképzés útján sajátította el ismereteit

³⁷ indiszciplinált (latin) - fegyelmezetlen

³⁸ mazurka (lengyel) - lengyel népi tánc

³⁹ konzul (latin) - gazdasági és útlevel ügyekkel foglalkozó külképviseleti tisztviselő

Hétfő 21., Kedd 22. Nagy ember, jó, nemes szívű ember a Padisah. Hanem gyengének látszik, mert azt most talentumáért, hadi ügyességéért becsben kezdi tartani, ki Erdélyt visszahódította ugyan, de újra és vele temesvári szerencsétlen merénye után Magyarhont is elveszté, kit immár pasa címbe ítélni tud, ki hadi operációjaiból semmi kombinációt sem bírt kivenni és ez Bem, ki bátorsága, vitézsége, erős akarata dacára, azért mivel heves képzelettel, könnyelmű, gondatlan s önmagában sokat bízó, a honvesztők triumvirátusa egyike volt. A másik halogató politikai eljárása és kormánybeli extemporizálása⁴⁰ és sokat beszélése, és többet tevése által időnek előtte, amint is körülötteinek hibás választása és Görgey felemelése miatt szintén azt a függetlenséget, melyet kivívott, hamar eltemetni tudta, és ez Kossuth Lajos. A harmadik Magyarhon Maratja, Görgey volt, ki avval hálálta meg hamari uborkafára hágtát, hogy azt elárulja.

Az angolon kívül egy nemzet sem tudja Európában az időt becsülni, az amerikai szintén tudja. A magyar szinte miben sem tartotta, s úgy látszik a török még kevesebbet tudja, az ő bakalümje (lássuk, várjuk be) illik vallásától beszívott apátiájához vagy fatalizmusához, csakhogy ravasznak tartja magát és halogató eljárás által, hosszadalmas úton akar sikert vívni, pedig megcsalja magát. Sajnálom, mert furcsa, hogy mindannyi fejedelmek közt a Padisah szeret progressziós⁴¹ lenni és a népeinek keresztény önérzettel szabad állást adni, holott a többi status quóival.

Ma éjszaka fagytam az ágyban, 16-18 fok hidegnek kell kint lenni, mert a vékony falakon keresztül befűjt a szél, és a víz a pohárban megfagyott.

Furcsa törvényt hallok, ha a muszka cár 24 évig uralkodott, minden korlátokon fölül kénye szerint, mint felszabadult auktoritással uralkodhatik tovább. Hanem még eddig egy cár sem uralkodott 25 évig, meglátjuk a Miklós maga után hagyja-e az annos betűit és mit teend tovább, Kuriózum. Karamsios a kezes.

Szerda 23. A fagy folytatja mérgét kiadni, érezhető a faházakon, melyek falai, mint a vékony papiros, a szél alábbhagyott, hanem feltisztulva keményebb leend, azonban azt mondják, hogy csak egypár napig tart, mit a kakasok reggeli kukorékolásukkal igazolni látszanak.

Ahmed bej sem jön, pedig múlt szerdán kellett neki Sztambulból elindulnia, mit jól is tett, mert vajmi nehéz lett volna ily időben utazni. Kossuthéknak fáklyásmenetet készítenek. Bene.⁴²

Csütörtök 24., Péntek 25., Szombat 26., Vasárnap 27. Csütörtökön a télen 16-18 foknyi hideg 20-ig szállt le. Furcsa ily hideg közt oly vékony papiros fából, gallyakból szőtt s mázolt falakat csináltatni, hogy a szél köröskörül fúj, nyáron pedig halálíg izzadni kell, hanem ez a szokás. A 8 lépés széles, 12 lépés hosszú szobámban, melyből keleti szokás szerint a fapamlagok két lépést köröskörül elvesznek, 4 ablakot raktak, s így vagy az ajtó mellé vagy ablakok közé kell feküdni, kényelmes ágyakat nem tartanak, az igaz, mert ahová a pokróc, a paplan jön, ott az ágy. Sok tűzveszélyről hallottam s nem csodálom, noha november 17-e óta csak egyszer volt tűz, s az is hamar eloltatott. A törökök mintha éreznék, hogy örökös maradásuk itt nincs, rosszul s könnyen építenek, s így hamar felszedhetik s elvihetik, meg máshol felrakhatják sátorfájukat. De a bolgárok, azok pedig biztosítatlan vagyoni létükért, szintén nem építenek erősebben.

⁴⁰ extemporizálás (latin-német) - kapásból rögtönzés

⁴¹ progressziós (latin) - haladó

⁴² bene (latin) - jól van, helyes

Pénteken a hold körül két szivárvány látszott. Szombaton imádság volt a szultánért, és előestén, meg egész másnap ágyúztak, sok puskaapor fogy el, mert mindannyi nagy ünnep elérkeztét és tartását ágyúszóval tisztelik. Bezzeg az osztrákok csupa gazdaságosságból a székhelyeken kívül még a születésnapon sem akartak lődözni, s az igaz, hogy a lőpor árát hasznosabbra lehet fordítani.

Csütörtökön oly lágy idő és déli szél jött be, hogy két nap alatt majd mindannyi havat felolvasztotta. S így itt a nagy fagynak vége.

Ma jött a hír, hogy Ahmed efendi, a mi elszállítónk Várnára érkezett, egyszer már megtudhatnánk, hogy mi lesz belőlünk. Megvallom örömet megyek Kisázsiába, mélyebb és törökösebb.

Hétfő 28., Kedd 29. Amily lágy idő lett, vasárnap oly hamar fordult hidegre, hétfőn csepegett, plusz⁴³ volt az idő és estére, éjszakára 8 foknyi hidegre szállt, és kedden megint lágyabb lett. Itt egy okos, ügyes, tapasztalt mérnök és felügyelő szép tapasztalatokat szerezhetne. Az én részemről, úgy vélem noha Ázsia közelsége lágyíthatna az idő járatán, a havasok és azok műveletlensége azonban a szél fordultával inkább keményebbíti.

Gróf Koscyelsi hírnökünk megérkezvén Sztambulból azt hozza, hogy Ausztria a porossal a németországi gyűlés megnyitása végett közelebb áll a háborúhoz, mint a békéhez. Az első fél minden nyilvános szellemtől és valódi alkotmányos mozgásoktól, a másik pedig hajszolván a másik elgyengülését az elsőséget akarja magának kivívni. Én ugyan nem hiszem, hogy háború legyen köztük, mivel az Muszkaországra ütne ki, mely most készülöben és készültségben létezik, s oda fordítaná erejét, hol legtöbbet nyerhet. Ausztriának eljárása a politikában igen megcsökkentette a bizalmat iránta, és az eddigi ügyes metternichi rókás eljárás a mostani bonyolódással becsületességét szintén nagyon veszítette. Ehhez járul még, hogy a szükségben népei kívánsága, Európa kárhozata és önnön érdeke ellenére kötött szerződés és barátság Miklós cárral most már érezteti vele állapotának oktan létét.

Miklós a jó barát, az ingyen segítő, de kassen⁴⁴ megfizetteti magának segélyét, most Galícia jövedelmét 18 évre kellett lekötölni, hogy a kívánt segély megadása által okozott költségek, mint mondatik, 168 millió forint, megtéríttessék, mert mindannyi mozdulatokat, mit tétetett széles országában, naponkénti feljegyeztetett. És így Ausztria veszített pénzben, értékben, becsületben, hajlamban, még ott is, hol addig a muszka gyűlölt volt, mint Galíciában, mint Magyarhonban.

Egyik hibás lépés a másikat húzza maga után, az osztrák 1846-ban ölette a lengyel nemeseket, most pedig kénytelen a szláv elemre támaszkodni. 1848 és 49-ben irtani kezdi a magyarokat, kik jobban szíttak a német elemhez, mint a szlávhoz, és nemcsak megtagadván azt, mire elődje megesküdött és kötelezve volt, hanem még elnyomá, eltörlé és egy 800 éves történetet semmivé tévé. Az igaz, hogy a magyarok erre hevesen elkergetésével feleltek, de ő volt a kezdő és most talán visszaadná örömet azt aminek elnyomásáért egy bizonyos banknetnek megy elébe és ami szebb lenne és talán lesz is, hogy azt ha élni akar megadja nemcsak a magyaroknak, de a többinek is és a fiú rovatból lesz több független rovat egy sipka alatt. Minő rövid belátás, minő erőszakos megvetése az időbeli jegyeknek, miképp fogja akkor az akasztásokat menteni.

⁴³ plusz (latin) - a zérusnál több

⁴⁴ kassen (olasz-német) - pénzt, járandóságot behajt

Az emigráció kérdésében Ausztria egyszerre hunyászkodni kezd, semmi ellenvetést nem tesz, meghúzza magát. A muszka lesben áll és várja a törökök örökös bakalüm-jét (azaz majd meglátjuk), jó barátai tanácsaira hallgat. Isten mentse meg a jó barátoktól, ezek mindig legrosszabbul tanácsolnak. Jó gondolattal és akarattal vannak irántunk, Kutahiát szépnek, jónak, termékenynek mondják, ígérik, hogy jó dolgunk lesz, fizetésünket is meg akarják jobbítani. Ez mind szép s így egy pár évre veszünk élelmet, s aztán könnyebben megyünk tovább.

Dembinskit, hogy megtarthassák, a kutahiai lajstromba írták, mintha ausztriai jobbágy lenne. Erőszakosan nem akarják feltartóztatni, s így, gyerekesek is levén, csemegékkel és élvezetes édességekkel óhajtották kedveskedve ittmaradásra édesgetni. A nem internáltakat első iránya Málta, onnét az angolok tovább viszik őket, talán Amerikába? De a derék emberek, azt gondolják, mivel megtartották fejeinket, mindent lehet velünk tenni.

Európában oly nagy a bonyolódás, hogy az Isten tudja miképp fog vérengzés nélkül egy új lét előkerülni. Az angolok adósságuk követelése következtében a Pireust záron tartják, a muszka meg akarja fizetni az adósságot ha egy linea⁴⁵ hadihajót tarthat Attika révjében, agyafúrtan ingerli ott a felekezetbelit, a törököt kétfelől támadhatja, mikor elérkezett az ideje.

Ahmed bej mégsem jött, pedig három nap előtt elérkeznie kellett volna, itt megint bakalüm van, akárhogy is van a dolog 15 nap alatt mindent megtudunk.

Azt hallom, hogy egy magyar küldetmény Jellasics pártolását kérte ki, ez panaszra fakadván Ausztria ellen, mit ígért a magyaroknak. Ha igaz a hír, azt monda, övele, ki Ausztriát megmenté és mégis hálátlanul mutatkozik iránta, avval több baja volt, mint az osztrák-magyar háborúval, pedig 100 000 ember fölött diszponál, mint akkor. Schwarzenberg, mondják, elhagyta a minisztériumot, nem nagy kár, jobb házasságrontó mint diplomata.

Szerda 30., Csütörtök 31. Az ígért egy hó, és Ahmed efendi mégsem jött, pedig hajói és mindene készen van. Az átkozott várakozásnál nincs rosszabb, csak az a jó, hogy a halál órája nem tudatik, a többiről bizonyosnak lenni s határozott eltökélést tudni annál jobb.

Sok idő után hazai újságokat olvastam, noha a mostani Constilution-nelles-t, mióta Ekés elhagyta, a legunalmasabb újságnak lehet mondani. Ennyi unalmasságok közt elszomoríttatni több, mint barátságtalan, ezt abból a sok elítéltetésből értettem. Majd mindannyi volt magyar ezredes 18 évre, alezredes 12, őrnagy 10 évre ítéltetett. Szegény ártatlan segédem, barátom Németh Muki, másik barátom Kiss Károly és nevelési főnököm szintén 10 évre vasban ítéltetettek, szegény Muki ha nem mosakodhat, nem feketet jól, meghal.

Kossuth Lajos gyűlést tartott előhordván az angol és amerikai lapokat, melyek megtelvék dicsérettel. Gróf Teleki, Andrássy és Beöthy Ödön leveleit elvetve, kik napnyugatról várják szabadításukat, ő kinyilatkoztatta, hogy csak Törökhonban lehet neki, következésképpen hazájának is jövendője, mert Magyarhon étoileja,⁴⁶ Kossuth és így vissza. A Kutahiába nem zárandó száműzötteket sorsa követésére indirekt felhívta, csakhogy most politikai tapintattal. Egy határozott fellépésre ébresztendő magyar emigráció Franciahonban 30, Angliában 40, itt Törökhonban 300 ember, ez mind csekélység, hogy valamely kormányt tettelegesen cselekvésre ingerelhessenek.

⁴⁵ linea (latin) - sor

⁴⁶ étoile (francia) - csillag

Klapka nagy szerepet látszik játszani és pénze van, mi azelőtt nem volt, látszik, hogy ami egynek ártalmas, másnak hasznos lehet, és a bankokráciának és más rendetleneknek csak hasznos constutio⁴⁷. Azt mondják újra, hogy örökre leszünk bezárva, tehát házat veszünk, földet és ázsiai gazdává leszek, hová családombeli mindeddig még nem jutott, hanem megjáróm, ha nem engedik a legényt magammal vinni.

Soha oly változó idő, mint itt, tegnap tavaszi lágy idő, ma szélfordultával megint hó, fagy és majd minden másnap szél.

Az öregúrnak, D.-nek megint jó kedve jött, és katonai tetteit elbeszélte, többször hallottam, mégis örömet hallom, mivel oly eleven, friss, világos és minden részletekre terjedő előadása van, hogy örömet hallgatni. Valahányszor a lengyel forradalomra tér rá, el lehet mondani c'est tous comme chynons,⁴⁸ ármány, irigység, bizalmatlanság, rossz választás, hamisság, agyarkodás, feketítés, rágalom stb. Árulók vesztik el Lengyelhont, mint Magyarhont, pedig mindkettő képes volt elleneit legyőzni.

(Február), Péntek 1-je, Szombat 2-dika, Vasárnap 3-dika, Hétfő 4-dike. Ezekben a napokban megint kemény a hideg, úgyhogy elsejéről másodikára 10 fokra szállott alá, tegnap lágy, ma hétfőn tavaszi idő, minden olvad és mégis nyugodt éjszaka, szél fúj. Rossz hírek és mégsem alteráltak,⁴⁹ azt mondják, hogy a nemes szívű osztrák kormány 46 egyénnek amnesztiát⁵⁰ akar adni, még óvni az önkénytől elég, de becsületes ember tartásának nem elég. Ki másokat is szeret segíteni, hanem rossznak túlságig elég, pedig hogy ilyeneket tart Ferenc József jó barátom kormánya, kinek feje Schwarzenberg Félix szintén jó barátom, az bizonyos.

Igen megilletődtem azon, hogy Radetzky kétszer bocsánatért jött be személyemért. Isten áldja meg, hazám rossz, kemény zsarnok embernek híresztelte, mint más politikát követő, de mint magánember jó és jótévő... és örömet segítő. Éljen!

Tehát elválík nemsokára sorsunk, Ahmed efendi megérkezett Várnára, onnét talán e héten idekerül, és mivel megérkezte nyilvános titok, tehát alattomban itt leszen, és mivel annyi időt elvesztett, lesz aztán csabuk,⁵¹ azaz hamar, ez török szokás.

Nagyon és sebesen öregszem, két nap egymás után egy fél palack sert és 1/3 palack bordóit ittam, úgy rosszul lettem, jele, hogy gyomorgyengén és jó emésztés nélkül sokáig nem lehet élni, etiam bene, vége lesz hamar mindennek.

Gróf Radetzky által írtam olasz barátaimnak, hiszem, hogy a nagy vezér nagy ember is lesz. Dembinski, kitől elválásom fájdalmas lesz, úgy hozzászoktam, elvisz magával levelet gróf Pejacsevich Sándornak, gróf Gustav Kijecznek, mint mondtam, Radetzkynek, benne Paveri doktornak, Oehl professzornak, Hegedűs úrnak, Antal bátyámnak.

A Revue de deux Mondes-ban Les generaux Polonaises dans la guerre d' Hongrie,⁵² jól és szépen van írva, csak hogy sok helyen ferdén és más szempontok szerint. Különben Bem és Dembinski karakterisztikája jó, hamis benne, hogy a volt hadi miniszter szintén úgy kétszí-

⁴⁷ constutio (latin) - alkotmány

⁴⁸ c'est tous comme chynons (francia) - mind olyanok, mint a kutyák

⁴⁹ alterál (latin) - izgat, zavar

⁵⁰ amnesztia (görög) - közkegyelem, megbocsátás

⁵¹ csabük: csabuk (török) - hamar

⁵² Les généraux Polonaises dans la guerre d' Hongrie (francia) - lengyel tábornokok a magyarországi háborúban

nűsködött, mint a kormány, pedig ő, a hadi miniszter más volt. Az egy Görgeyt nem akart lázadása után fővezérnek kinevezni. Hanem így írják a históriát, melyben felénél több hazugság van, ilyen lesz talán az enyém is, noha igazságos akarok és tudok is lenni, bakalüm, azaz meglátjuk.

Kedd 5-kén. Végre megérkezett Ahmed efendi, holnap tehát tudatja, mi lesz belőlünk, sok a beszéd, mi igaz benne, meglátjuk.

Szerda 6-dika, Csütörtök 7-dike. Tegnap láttam, nem hiába neveltetett Franciahonban, igazi franciának látszik modorában, hajlásaiban, mozdulataiban és igen jól beszél, udvariassággal, és soha sem mond többet, mintsem szükséges. Megvallom, nem szeretem az egészen kivetkőzött nemzetiségű egyéneket, meglehet, hogy hibázom, nem így van. Két óráig voltunk nála, és annyit tudok, hogy ezekben a napokban fog velem beszélni. Bakalüm!⁵³

Péntek 8-a, Szombat 9-e, Vasárnap 10-ke. Igaza van Fouriernek, mivel rossz körülményben az ember is rossz, így írtam tegnap, hanem nem folytathattam tovább úgy.

Hétfő 11-e. Bár a németek mondják „will die Diplomatie ehrlich sein, so muss sie deutlich werden”⁵⁴, az első német parlament Frankfurtban dacára bölcsészi rendszerüknek sem eszélyes, sem erélyes, sem egyenes, sem pedig valódi becsületes nem volt. A francia nyelvű európai diplomácia telhetőleg és lehetőleg nemzetek szerint aknássza ki érdeke szerinti hasznát. Következésképpen kétszínűleg, hol lehet, csal, ígéretet nem tart, hanem a status quón, a fait accomplin⁵⁵ rágódik, de ha némely esetben szabadon is mutatja magát, azt teszi, mi neki hasznos vagy ha jókedvű, azt is, mi nem árt, és vesszen bár az egész emberiség és később még azon fölül is valami. Hanem a vértől irtózik, legfőképp ott, hol megvan a baj, ha nyer, ha veszít, mint pl. Törökhonban, melyet Európa gyámság alatt tartott, úgyhogy el szokván a szabad élettől, önkéntesen és egyenesen nem is tud cselekedni.

Látván a muszka az osztrák rókákat, ő, mivel gyengébb, még rókább akar lenni, és így csel, titok és körüljárás nélkül mit sem mer tenni, többet beszél, és a tény felit tölti be; hol egyedül cselekszik, hol másokkal, halogatásai után többnyire vesztes. Az emigrációra nézve mit sem ígért, és mégis hajolt a hatalmas cár kívánságának, az igaz hogy jó barátjai segítették tanácsaikkal, hogy engedjen. Kiknél el lehet mondani, uram óvj meg barátaimtól, az ellenségeimtől majd megóvom magam.

Azt, amit ígért és teljesíteni is akart, öndiplomatái által úgy facsarta, halogatta, hogy a megérdemelt hála helyett szitkot és elégedetlenséget lelt. A katonák itt is jobbak, mert ha gorombábbak is, egyenesebbek, Zia pasát Vidinből Haszán pasa, belgrádi parancsnok szarevőnek hívta, és még ez a legjobb volt. Sunlában Halim pasa altábornagy goromba, kemény volt, nem adott semmit, kevesebbet tett, de nem is ígért és önmagához mindig hasonló maradt. A külügy szakmányban Ali pasa, a Reisz efendi⁵⁶ hajlongó, amit kértek megtette. Fuad efendi, ki Bukarestben volt, sok beszélgetésével és ígéretével az emigráció kérdését egész elferdítette, hogy majd háború lett belőle és Nesselrode által meg hagyta magát fogni, úgyhogy kormány barátainak tanácsa mellett független akarata teljesítésétől saját országában el kellett állnia és sokban hajolni. Megérkezett a körülmélt megváltó, és annyi szép szavakból álló sziporkákat

⁵³ bakalım (török) - lássuk meg!

⁵⁴ will die Diplomatie ehrlich sein, so muss sie deutlich werden (német) - ha a diplomácia becsületes akar lenni, akkor világosnak kell lennie

⁵⁵ a status quón, a fait accompli-n (latin-francia) - a korábbi állapoton, megmásíthatatlan tényen

⁵⁶ Reisz efendi (török) - külügyminiszter

osztogatott, és annyit szólt, hogy ki-ki mindent tud, csak semmi bizonyost. Határozottnak mondják és határozatlanokat csinál, kétségbe ejt bizonytalanságaival kit-kit.

Dembinskinék Sadrazam⁵⁷ vagy első miniszterelnök tudára adhatja, hogy Ahmed kiadja francia útlevelét, csak kéri, hogy még ne használja. Szépen beszél Ahmed vele, telve tisztelettel, midőn pedig az öreg itt maradásának bizonyos határidejét kikéri, becsületét kötvén le addig útlevelével és a francia kormány kedvezményével nem élni, sőt ígéretét is adva arra az időre Kutahiában maradni. Akkor a szépségében, szónoklatában és ügyességében elbízott franciás diplomata könnyelműen levélkét ír, hogy mivel az internáltak kérdése hat hó múlva döntetik el végképp, az ő további elutazása is akkor lesz eldöntve. Erre a sokszor meghazudtolt, megcsalt és legutóbb Magyarhonban is ezektől megbántott öreg felbőszült és egyenesen önígéretének megtartását fogadva a török kormánytól igényelt időt Szmirnában elvárni nyilatkozott, és kiköté, hogy Kutahiára menete csak erőszakos elvitele által történhet. És most van lárma, fenyegetés mind a két részről, diplomatizálás, közbenjárás, minek szerepét a Czartoryski herceg politikai iskolájában nevelt gróf Zamoyski kisöccse, a másik herceg viszi végbe.

Ha akaratosságát tekintem az öregnek, keményfejségét a török küldöttnek (melynek híresztelék) úgy a szép skandalum meglesz, és Törökország háború esetében egy derék s igen ritkán talált ügyes vezért veszít el. Ha pedig a skandalumra nem jön a dolog, s Ahmed enged, úgy az első fiaskó után a többi az ügyes muszka diplomaták között el nem marad.

Velem is beszélt pénteken, én megköszöntem a nemes szívű Szultán jótékonyosságát, s ennek fejében szolgálatomat is ajánlám. Kértem továbbá, hogy roncolt egészségem miatt fürdőt (Bruszait híres kénes fürdőnek tartják) használhassanak, hogy engedjenek egy házat és néhány hold földet venni, és ha valaki követni akar, engedjék meg velem jöttét, hogy nyilatkozzon, török tartáson maradunk-e vagy ausztriaiain, hogy járandóságomat a török hatóság által nyerjem, végül hogy elvett kardomat s handzsáromat visszaadják. Ezekre mind csak két követőt engedtek, de akik sorsa fizetésre bizonytalannak mondatott. A többire Resid efendihez utasított, és ezt hívják tökéletes utasítással ellátott küldöttnek. Barátságosan mondá Das ist sehr gut.⁵⁸

Hanem pénzt kárpótlásért a Szultántól egy prêmes kaftánt⁵⁹ és dohányt ígért, megköszöném mind a hármat és civilizált modorban soknak nyilvánítám. A pénz elmaradt, egy világoslila színű, borzmacskával bélelt kaftánt, mely egy pár csepp emberi sós íztől sárgafoltokat szedend, valami öt font meglehetősen pipadohányt küldött.

Másnap pedig három jó lovamat, jó kocsimat 60 aranyon megvevén qvittek lettünk az ajándékra nézve, mert amit pénzért vett tőlem 60 aranyért, 80-ért, sőt 100-ért is talán könnyen eladhatja.

Többet nem beszéltem vele, mivel látom hogy nem nagy bókkal van értelmi és hadtudományi tehetségem iránt, különben is nem lévén külszínre kedves emberem, noha szép ember, bár ha potrohos is. Japán tipánnak tartván magunkat nem is alkalmatlankodni magamért, hanem csak másokért. Azonban ő udvarias, jobb ember, mert az útra a tőlem vett kocsit ajánlotta, mit megköszöntem. El nem mulasztván neki első látogatásomnál megmondani, hogy az angolokon és amerikaiakon kívül, egy nemzet se ismeri az idő becsét. Mire ő azt felelte - „megtanuljuk”.

⁵⁷ sadrazam (török) - nagyvezír

⁵⁸ das ist sehr gut (német) - nagyon jól van

⁵⁹ kaftán (perzsa) - hálóköntöshöz hasonló felsőruha

Kedd 12. Ma el kell mennünk, de itt vagyunk, bakalüm talán csak jövő keddig, havazott, az út úgyis rossz. A vita Ahmeddel és Dembinskivel tart, mind a kettő akaratos, ennek igaza van, mert ki a legfőbb igazságos követeléseiben fogafehérét kimutatja, hogy tudják kivel lesz dolguk; félek azonban, hogy a törökök nem értvén érdeküket az egyetlen egy igaz, egyenes, jogos, okos szabadságot szerető, ügyes hadvezért elszalajtják, és így három év múlva talán Európát nemigen fogják bírni. Amitől félek, még az, hogy legjobb szándékai, céljai, igyekezetei Törökország s általa nemzete és a mellette, a körülötte levő nemzetek felemelése és szabadságuk kivívása füstbe megy. Tervei szépek, teóriában igazak, gyakorlatban három hónap alatt az előbbinek jósága világossá válik, úgy lesz prognosztizációja⁶⁰ mint Napóleon alatt a gőz alkalmazása feltalálójának Jouffrai Fultonnak, kinek mondá „c'est tres beau pour etre possible”⁶¹, így járt ő is, mert bár a népek fogékonyak és előre felkészülnek, de az intelligencia hátránéz és előre nem, nem fogja fel a szépet, szegény világ.

Így hamisan mire nem megy a nagy hazaszeretet, a magyar hon függetlenségének, mint egyetlen egy cél kivívásának eszméje. Kossuth, az expediens⁶² Magyarhont szerbiai állapotba kívánja állítani, a töröknek ajánlotta, jó politika, lehet, de szép-e a mászkodás? A törökök nem nagy kedvvel fogadták és a vörös szálát benne észre vették, tehát megvetőleg ítélnék felőle, és nem épülnek az itteni magyar eljárásból, pártoskodásból és értetlenségből. Kossuth nimbusza alábbhagyott, vágys szállott.

Radetzkynek írtam, és két levélke átadására kértem, amint némely könyvek küldésére. Meglátom alszik-e a statusember⁶³ és a polgárember él-e benne, mely akkor is jótékony lehet midőn a másik kárhoztat. Az angolhoni konzul szintén ajánlotta magát könyvek és más aprólékok Ausztria országbeli elhozására, szép az udvariasság, s annak vettem is, s megköszöntem.

Kedden, 12-én derék panphobianismusom⁶⁴ volt 11-től este 9-ig.

Szerda 13. Gyengének érzem magamat, mint soha, tegnap kellett volna elmenni, és mint veszem észre, még e héten nem megyünk. A hátráltatás oka Dembinski határozott ellentmondása, kit Kossuth itt utánozni akar időn kívül, bár hajolt volna akkor Magyarhonban, úgy nem kellene most itt protestálni, hiszen rútul becsapja.

Csütörtök 14. Tegnap meglepte Ahmed Dembinskit, ki betegnek jelentette magát, kit erőszakkal való elvitetéssel is fenyegetett. Igen udvariasan egészsége felől kérdezősködött, és midőn D. azt is mondta, hogy a súrlódás is oka lehetett, azt A. igen finomul elmellőzte, és az üggyről mit sem beszélve nemsokára elment. Ez ügyesség volt Ahmedtől, mivel nézete szerint jelentette a kormányának az itt bekövetkezetteket, amit igazságtalanul Dembinski nyakára hányt, külszínre és a világ előtt beakarta mutatni, hogy Dembinskinek nincs igaza. Szép finomsággal bírna, de azt soha sem kellene egy diplomatának elfelejteni, Talleyrand mondotta, „méfiez vous de votre première pensée, parce qu'elle est toujours bon”⁶⁵, máskor midőn

⁶⁰ prognosztika (görög) - előrejelzés, jóslat

⁶¹ c'est très beau pour être possible (francia) - túl szép, hogy lehetséges legyen

⁶² expediens (latin) - közvetítő, mentő

⁶³ statusember (latin-magyar) - államférfi

⁶⁴ panphobianizmus (görög) - beteges félelemérzés a környezetében lejátszódó minden eseménytől

⁶⁵ méfiez vous de votre première pensée parce qu'elle est toujours bon (francia) - vigyázzon az első gondolatra, mert az mindig jó

valakit szakmányához csatolt, a többi közt azt is mondá, „est surtout point de zèle”⁶⁶, mint is a nyelvnek teremtetése, hogy a gondolatát titkolja az embernek, tudván egyformának kell lenni mindig, de mindig. Udvarias, bő és szép beszédű Ahmed, de mivel itt elvágatott vagy el hagyta magát ragadni, és egy erős akaratút találva az első fiaskót tévé, mint ha úgy fog bejelenteni, hogy az által Dembinski imposszibilissé⁶⁷ lesz, úgy azt mondom, hogy mivel szereti magát beszélni hallani, a muszka diplomata őt olyan kelepcébe viszi, melyből Fuad-féle bonyolódások következhetnek, és Törökország engedni fog, miből a muszka terv teljesítéséhez megint egy jó lépéssel közelít.

Az az én ítéletem, hogy az egészen kivetközött török nem a legjobb diplomata, amint rossz súlyörzője nemzetének erejéről, készülődéséről és ellenállhatásáról azt gondolván, hogy ha ügyel-bajjal 200 000-et bír fegyver alá fogadni, egy jobban ellátott felkészült és mi több felágyúzott 500 000-nyi sereget csak úgy potomra el lehet rontani. Skamal, a cserkész főnök, hegyei közt ellenállhat, de tovább nem megy, ha a törökök csak védháborúra szorítják magukat, három év múlva európai, dunai, fekete- és közép-tengerinnéti tartományait alig mondják magukénak, annyi ellenséges elemeket foglalnak magukban, noha eben gubát cserélnek. Terhekre nézve, hanem egy félszázaddal előbb érnének a civilizációba, mely rosszban élés nélkül, jobb felé nincs szabadulás.

Péntek 15., Szombat 16., Vasárnap 17., Hétfő 18., Kedd 19., Szerda 20., Csütörtök 21. Ma írom, mit idő hiánya, alkalmatlanság, betegség, tengeri utazás és sebes elmenetelünk miatt előbb nem tehettem. Furcsa személyes megilletődéssel írom, mivel születésem óráját az ázsiai széleken töltém. 1796. február 20-án 18 órakor születvén, 8 órakor ma ágyban valék, és így utazom horizontális⁶⁸ fekvésben, a sötétséget, melyet akkor fejemen állva tettem, szerencsésen mit sem tudók, és mégis többet legalább a kortalanabbat tudó mint a szemre lábon, de szellemileg antipódus⁶⁹ járó embertársaim, na tehát az idő kiegyenlítője mindennek, s őket is valamikor jobban fogja fektetni. Tehát 55. évem kezdetét nyugati-déli részen kezdém öseinkhez képest, kik mint északiak nyugodtan keresik a megváltót és annak földjét, mégis találták és tartották 1000 éve magukat, okosnak tartó utódjaik oly helytelenül elvesztik, oly kevés dicsőséggel és még kevesebb vitézséggel, mint sem a grekáknek írt görögök, kik legalább székhelyüket tovább tartották, mint mi egész harcmenetünket.

Azonban az önhittség, a dölyfösség kevés ésszel párosítva megtérít, és most 41 a száműzöttek száma Angol- és Franciaországban, itt Ázsiában 40-nel szaporítjuk, sem valóságban, sem másképpen sem jobbakkal az előbbieknél, 18 Amerikába vergődött. Jele mindannak, hogy mint nemzet nem tudunk együtt lenni és szakadva atomokra olyan az utunk, melyből sokan már a toros, mások a tokány, a töltött káposzta végett hazájukba visszatérni kunyerálnak. Maradt ugyan Európában, Törökhonban, szerteszét valami 300 fős minus⁷⁰, de csak tömeg, noha több a formatisztai ruhás közöttük. Ezeket az ítéletes császár magáénak fogja nemsokára mondani, ha úgy cselekszenek jót, mint két szabadelvű kapitány, kiknek neveit nem is teszem ide, kik velünk együtt értek Várnára az ausztriai kétfejű sas szárnyai alól. És hírek szerint ebben bízik a haza, az emigrációban, messziről mily szép minden. Kedves hazám fata mor-

⁶⁶ est surtout point de zèle (francia) - különös, egyáltalán nem buzgóság

⁶⁷ imposszibilis (latin) - nem számbajöhető, elfogadhatatlan

⁶⁸ horizontális (görög) - vízszintes

⁶⁹ antipódus (görög) - ellenfél, ellenlábás

⁷⁰ minusz (latin) - a nullánál kisebb értékű, levonva

gana⁷¹ ez, mi meg nem mentünk titeket, sem a mostani elpuhult nemzedék, hanem a másik talán, ha jellemüket a szerencsétlenség által megedzik, és a függetlenség céljára nevelitek si non, non.⁷²

Ez után az alkalmi ötlet után, ha lehet még valamit emlékezni, megpróbálom. Megígéri Ahmed, hogy tőlem vett kocsiján küld el és 24 órával előbb tudtomra adja az elmenetelt, sem az egyiket, sem a másikat nem teljesítette. Hanem mivel másoktól hallottam, tehát kezdem bútoraimat fűzni, a nagyobb ügyis már két nappal előbb be levén málházva. Hanem az igaz, valamit kézzel könnyen tapinthatott, a szerencsétlent, bátrabbátévót, küldött 4000 piasztert, közel 400 ppfr. a hírrel, hogy megyünk, és pedig 10 órakor, ahelyett még ebédel, s egy óra dél után levén, midőn valóban útnak indultak Ausztria és Moszkva kiszemeltei, a kiválogatottak. Kossuth nejével, segédjével és az őket követni akarókkal, mindössze huszonnégyen, kik közül Asbóth, Wágner, Ihász, Bíró, Cseh kapitány, Fráter, Kinizsi és mások, kapitányok, a polgáriakból Házmán, Berzenczey, Lorody, Gyurman, a Közlöny szerkesztője, szintén mint kiszemelt az utolsón kívül, az udvart képezők, legalább epifenomén⁷³ száműzöttek, némelye Napóleonnak en miniature⁷⁴ és en rebours⁷⁵ nevezik. Kossuth ő maga is gyakran komplementálja magát, mert a többi nagyokhoz hasonlítottatja magát mihelyest jobb zsebében hordja szippantószelencéjét és görbedve latolgat, mint Friedrich, jobbra tartja fejét, mint Nagy Sándor és kis háromszögű kalapot visel, mint Napóleon. Hanem Kossuthot kalapban senki sem akarja annak tartani, ha tudósokhoz akarná magát hasonlítani, tudnék több ilyen egyéni szokást, hanem ő a bátor, a Világ!?!?, csak vezérrel akarja magát összehasonlítani, das ist sehr gut.

Batthyány nejével s egyet, Mihálovicsot a polgári rendből, a két Perczelt, Halász őrnaggyal, Wysocki magyar generált a muszkák szintén ide sorozták, egypár más lengyelekkel die minorité Poalien⁷⁶. Aztán jön az itt író, ki-kiket lebeszélni törekedett, és ezért is csak egy derék, de honában elismert, lerágalmazott egyén követte jószándékból, és ez Katona Miklós, ki Dembinski mellől Kossuth s Görgey által elkortelkedett Kassa, Eperjes tája körüli harcjárataiban, később közösen és egymásután viselt orosz-osztrák hadmenetnél szintén segédkezett. A fővezér lemondása után Bem fővezérhez jött, vele Törökhonba vándorlott, Vidinben hozzám csatlakozott, együtt Sumlába jöttünk s onnét sorsomhoz kötötte magát. Egy szolgálati kincs, mely ha többet nem gondoskodik, ügyel, készít, mozdít, kevesebbet soha, aki megfizethetetlen gondnok, aki sorsomon annyit könnyít, hogy nagyra nőtt türelmem még türelmesebbé lett, és ez Katona Miklós, és egy fiatal, jóképű, jóhajlamú, sokat ígérő fiú, Kiss Károly teszi ki körömet, kikkel megmérkőzünk.

Elbúcsúzunk tehát Dembinskitől, de mivel az a menetel és nemmenettel végett összekapott Ahmeddel, tehát nigger⁷⁷ állapotban levén, sokkal hidegebben váltunk el, mintsem gondoltam.

Meglehet, hogy korunk, mely hidegebb szemmel nézett mindent, a különböző, de mégis koros állapotunk is hozzájárult, és így egy procsak⁷⁸, egy meleg kézszorítás, egy Isten éltetés, és válunk, mikor jövünk össze, az Isten tudja.

⁷¹ fata morgana (olasz) - délibáb

⁷² si non, non (latin) - ha nem, nem

⁷³ epifenomén (görög) - másodlagos fontosságú

⁷⁴ en miniature (francia) - kicsinyben

⁷⁵ en rebours (francia) - erőteljes

⁷⁶ die minorité poalien (német-francia) - a lengyel kisebbség

⁷⁷ nigger (angol) - a négerek megvető elnevezése

Pénteken délután egy órakor elindulunk, sok Isten vezessen között ott megolvastattunk, egy fél óra múlva Ahmedtől újra megnézetünk, és így én a legnagyobb hideg paralizmusban⁷⁹ egy rossz faszekér kalitkába beburkolva dobatom magamat és este 7 vagy 8 órakor Jeni-Pazárba érünk. Egy jóképű becsületes török fogadott, másnap reggelit adott, keveset darabosan beszéllek vele. Bolgárország keletdéli része szép völgyekből és magaslatokból áll, mindenhol termékeny a földje, elég jó a vize, fája meg elég, de ha így úr nélkül pusztítják, a civilizáció más melegítő eszközeiről is kell gondoskodnia, mert bár közel a tengerhez és a melegebb Ázsiához, de közel a muszkához is, honnét az északi szelek sokszor megdidergtetik. Kevés a földművelés és hanyagabb ott, ahol gyengébb, azaz terméketlenebb a föld, ott jobban művelik, paradicsom lehet a két folyó közt, a Duna és Fekete-tenger földi kincsekkel is bír, csakhogy még fel kell találni, csak jöjjenek Moszkva keze alá, majd kiaknáztatnak.

Szombaton minden baj nélkül, csakhogy unalmasan mentünk. Most az ökrös hintók vezették a sort, hanem korábban indulunk, korábban érkezünk, egy kisebb sorsú töröknél vettünk szállást, aki becsületesen s szívélyesen fogadott persze, mert a szultán vendégei vagyunk. Különben nem tudom, hogy a vendégszeretet mennyire terjedt volna. Jeszteka a neve. Innént, mivel Várna messze lett volna, megfeleztük az utat és Deminóban egy házba, azaz egy kocsmába szállítottak, hol először voltam a többiekkel együtt, külszínre jól van mindenki, a valóságban sehogy sem. Itt vezetünk, a jószívűnek látszó Szolimán bej, ezredes tehetőleg megvendégelt, és a szegény török polgári főnöknek, mivel nem úgy rendelt, mint kell, egypár pofon és botütés volt a fizetése. Itt az egyik árnyék része a török modernak, hogy a feljebbvaló török a kisebbet veri, a török pedig a nem törököt ahogy tetszik, csakhogy gazdag ne legyen a veretett, mivel mégis póruljárhat, csakhogy kíméletesen, mert Plevnán egy fanatizált török promulgáció⁸⁰ közben agyonszúrta s lőtte a püspököt, és csak bezáratott, hanem tovább mi történt vele, még most sem tudható.

Vasárnapja híres a magyarnak, a szomorú hírek, Várnára érkezünk és egyenesen egy katonai laktanyába, hol maga a pasa is lakik, elég kényelemmel elláttak. Mindannyian együtt lakva, megvendégelve, csakhogy ki nem volt szabad menni, nehogy valaki az angol konzullal beszélhessen és talán elszökhessen, egypár levelemet mégis átadattam. Törököknek igen nagy hajlamuk van erős, vagyis védhető helyeiket a völgybe, két hegy közé szorítani, a magasabbakat rosszul erősíteni, hogy így az egyik elfoglalva, a másik vesztve legyen. Így Sumla, ezt valami hadiszertárnak és stratégiai pontnak szeretik mondani, az egyiket Dibiás már jól lövöldöztette, a másik pedig kikerülhetősége miatt nem sokat ér. Ha Várnának jó kikötője lenne, akkor érdemes lenne, hanem az rossz levén és Burgasz nem messze jobb volt, miért nem tették épületeiket oda, ők tudják. Sajnálom, hogy őseink csatahelyét nem nézhettem, mert a hideglelés napja is volt, azért rute sem vettem részt, a legjobb benne az igazán jó fehér kenyér.

Hétfőn 12-kor kocsikon a városon keresztül vittek, az emberek kíváncsiak, az asszonyok még jobban. Szöllősyvel, noha feketébb, ősz szakállával ülve egy kocsiban az asszonyok öreg dedéknek⁸¹ hívtak. A város oly piszkos, keskeny utcája göröngyös, rongyos faházú, mint akármely város, és nem régi tűzi szerencsétlenségéből nem okult, mint Szmirna, hol ma az utcák egy év előtti tűz után tágultak, a házak pedig európai módra falakba öltöztek. Európának

⁷⁸ procsak (lengyel) - ?

⁷⁹ paralizis (görög) - tehetetlenség, cselekvőképtelenség

⁸⁰ promulgáció (latin) - kihirdetés

⁸¹ dede (török) - nagyapó, bácsi

itt mondok talán sok időre, talán örökre istenhozzádot, és Istentől jobb létet kívánva hazának, gróf Batthyányval, nejével egy csónakba ültünk és a gőzhajó felé eveztünk. Szép csendes volt a tenger, napos az idő, csakhamar odaérünk, 3 órakor a podgyászok és mindannyian újra megszámloltatván, igazaknak találtatván óra szerint két fertály négyre Isztambul felé indulunk.

Beteges lévén egyet óhajtottam, hogy a hajótóli ingadozásos helyet szolgáljon, hanem hiába jól érzem magamat, noha jobbról merül, kívül és bent és mindenhol elég volt a tisztulás, az öklendezés, nem alhattam, ameddig lehetett kint a tetején sétáltam. De elég hűvös és nagy szél volt, este lejövök és egy széken ülve hébe-hóba, a tengert holdvilágnál, a sötétségben, a napfelkelténél szemlélvén és tapasztaltam, hogy korosodott lettem, mivel igen kevés hevülést érzek a különben szép látványon. Bár szél volt, de nem ellenkező, sőt kissé segítő, a gőzös 140 lóerejű, jó építésű és hullámokat könnyen hasító, ezért is 4 órakor reggel már a Boszporusz torkolatánál voltunk. Én a világítótorony fényét öt óra előtt már észrevettem. Takieri-Bári hajónk csakhamar közelített a felséges fekvésű Boszporusz csatornájához, amit írtak róla, az kevés volt ahhoz, amit látok. Kétfelől a zöldellő, nem magas hegyek, ciprus, borostyán, virító növények, kis lakok a természetben és távolságban a török építmények igen jól veszik ki magukat, a templomok nyúlánk tornyaikkal emelik, töltik és telítik a tájat. Az erősségek, melyek védve a bemenetelt régi Réves és ázsiai Titel szintén hozzájárulnak, a falvak, a városkák, a nagy mulatóhelyek, úgymint Beglerbei Mahmud szultán, Beshiktas, a mostani Abdul Medshid pompás lakaikkal. Hunkariskelesi, hol a muszka a törököt megcsalta, mivel Európa nem engedi, hogy mint győző kénye szerint diktálja a békét, Therapia Scutari Pera, az öreg város és több más, tölem felejtett helyek, mint megannyi szépségek, hogy az ember szeme a sok látástul megvakul.

A Nagy Szófia temploma kupolájával és 4 török tornyával kevés benyomást tett rám, nem elég magas hogy jobban mutassa magát. Konstantin laka, a mostani császároknak téli palotája nagyobb tiszteletet gerjeszt, a muszka követ házáat már oly helyen építették, hol uralkodik és uralkodói hajlamát mutathatja, az ausztriai alatt áll, átellenben az angol, ez az utolsó most, az kinek a legtöbb befolyása van. A gőzösnek nem volt szabad megállnia, amiért könnyű hajónk köröszülhasította a hullámokat, és csak visszafelé lehetett látni a világ uralkodó városává kijelölt Sztambult. És amint a tárgyak törpülni kezdenek, az ezelőtt nem érzett esőt, szelet most érezni kezdjük, a legszebb után mit sem lehetvén látni lementem a terembe, ebédlőnkben keveset szunnyadoztam és Sztambulról álmodtam és ki sem jöttem, míg csak az ázsiai Gümlek (ma: Gemlik) kikötőbe nem értünk, hová 23 óra alatt jöttünk, úgyhogy mikor személyünket kiszállították és elquártírozták, 24 óra telt el Várnától.

Kedden érkeztünk Gümlekbe, kies fekvésű hely olajfákkal (melyek többsége az idei szokatlan tél miatt most elfagyott), szadafákkal ellátva. Szerdán kiszáritottuk magunkat, mert kedden havas eső közt szálltunk ki és tértünk nyugovóra. Csütörtökön tovább megyünk Brüsszába.

Pénteken 22-én. Nem érkezvén el a lovak itt maradunk és az öbölben csónakázással, halfogással töltöttük időnket, a tevék is számunkra jöttek, idő kedvező, és így holnap továbbmegyünk. Itt megvendégeltetvén tengeri pisztrángokkal és más jó halakkal, melyeket megkóstoltam, az úgynevezett nérdson balik, gyöngyhal, a leggyengédebb-finomabb harcsa, amelyet valaha is ettem. Mivel azt mondják, hogy Brüsszában szintén veszteglünk, tehát ott folytatom, annyit mondhatok, hogy az éghajlat gyengédebb, és így hiszem, hogy Kutahiában meleg lesz.

Szombat 23., Vasárnap 24., Hétfő 25., Kedd 26. Nem lehet mondani, hogy a törökök kímélettel ne lennének, és egészségünkre vigyázattal, mert pénteken este, amikor a szél esőt, havat is hozott, Szolimán bej elhatározta, bevárjuk a jobb időt, ugyan öneki nincs mit sietni, nekünk sem talán, de mégis szeretnénk elérni már azon helyet, hol fogva kell lennünk.

Mert akármivel hitegetjük is magunkat, csak a diplomáciától függ, hogy hol lélegzünk. Hanem ha már a szabadságot nélkülözni kell, úgy ez a fogság a legbecsületesebb, legkeményebb és jobb mint Szibéria, de Spielbergnél is, ami fölér Haynau aradi árbocfájával. Ha hozzá nem is teszem, hogy szép éghajlaton, szép tájakon, még eddig becsületesen ellátva és a helyzethez alkalmazott kényelemmel utazunk, tartatunk, és így bánnak is velünk.

Szombaton a révben hajókáztunk, halásztunk, hanem ezt legkisebb szerencséivel, mert két 6 latos halat fogtunk. Hiába a magyar tevékenységeknek szerencséje mindenben lejárt, mikor fordul jobbra, a Mindenhatótól függ. Csak addig ne halásszunk, míg egészen okosak leszünk, mert az sokáig lenne. Délután borulni kezd, de el volt határozva, ha török-szakad vasárnap továbbmegyünk.

Vasárnap hideglelés napja volt, hanem megijesztetvén a rossz úttól, lóra ültem, és jól tettem, mert 8-tól este hat óráig csak egypár kis borzódás ért utol a fele úton, mivel minden hasonszenvi szabály ellen pálinkát ittam. És bár szeptember 17-től fogva csak háromszor félóráig ültem lovon, el sem fáradtam, mert egy kis öreg úrnak készített, bölcs ló könnyen és biztosan hordott. Ki a szolnoki, tiszafüredi, tokaji, békésgyulai töltéseket, szalontai, kisborosjenői vagy bánati és bácsi némely utakat ízlelte és azokat rosszaknak mondta, tegye meg Gemlikről Brüsszáig az utat, és azok tulajdonságait itt mind megtalálja, azon különbséggel, hogy itt magas hegyekre kell mászni vízmosságokban. Amint a görög Olympos az Istenek lakhelye volt, úgy télen itt volt talán a Seartanus, mivel ez ágazatja az előbbinek. Egy kis tenger választja kétfelé Európát és Ázsiát, mégis a növényeken észrevehető a különbség, vadbabér, füge, különböző canaretum, hegyes sásnövények, vastagabb nád, stb. efféle, olajfa, szederfa mindenhol, hol csak falu, a bab egy lábnyi magasságú volt. Szeleknek kell járni, mert a szederfák kis törzset eresztenek, és minden hajtásukat csaknem levágják, az igaz, nem mindenhol, a szőlőtőke 11/2-2 lábnyi magasra van eresztve, a szőlő gerezdezik, húsosak, édesek többnyire, melyeket ettünk, talán előbb borba vagy mustba mártják. Olaszthonban ily időben jobban eltartottakat ettem, csak hogy itt még a piacon árulják, amikor ott fagyni kezd.

A tájék szép, noha igen magas hegyek nincsenek, amelyeken keresztülhágtunk, én nem becsülöm 1000 lábnyira a tengerszintjén felül egész Demir-Dachig /ma Demirtas/, hol a hintók alacsony függésük miatt sokszor elakadtak, úgyhogy némelyikük éjjel után jött meg. Itt háltunk, a völgyek nem szélesek. A fele úton pihenve pillantottuk meg Brüsszát vagy törökül Bursát egyenes vonalban egy óra alatt oda lehetett volna érni, de kétszer két és fél Demir-Dachot kellett kerülni. Jó úton lóháton hat francia mérföldet 6 óra alatt könnyen meg lehetne tenni, s így tizenkettőt mentünk. Demir-Dachtól fogva a völgy derekasan széles lesz, egy mérföld lehet észak napkelet felé, dél felé nyílt, a művelés nyoma látható, szántanak, vetnek, művelnek, mert Sztambul a piacuk.

Demir-Dach kis hely, nevéből ítélve (demir=vas) itt egykor hámoroknak kellett lenniük, most azonban minden elhagyatott, lakosai görögök, vagyonosoknak látszanak, jó kinézésűek, csinos alakúak. Szép, napos időben indulunk, később hűvös szél és néhány csepp ér bennünket, hosszabb Brüssza, mint sem széles, több rom látható, a lakások többnyire fából, régen nem lehetett tűz, mert az utcák meg lennének tágítva. Quartélyok voltak készítve és egy óra kifizetve is, hanem egyszerre ezt megváltoztatták és a katonai laktanyába szállásoltak el. Gyűlt a baja Szolimán bejnek, hanem segített magán, és így tűrhetőleg el lettünk helyezve. Kint nem voltam még ma, kedden, mert vagy hó vagy eső esik, a törökök maguk is „fena havá”-júnak, azaz rossz időjárátúnak tartják a helyet, holott Kutahiát nem győzik mindig dicsérni. Itt nem hiába léteznek kénesfürdők; Kutahiában, azt mondják, betegségek nincsenek.

Szerda 27., Csütörtök 28., Március 1-je Péntek. Ezen az utolsó napon kellett volna indulni, hanem itt maradtunk, meddig, nem tudatták. Hiszen elég korán odaérünk, a helyzet pedig itt, bár télszínű, gyönyörű, ha hozzágondolom, mi lehet, ha zöldell, virágzik mind a két hegysor. Akkor érezni lehet többet, de kimondani úgysem, mert azt mondta valaki, az egésznek látványa keresztülhatván a vigyázó, gondolkodó, felfogni képes idegeinken, vagyis az agyvelő részeinken, mit ezek gondolnak és éreznek, az teszi az úgymondott benyomást, részlet détail⁸² fára, földre, kőre, vízre osztva, úgysem fejez ki sokat a tudósokon kívül. Kedden mind otthon levén, volt a sok miért ez, a miért az, egyik az ausztriai befolyásról, másik, hogy az oláh száműzöttekkel ne jöjjünk össze, harmadik tudja Isten, mit. Egy katonai laktanyában helyezetteknek nem szabad volt meglátogatni senkit, de kísérettel mindent meg lehetett nézni. Hasztalan az elővigyázatosság, mert konspirálni most úgyis az utcákon szoktak és az újságírók irodájában, kik mindent szeretnek kikürtölni!

Szerdán Szarim pasát láttam, okos embernek mondják, Resid mostani első miniszter elődje volt. Kis potrohos emberke, nem sokat mutat, keveset franciául ért, és képéből, fejéből sok secretivitást⁸³, imitációt⁸⁴, idealitást⁸⁵, inspirációt⁸⁶ vettem ki. Hiábavalóságokról beszélünk, mivel a tekintély nem engedi, hogy egyébről beszéljünk.

Megnéztem a vásárhelyet, mely csaknem a város egyötöd részét foglalja el. Sok francia szövető selyem is található és helybeliek is, hogy legyen más. Noha gyűlölöm a selyemkendőket, mert izzadságot és az önfolyadékot be nem szívják, mint a vászon, vettem hat fehérét és több más aprólékot. A kelme gyenge, hanem az ár is olyan, 10 piaszter egy, és nem három húszas, itt minden olcsóbb, mint Sztambulban.

Voltam az itteni híres érczfürdőkben, az egy víz háromféle mérsékletet mutatott, az igazi vegytani vizsgálata hiányos, hanem mégis okulni lehet, talán eljövök, ha ennyi havi pénzt adnak továbbra is. Kénköves az egyik és forrása 65 foknyira is fölrűg, az egyiknek olyan nagy bűze van, hogy érezni lehet. Kényelem kevés a török modorban, noha lassan az európai is becsempészi magát. Inni lehet mindannyit, ha meg hül még, a legkénkövesebb is elveszti szagát. A hegy alatt szép a hely, előtte széles, művelt völgy, szemközt más hegyvonulatok.

Itt van az első török hódítóknak székhelyük, több szultánt itt temettek el, platánok és cédrusok árnyékában. Az utolsót nem árnyékban, mivel ahol Amurat fekszik, egy nagy platánfa uralkodik, mint nálunk egy több százados tölgyfa. Mind kis kupolákban⁸⁷ fekszenek.

Csütörtökön a török dervisek⁸⁸ imái, ordításai, fordulásai. Több ilyen mutatványra meghívtak, de nem mentem el, annyi bolonddal émeltyegés nélkül nem nézhettem volna szembe.

Pénteken a szultán kioszkját⁸⁹ néztem meg. Szép helyen fekszik, regényes a kilátás hosszában majdcsak egész Burszára. Kis kecsegtető hely látszik, hogy a törökök tudnak helyet választani, mutatja Sztambul, mely világvárosnak teremtetett, mi lesz is. Hanem hamar jövök

⁸² détail (francia) - rész, részlet

⁸³ secretivitas (francia) - titkosság

⁸⁴ imitáció (latin) - utánzás

⁸⁵ idealitás (görög) - eszményítés

⁸⁶ inspiráció (latin) - ösztönzés

⁸⁷ türbe (török) - török síremlék; uralkodók, jeles emberek sírja fölé emelt kupolás, kocka alakú épület

⁸⁸ dervis (perzsa) - mohamedán szerzetes

⁸⁹ kioszk (török) - oszlopos, nyitott kerti lak

ide és hamar megyek el, kertet nem készítettek a szép zuhatag közelébe sem, és több mellett kell elmenni, még ha két úton megy is az ember oda. Szép, ős szobája csupa ablakból áll, és az előteremben az apró kút sem hiányzik, csak egy asszony volt otthon, mikor ott voltam, szép kislányával.

A pasa nagy pompával visszaadta látogatásomat, a legjobb, hogy kevés ideig maradt, kétszer ételeket is küldött, édeseket pompöz címettel, vajas pástétomokat, süteményt mézzel. Megvallom a török konyhával már elégedett kezdek lenni, húsevőségemet egészen elvesztem, talán egészségesebb leszek, lupus in fabula,⁹⁰ épp hozzák a hastöltő reggelit, melyet itt fél 11 órakor emésztetek, de mivel európaiak lakják, európai olasz szakácsok francia szerint jól készítik és jó fehér borral, úgy hogy részeges kezdek lenni.

Az angol Sandison konzul meglátogatott, nem lévén egyedül haszontalanságokról beszélgettünk. Az utcán több száműzött oláhhall beszéltem politikailag közömbösen maradva. Az angol konzul által Garo-folette hasonszenvi gyógyszerárusnak Milánóba és Alleon sztambuli bankárnak leveleket küldtem, elérnek-e helyükre?

Az idő szépre fordult hála Istennek, utunk nem lesz oly rémítő rossz, mint Gemlikről idáig, pedig az Olympos⁹¹ magasabb helyein kell keresztülmennünk. Burgonyát is vettem, Kutahiában elültetendőket.

Szombat 2., Vasárnap 3. Tegnap rosszul éreztem magam, nagyon etetnek, hizlálnak, s az európai modorú étel táplálóból, és kétszer kell enni. Délután a kies vidéket lóháton szemlélem, egy ezredes és őrnagy mint önkéntes, a két Perczel, Wisoczky lengyel-magyar tábornok kíséretében megnéztük a nagy magaslatot, melyre három szultán építtetett csaknem négyszögű kioszkot, középebe kupolát, 16 oszlop tartja, és középebe egy szép forrás ömledezteti vizét, teli lámpásokkal. Belső tere lehet 46 lépés, és a középső kupola és az oldalfalak között lehet 12 lépés szélesség, melyben körös-körül víz, vannak metszetek, falírások, az egész egyszerűségével nagy hatást szül, nagyobb mint sok kiszínezett, rosszul festett, szobrokkal halmozott keresztény templom. Innént egy másikba vezettek, melyet második Amurat építtetett, ahol gyermekével és több más szultánnal fekszik. A templom hasonló méretű, és abban különbözik, hogy a kereszt formájú tér a bejáratnál van, és a belső, vagyis középső rész abban tér el az oldalfalaktól, hogy felemelkedő hely, ahol a pap imádkozik, az oltárféle Mekka felé irányul, és nyúlánk, hosszú a torony. Szép két platánfa, melyet egy-két öl foghat csak körül, mint a szintén szép magas és vastag ciprusfákat. Ebből a magasságból balról a hegyeket sok szép zöldellő fásnyílásokkal, jobbról a szép, művelt völgyet szeder és más fáival, az ellenkező oldalon fekvő más hegysorokat szemünkkel méregetve nézzük a legtávolabbi fűrődőket, melyek szintén nagy magasságon épültek, szép kilátást adva I. Amurad templomának és sírjának. Nyáron csak gazdag fürödhet, mivel szörnyű drága minden áru, úgyhogy egy szobáért 100 piasztot is fizetnek. A 4 órai lovaglás jót tett.

Vasárnap a várost uraló régi vár romjait nézem gyalog. A kilátás szép és egy kis képzelettel a két régi szultán székhelyei gyönyörjeinek felidézéséből elgondolkozhattam magamban. A vár nagy tért foglal el, és most 6-7 ezer ember lakja, a falak romjaiból egykori erejét ki lehet venni, midőn a latinok ellen 7 hónapig védelmezték. Még első Oszmán fia a görögöktől magának meghódította, megerősítette és megtartotta, míg II. Mohamed Konstantinápoly bevétele után székhelyét oda nem tette. Megmutatták a dervisek bömbölő, ugráló, forduló templomaikat, hol a régi főbb papok temetői is léteznek. A felmenetelnél nagyszerű és

⁹⁰ lupus in fabula (latin) - farkast emlegetnek, s a kert alatt kullog

⁹¹ törökül Uludağ

kiterjedt temetőhely mellett mentünk, sok szép ciprusfával körülvéve, 5-6000 év után, ha a véletlen a turbánokat a sírkövekről elrontja, a tudósok veszekedni fognak, ezen köhalmaz így elszórva, mit jelent. Sok szép zsidó nőt láttam tegnap, akik a fürdőből jöttek, típusuk egyforma mindenhol.

Összeírták, hány teve kell a bútor hordására, talán nemsokára megyünk. Az oláhok egy szép jázmin pipaszárat ajándékoztak, én semmit köszönetemen kívül.

Hétfő 4., Kedd 5., Szerda 6. Elunván a nagy kísérettel összefoglalt sétákat, mely külszínre tekintélyt, a valóságban a biztos rabságot nyilvánosan megmutatta, magam ténfergek ide s tova, minden nap más részét nézve meg a városnak, melynek kiterjedése nagy, hanem nyomorult szűk utcákból, rossz kövezetből, piszokból áll. Az építmények különösek, ez az ízlés. A Vidin körüli bolgárok magasra szeretik építeni a házakat, hogy fönt tiszta levegőt szívhassanak, útközben a falvakban majd mind a földbe bukik, a városokban a vagyonosabbak a felsőbb emeletet a vendégeknek hagyják, maguk a földszintet választják. Sumla körül többnyire a földbe bújnak, és a felső szobákat csak nyárra hűsítve lakják. Mindannyian pedig az első udvart és a felmeneteleket olyan kicsi és keskeny ajtókkal látják el, hogy az 5 lábön felüli ember fejét napjában tízszer beüti, mint a birtok ingadozása, mint azért a tradícióért, miszerint midőn a török elhagyja az európai részeket, az vérengzés nélkül meg nem történik, és így egyes emberek is többek ellen védhessék magukat.

Itt Ázsiában már magasabbak az ajtók, a szobák emeletre építve, levegőt keresnek szép magas helyeken. Semmi sem fordult elő, amit érdekes lenne megjegyezni, a képzelet kiaszódva, kevés reptét veszi, eszméletlenül keveset. Az emigráció közelít felém, többen látogatnak. Magam a város szegény részeit nézem. Egyszer reggelizve a török ezredesnél több magyar, igazából töröktől átvett és magyarosított ételre akadtam. Különben egyszerű alakú a reggelijük és ebédjük, mert kétszer esznek. A reggeli egypár étel, kevesebb az ebéd, mivel leves nélküli. Hanem ők is jól mellőzik a diabetikus szabályokat, mert az édeset összevissza keverik a savanyúval, pl. pörkölt hús, vagyis gulyás, aztán spenót, aztán mandulával, árpakásával, liszttel vegyített édes fétig, hígan tartott középétel, levestészta tetszés szerint kaporított hússal vagy zöldséggel, aztán szőlőlével savanyú töltött rizzsel, mint nálunk a töltöttkáposzta, aztán savanyú bors más zöldséggel keverve, végül az utolsó étel főtt és vajjal főzött rizs, utóétel szilva, barackkompót édesvízben, mellettük saláta, szőlő. Adj levest és főtt húst, itt az ebéd, kevés marhahús és igen ritkán, többnyire juhús, mely itt jobb ízű, az éles és vastag farkúak, mit ritka kövérségre bírnak vinni, jól hízlalt, igen ízletes és itt kedvelt a pulykahús.

Mi itt Brüsszában, mivel a fürdők végett egy olasz és francia szakács létezik, európai módon jól ettünk, mintha hizlalni akartak volna, hogy a vágóban jobb formát mutassunk.

Sok pénzt költöttem több hiábavalóságra, mint a feltétlenül szükségesekre, kutyából nem lesz szalonna. Guyon gróf Sztambulból érkezett, mit hozott, megtudjuk, azt mondják talán itt maradhatok, nem bánom.

Dembinski szintén idejövételét mondják, hogy bemutassa, vajon orosz jobbágy-e. Ez igazán róka eljárás, a muszka Lengyelországban másképp kereskedett, írásait elfogják, feltörik. Magánlevelekből hírlík, hogy Ausztria és az orosz kormány nagyon készül, mire, az Isten tudja, ha napkelet felé, megérdemlik a törökök jövő sorsukat, mert orruknál tovább nem akarnak látni, ha nyugat felé, akkor 1851-ben hazámat láthatom.

Csütörtök 7., Péntek 8. Tehát még 15 napig maradunk, azon reménységgel, hogy talán itt maradhatunk, egészségre, sztambuli közelségre, következésképp európai közlekedés könnyebbségére nézve mindenesetre jobb. De ha felvetem, hogy jó barátunknak mutatkozó Szolimán bej alatt az emberi érzésre nézve legbosszantóbb, a szabadságot legjobban korlátozó

állapotban léteztünk és létezünk, mit felében instrukcióinak, másik felében az ausztriai követ alávaló követeléseinek és a török kormány gyengeségének köszönhetünk, melyhez a muszka követ csak félvállal járul, ha továbbá felvetem, hogy Brüsszában a kormány rendeleteit túlhágó orosz és osztrák ágensek vannak, úgy inkább Kutahiába szeretnék menni, mint itt maradni.

Több német újságot olvastam. Franciaországban készül valami, Németország egyenetlen, a porosz alkotmányos rendezésnél fűhöz-fához kapkod, Ausztria az Einheitlicher Staat-tal⁹² felakad, Magyarhon passzív oppozíciót, a horvátok, szerbek activát mutatnak, az olaszoknál pedig egy szikra kell, és tűzben van minden. Az orosz még nevet és készen vár, a török apatikus marad, barátokat képzel találni és önálló lábon nem akar járni, pedig ily szép alkalma szerepet játszani nem volt. Bolond ez a világ, és míg Fourier Károly próba-falansztere 100 gyermekből nem tenyészhet, nyugalom sokáig nem lesz.

Szombat 9., Vasárnap 10. Tegnap Beshir emírt, az öreg, híres libanoni herceget akartam látni az angol konzullal, de nem lehetett, helyette papját ki napolitán ajkú, olaszul jól beszél, és eszes embernek látszik. Egy jemeni fajú kancáját láttam, fáradságra különösen alkalmasat, de nem szépet, disznóféle fejű, széles állcsontok, kurta nyak, ménetes far, azonban menetben mindjárt szépen mutatta magát. Szegény Beshir emír már Máltában volt és szép házban raboskodott átadván magát a töröknek mint fogoly Kutahián túl a lafrentbeni híres Fapán volt öt évig, Brüsszában 4 évig volt szorosabban fogva, most 87. évében holnap Sztambulba megy, ott talán ezelőtti zajos életét bevégezendő.

Mehemet Ali hadügyminisztert és Ali pasa külügyminisztert kértem, engedjék meg a fürdő használatát Brüsszában, az utóbbi nem felelt 7-i kérésemre, felelnek-e most, nem hiszem.

Mindennap bosszantóbb a bánás, enni nem adnak, helyette pénzt kaptunk, hanem ki nem szabad menni, bent meg nincs kívül főzetni. Ha ezen alávaló bánás az angol és francia követek jó szolgálata és a török miniszterek ígéretei mellett ilyen nyomasztó, milyen lesz az egész Szolimán kényúrasága alatt Kutahiában?

Hétfő 11. Tegnap legrosszabb napom volt. A tudósok vállat vonnának, ha olvasnák, de ügysem nekik vagy a nyilvánosságnak van írva, hanem magamnak és talán örökösömnek. Ezek pedig a koros embernek megbocsátják, ha nyugalmat, felvilágosodást, az emberiség jobb felé fordulásának kezdetét gondolataiban, irományaiban, igyekezeteiben nem látja, nem találja, gyomrának, mostani helyzetben egy aktív agensének⁹³ jó vagy rossz kielégítését salamistásnak⁹⁴ tartja. A török kormány, mint mindannyi más kormány is, legtöbb fizetés mellett legsilányabbul van szolgálva. Itt is, mint az egész úton megvendégelt, meglehetősen, hol jobban, hol rosszabban. Itt Ázsiában, hol a konkurencia⁹⁵ nem nagy, most (fürdői miatt májusban igen) úr, szolgálért egyenként 30 piaszt az az 8 húszast fizetett, miért ágyiruha, kétszer étel, rövidebb 11 óra felé mint reggeliért, 5 óra felé mint ebédért többet, bor és utóétel adatott, sokoknak volt köteles adni más más időben, elunta az olasz intézkedő és felmondott, erre ezredesünk nekem öt napra ötszáz piaszt adva, segédemmel és szolgálammal együtt, ebédet keresnünk kellett. Első nap török konyhából hozattam, mivel a házból kimenni nem volt szabad, az ebéd meglehetősen volt, mert rizst, a sültet, a levestésztát meg lehetett enni, és

⁹² Einheitlicher Staat (német) - egységes állam

⁹³ ágens (latin) - titkos ügynök

⁹⁴ salamistás - nehéz, bonyolult ügy megoldása, a bibliai Salamon király nevére

⁹⁵ konkurencia (latin) - gazdasági, kereskedelmi versengés

hat ember ehetett, és 15 piaszterbe került az egész. A nyereségvágy olcsóbbat ígért, és Katona segédbarátom ezt felfogva itt próbálkozott, az igaz, hogy 9 piaszter volt 4 tál étel, de a keserű-savanyú pacalleves, a rizses-borsos kolbász, rizzsel borssal vegyített szőlőlevélbe takart töltöttkáposzta-féle és egy szintén juhhús borsozás által nem ehető, megírtam. Szerencsémre ezredesünk hozzám jött és látva a dolgot a pasa konyhájából kedveskedett rizzsel, fojtott hússal. Ez alkalmat adott rossz törökségemmel nyilatkozni, hogy a rossz piasztereket nem lehet sem sütvé, sem főve enni, szabad pedig nem lévén, kimenni nem lehet, bent mit sem lehet kapni, ezért éhen kell halni. Meglátjuk, mit használt.

Egy új példa, minő szűk körben forognak a gondolkodásra nézve barátaink. Házba nem szabad bemennünk, de hát a templom is ház lévén azt is megtiltotta a mi bőrünkön avanszírozni kívánó jó zsarnok ezredesünk. A pasa magáról a felelete terhét lerázta, az írás traktió⁹⁶ értelmét nem ismervén, egy ember önkénye alatt élni bent az országban, hol a védelemnek helye nincsen, sok. De nyomorult szatócs gondolkozású, bosszús kormány az ausztriai. Az orosz sokkal nagyobb szívű és magasabb gondolkozású.

Kedd 12., Szerda 13. Ezekben a napokban mit sem tettünk, mit sem gondolkoztunk, a gondolkozás általában gyéren megy. A múltért szégyenpír futja át az embert, a jövő színtén rendetlenségeket mutat, a jelen pedig nyomasztó, gyűlöletre vezető, azért jobb félretenni és várni, mit hoz a jövő. Esőre fordult az idő, tavasznak előfutója, jó hogy megre jövünk azon remény fejében, hogy Ázsia jobban szolgálja egészségemet a bolgárnál, amiről is telével együtt reám nézve igen kevés jót mondhatok. Mert szeptember óta több beteg, mint egészséges napjaim voltak, úgyhogy rossz kedvem érhető, azonban tudja az Isten, mindez mire való és mire jó! Türelem. Ma a konstantinápolyi gőzösnek újságokat kell hoznia, rossz helyzetben milyen gyerekesen kíváncsi lesz az ember, mert még a kábaságok hallatára is örül.

Csütörtök 14., Péntek 15. Az augsburgi hírlap jött a kezembe, meg néhány lap, miből Európa állapotára nézve épülni nemigen lehet. Szegény kormányok kapkodnak fűhöz-fához, és nem jutnak a kívánt célhoz, mivel ahogy az alap rossz, az egész épület ingadozó, pedig hogy társaságunk alapja a leghamisabb, leghazugabb, azt csak a vak nem látja. Az angolok a görög hont elzárják, hogy a muszka szupremáció⁹⁷ természetes szövetségeseit rontsák, és hogy helyet szerezzenek, honnan támadólag és védekezőleg működhesse. Franciahont katonai rendszer szerint hadi osztályokra osztja a féltékeny elnök, üldözi a szocializmus szót, hogy a demokratákat fékezhesse. Poroszhon oktrojált⁹⁸ alkotmányára esküszik, kimondja, hogy esküje mellett kormányozni akar, mivel ellentétbe jöhet, Ausztriát a német hegemoniából⁹⁹ ki akarja szorítani. Ausztria mindenhol szerepelni akar, az olaszokat, helvéciaiakat fékezni, poroszt szép ígéretekkel és egész császársága szövetségbe adásával, a fejedelmeket magához vonva kijátszani akarja, mindenhol kérkedik seregével és otthon nem bír békességet szerezni.

Miniszterei televeszik pofájukat, és szép intézkedéseket eresztenek ki, de a népek elégedetlenek. A szláv elemet a magyar ellen pártolták, most meg a szláv elemtől és a szláv protestálástól szeretnének menekülni. Magyarhont most a régi konzervatívok reprezentálják és akadályokat szereznek passzivitásukkal. Sőt még örömeiket jelentik ki, hogy 80 ezer honvédot a seregbe soroztak, bár a régi táblabírók is így gondolkoztak volna, könnyebb lett volna

⁹⁶ traktió (latin) - szerződés, egyesség

⁹⁷ szupremáció (latin) - fennhatóság, fölény

⁹⁸ oktrojált (francia) - rákényszerített, erőszakolt

⁹⁹ hegemonia (görög) - hatalmi fölény

Magyarországnak sereget képezni. A muszka hallgat, készül és várja az eseményeket, és végül ő lesz a nyerő. Barátaink, a törökök gyerekek maradnak, és jót nem jósolhatok nekik, megveretnek és Ázsiába kényszerítetnek, az lesz a vége.

Bár hat világfoknyival dél felé közelebb jutottunk, a hőmérsékletben nemigen nagy a különbség, ezelőtt 16 fokos meleg napok, és most 3 fokosak, esik, néha havazik, és így fázunk. Magam pedig kelések fájdalma által emlékeztettem, hogy ember vagyok. Azt mondják, vasárnap megyünk.

Szombat 16., Vasárnap 17., Hétfő 18., Kedd 19. Még mindig Brüssza. Azt gondolom, hogy bizonyára vasárnap megyünk, azonban az ég másképp határozott, mert szombaton este úgy nekieredett a hó, hogy másnap két lábnyi magas volt. Részemről, noha szeretnék a száműzés helyére érkezni és így tudni, hányadán leszünk vagy vagyunk, beteges keléses állapotomra nézve jobb itt meggyógyulni és aztán továbbmenni. Ha ez a beteges állapotom belső rendellenvalóm tisztulását szolgálja, és ez által egészségesebb jövőre vezet, úgy jól van. Különben roskadó állapotomnak mutatója lenne, és akkor aligha húznám sokáig, mi megmentene minden jövődő rossznak elviselésétől és talán az utolsó ínségtől, melynek alighanem áldozata lennék. Mert megalázni magamat, kérni és kunyerálni talán illetlenség lenne, ilyen gyengeségtől megóvni kérem a Mindenhatót.

Más érdekesebb nem történt. Az újságokat nem olvasom, hanem az angol tudományos lapot, a Westminster Review-t, melyben Brocon Gleiz, Teleki első röpiratából a magyar eljárásnak védelmére kivonatokat és egy egész történetet az újabb időkig, egész 1849 áprilisáig röviden előadott. Ha Magyarhon előbbi állapotát politikai, szociális tekintetben a magyaron kívül valaki megérti, úgy nyakamat adom, a magyar is csak annyiban okul, hogy megtudja minő rossz vizsga a jurisdictio. Teleki iratát, ha az egészet kiadják, talán jobban értesül a publikum, hanem így kevés. Egy jó magyar történet az óhajtandók közé tartozik, mit Horváth Mihály megkezdett szorult körülmények alatt.

A másik az, hogy oly világban élünk, hol csak az egyén tartja meg szavát, a kormányoknak már morálisan sincs közük ígéretük megtartásához. Akármivel hitegeti a francia külügyminiszter Dembinski barátait, és akármit hitt el ő a francia és angol követnek, elég az, hogy annyi szék közt a földre esett és internálva van és ma, 19-én Gemlikből hozzánk indították tizenennyolcadmagával. Szegény öreg, ez megölheti, szegény török, egy hasznos barátot vesztettél. Ausztria tapsolhat, mert csúszómászó követe mindent kivívhat, de nyomorult szerepet játszik Anglia és Franciaország, érdek az, ami hat. Remélem, hogy Dembinski kiábrándul, és az emberiség jobb felé haladtatásáról lemond, ennek országa még nem jött el. Nagy és legfőbb szükség nélkül semmilyen kormány nem kezd oly gondolat praktikus kiterjesztésére, melynek tapintható következményei epochát¹⁰⁰ csinálhatnának a világ történetében, és ha a feltaláló küzd ilyenekért, álmodozónak, bolondnak és nevetségesnek tartják. Így járt Foulton, így Fourier Károly és így jár alighanem Dembinski is.

Legnagyobb esemény az, hogy Kossuthné ebédre hívott, kétszer megtagadtam, hanem egy látogatást tesznek. Külszínre a barátság talán helyreállítatik, hanem valóban aligha, Szt. Dávid hegedülni nem fog, azonban meglátjuk. Hegyek össze nem jöhetnek, de az emberek, ha nem angolok, talán, vigyázz, Lázár, magadra.

Szerda 20., Csütörtök 21., Péntek 22. Rossz az idő, esik, havazik, tehát Brüssza. Húszadikán egyszerre egy erőltetett menettel Dembinski hozzánk érkezett negyedmagával. Rossz volt utazása, szél, víz, és három nap után érkezett Gemlikbe. Este kellett volna a Boszporuszon

¹⁰⁰ epocha (görög) - időszak, korszak

keresztülhajózni, hanem a szultán látni akarta, és meg is történt, messzilátóval mérte azt az embert, akit sem ő, sem miniszterei nem érthetnek, mivel mások sem értették. Pedig 15 évvel ezelőtt Palmerstonnak egy memorandumban megírta, ami most történik és történt. És ha igaz, magánnyilatkozatai vannak egy miniszternek, aki a szláv és más mozgalmakat szintén hasonlóan veti fel.

Hogy ne haragudjon az ember a törökre minden jóságuk mellett is, midőn a hamisságot annyira viszik, hogy amit szóban ígérnek, azt írásban nemhogy nem tartják be, hanem éppen ellenkezőt parancsolnak. Hogy Dembinskit Sumláról elcsalják, megígérik, hogy Brüsszában maradhat, alig érkezik oda, jön a parancs, hogy Kutahiába mehet. Az egyiket a külügy szóban ígéri, a hadügy pedig írásban mást parancsol. Amilyen szépen kezdik az emigráció ügyében szerepüket, oly gyengén, rókamódra és önfüggetlen eljárás megtagadásával folytatják. Úgyhogy szép bánásukért hálát úgysem, de még köszönetet is alig aratnak, pedig egy önbecsületét és tekintélyét őrző kormány önállóan viselkedjen, és pedig jobban az egyénnél.

Jól kibeszéltük magunkat. Hanem még mindig hisz Dembinski, noha azt mondja, hogy nem, mert Palmerstont dicséri, és így oppozícióba léptünk, mert én nem hiszek egynek se, látván, hogy addig tart a hízélgés affelé, ameddig valamely érdek elérve nincs, aztán vége.

A muszka alattvalók, valami száztizenhárman szintén elmennek, velük gróf Zamoyski, ki szintén kiábrándult a török iránti bizalomból, erejétől és öncselekvési tehetségétől. Amit szintén Ahmed efendi belvalója becsléséről mondtam, három ilyen ember és Törökország veszve van, nem kell; Fuad kezdi, Ahmed folytatni fogja, a harmadik, ha megérnek az események, végzi bizonyára és alászántja, hogy Törökország volt. A muszkat megcsalni, ki száz éve egy elv szerint működik, és az egész európai diplomáciának imponál, nagy feltétel egy török kormánynak.

Újságokat is olvastam, az Agusburger Allgemeine Zeitungot. Ha Európa meg nem bolondult, úgy közel áll hozzája, a múlt években a népek elfojtása után most a kormányok revolúciós-kodnak, intézüciókat behozni keresnek, melyek szintén olyan hibásak, mint az előzőek, melyeket adtak, hoztak, és amelyek mivel alaptalanok, hibásak, céltalanok, nép boldogság-ellenesek voltak. Mit túrni a népek nem akartak, ellene pedig kikeltek, ezért büntetni kellett őket, mivel oktalanok, hátra és nem előre nézők voltak, úgy járnak el majd a mostaniakkal, és újra vérontás lesz nemsokára a következmény.

A legtöbb helyen vagdalózik Ausztria, kiadja a statutumokat, hanem életre valókat-e? Hetven-kedik, fenyeget Helvécia ellen, Poroszország, Montenegró ellen, dacol pedig a törökkel, színre jó barát, alattomban pedig örömet szabadulna segítő barátjától, Miklóstól, ki hallgat, fülel, készül, vár, hogy kitörjön, és ha szerencséje van, törvényt szabjon. A franciák bomlanak, a forradalmat várják, félnek tőle, s kerülni nem tudják, vagyis alig tudják. Németek hálósip-kájukat szintén levetették és nagy német egységet keresnek, s eleinte régi szövetségesek bomlásával keresik, miből kis anarchiát várnak, miből aztán a bölcsész ész valami újat építsen szociális téren kívül és csupa intézüciók által, lesz-e sikere? Meglátjuk. Mi világos, az, hogy a kis hatalmak ideje kezd lejárni. Amint a föld több más, a vészes világ tengeréből összegyűlt, egymásba esett más földek konglomerátumaiból áll, melyen erőcsillagok, üstökösök, kisebb planéták gravitációja, nagyobbakbani összeolvadása most már szükségesnek tűnik, mivel önállóan védeni, képezni magukat nem lesznek képesek, konstitucionális fogazásaikban csak élesztőül, akadályul szolgálnak, és így a nagyobbaktól fékezésük tételeztetik fel, melyek szintén vajúadásban vannak, haladásukban gátolva. Hohenzollern megkezdte a porossal, Anglia belső jogi téren kifejlődve küzd, a bonyodalmakat szaporítja alattomban, hogy politikájának célját biztosabban elérje. Görögországot néhány kedves, a jövőben jelentékeny szigetért és más magánadósságokért támadja, a töröknek humanitást és engedékenységet is

prédikál, a helvéciaiakat ellenállásra buzdítja, Németországról semmit sem gondol, csak hogy kalkulációjának megfelelő pénzhez jusson.

Az észak-amerikaiak megszakították a diplomáciájukat az osztrákokkal, a barbár bánás miatt együttéreznek a magyarokkal, erejüket Ausztriát fenyegetve a Közép-tengeren erősítik.

A törökök keresztény zászlóaljokat akarnak alakítani, melyek a törökféléhez csatolva a keresztény alattvalókat is fegyverhez szoktatnák. A népek túrnek, a forradalmi és most mindenhonként száműzött vezetők hirdetik, hogy az orosz, porosz, osztrák és francia kormányok fel akarják osztani Európát, a kormányok viszont, hogy ezek rendetlenséget és új forradalmakat készítenek elő, s így a szellem fölülről és alulról izgatva van, nyugodt állapotba nem jöhet. Mi lesz ebből, ha ez az év nem is, 1851. bizonyosan megmutatja.

Kutyából nem lesz szalonna, újra haszontalanságra költöttem pénzemet, egy duplafegyvert vettem, 15 arannyal szegényebb vagyok. Az Isten adja, hogy 45 nappal előbb haljak meg éhen, mint különben. Szép a mű, jó a vétel.

Szombat 23., Vasárnap 24., Hétfő 25. A rossz idő még mindig tart. S így talán a húsvéti ünnepeket is itt töltjük, de szép ünnepek lesznek, de kellemesek távol minden jóakarótól, szegények, szerencsétlenebbek-e vagy nem nálunknál? A többi mondák közt azt hallom, hogy a szorosabb felvigyázatunk Kossuth elfutási szándéka miatt következett be. Miképp, nem értem, azt mondják, hogy egy amerikai fregatt várta vagy ragadta volna el, szép, csak hogy amerikai hajót nem láttam, a szökést miképp teljesíteni, ha az ember rossz lovas, mint Kossuth, nem értem. Legyen. Több szép sétát tettem magamban, gondolataimra hagyva. De gyönyörű tájék, de hasznos lehetne, ha a művelés hozzájárulna, hiszem, majd megjön ez is. Mióta Törökhonban vagyok, mindenképpen egy grammatikára¹⁰¹ és diktionariumra akartam szert tenni. Az utóbbit sohasem kaphattam, az előbbi valahára 8 pengőforintért megkaptam.

Hála Istennek, valahára hasznosan költöttem a pénzt mert egy szóért, piskotan, mit benne találtam, többinek hasznát nem vehettem, mert csak török betűkkel és francia magyarázattal van jegyezve, hanem a török kiejtés a francia nyelvben hibázik. A Redhouse¹⁰² most talán kényszeríteni akar a török írás megtanulására, már ezt nem teszem, nehogy még konformisabb¹⁰³ legyek. Isten neki.

Kedd 26. Nagy szelek jártak, ma kevesebb, csak egy napra kaptunk pénzt, tehát csütörtökön talán megyünk. Kétszer voltam a Tophane nevű helyen a várban, hol régen az első hódító császárok verték fel székhelyeiket, a szem elé a házak mint kis kunyhók jönnek elő. A szép völgy és az ellenkező hegyláncolatok, hátul a Csézerni hegyláncolat, a zöldellni kezdő rétek, a sok forrás, patak, folyó, a távolban szépen mutatkozó nyúlánk minaretek, továbbá a szép alakú házak igen kellemes látványt adnak. Ha itt kellene laknom, ide gyakran járnék. Mást nem tudok.

Szerda 27. Megint nem megyünk, hanem a húsvéti ünnepeket, haj milyeneket!?! itt töltjük, általában a törökök igen hunyászkodnak, mit jelent ez, meglátjuk. Kitisztult az ég, jó és száraz utazásunk lesz, ha lesz, mert arról is beszélnek, hogy itt maradhatunk, vagy az országból kimehetünk. A heti bulletin politikai tekintetben szépeket jelent, hogy az osztrák követnek parancsa van minden nap az orosz követet meglátogatni és tőle a diplomáciai teendőkre

¹⁰¹ grammatika (görög) - nyelvtan

¹⁰² Redhouse - Egy francia kézikönyvről, az angol James W. Redhouse Grammaire raisonnée de La Langue Ottomanja. Paris, 1846, van szó.

¹⁰³ konformis (latin) - kiszolgáló, elvtelen alkalmazkodó

utasítást kérni. Mi lett belőled gőgös Ausztria, most már értem, miért voltál bosszúálló, vérengző és törvényes gyilkos, azért, mert gyenge és erőtlen voltál, mert csak ezek lehetnek vérszopók, milyen becsület az 5 nagyhatalom egyikének ilyen mélyre süllyedni. Ha nincs becsületérzeted, véged van, három évet nem élsz és senki sem fog bánkódni érted, egynéhány cseh, morva, karintiai és stájer undorító arisztokratán kívül. Ehhez egy pletyka a Voix du peuple francia lapból, hogy Ferenc József leköszönne atyja részére, szegény fiatalember, neki apját szabadabb elvűnek kell tartania magánál. Quod dutu stupendum est.¹⁰⁴

Szegény Törökország kölcsönrel akarna magán segíteni és Európához jobban csatlakozni. Az orosz alattomban ellene dolgozik. A mindenható cár szintén kölcsönkért, és quod mirabile auditor Rotschild¹⁰⁵ Montefiore részt nem vesznek benne, a különben jól informált crédók¹⁰⁶ Miklós cár helyzetének állandóságát is kétségbe vonják? Ez furcsa, bár úgy lenne, a népek előbb jönnének káoszba, úgyhogy előbb kezdenék a jobb felé útjukat. Az angol, francia követek reformot javasolnak, az orosz ellenzi és alattomban ármánykodik. Titoff nemlegesen viseli magát, hanem a terápiái¹⁰⁷ magasságról szövi a fonalat, konkolyt vet, annak idejében kalandoz. Francia- és Angolhon még mindig karöltve jár, bár a cár Napóleont, az elnököt kedves és nagy barátjának hívja, azonban készül tengeren és földön. Az örmény óhitű lakosság, mely eddig a török ellen izgatott, átlátván az orosz kétszínűséget, helyesen most egyetértve a cserkeszekkel - az orosz ellen agitál.

Egy görög-szláv hetéria¹⁰⁸ complottnak¹⁰⁹ jutottak nyomába, melynek személyeit ha elfoghatják, az orosz agitáció forrását kikutathatják. Hazánkról mit sem tudok, levelet még nem kaptam, Isten neki, csak egészségesek legyenek.

Csütörtök 28., Péntek 29. Krisztus Urunk megváltásunkért halt meg mindenkinek megbocsátva, az itteni örmény római hitű szentegyházban misét hallgattam. Az istentisztelet egyszerű, és a római minta külszínre és nagyjában megmaradt, hanem a mise részleteiben valamelyest eltérő. Itt az oltárhoz lépők azonnal kezet mosnak, a pap az episztolát a középről olvassa, az ájtatos nép felé fordítva sanctussal¹¹⁰ megáldja az ostyát és szánja bűneit, a communionál¹¹¹ előbb felemeli az ostyát és a kelyhet, aztán emészti. A ministráns gyerekek majd annyit beszélnek, mint a pap és az egész örmény nyelven megy okosabban és természetesebben, mint nálunk latinul.

Bár jótevő és nagy szívű a török kormány, hanem az alantasok mindent megtesznek, hogy hálátlanokat, gyűlölőket és rosszakarókat teremtsenek. A templomról nem volt instrukció, Szolimán bej megtagadta, majd aztán megengedte, de úgy, hogy más ne menjen templomba. Szegény csalmásoknak¹¹² nincs eszméjük arról, hogy mi az ember és miképpen kell vele bánni.

¹⁰⁴ quod dutu stupendum est (latin) - azért, hogy szörnyű kemény

¹⁰⁵ quod mirabile auditor Rotschild (latin) - azért, hogy csodálatos bíró Rotschild

¹⁰⁶ crédit (francia) - hitelintézet

¹⁰⁷ terápia (görög) - gyógy mód

¹⁰⁸ hetéria (görög) - görög titkos társaság a török iga lerázására

¹⁰⁹ complot (francia-német) - összeesküvés

¹¹⁰ sanctus (latin) - a misében a prefáció befejező része

¹¹¹ communio (latin) - áldozás, a mise egyik része (a katolikusoknál)

¹¹² csalmások (török) - turbánosok

Az emigráció azt hiszi, hogy nemsokára szabadul, én megvallom, nem szeretném, nem látván át, hogy a kedélyek az előző izgatottságtól vissza nem tértével miképp lehetne a jövőről gondolkodni. Azonban legyen akármiképpen, fel kell készülni mindenre, a jobb száműzetésre csakúgy, mint a rosszabb szabadságra. Az újságok tele vannak a háborúra célzó mozgalmakkal, elkerülni alig van kilátás, csak hogy nehezen lesz ebben az évben.

Szombat 30., Vasárnap 31. Hétfő április 1-je. Nem tudom mitől van, de ha valamikor egy nagy ünnep jön, mindig lehangolva érzem magamat. A gyermekkort idéző emlékezés, ahol a patriarchális családi életnek megfordult jegyei visszaötlenek. Hol sok ellenségeskedés volt, hol a barátok egyesültek, sőt még némely kronologikus¹¹³ ételek, csemegék, kalácsok nélkülözése is szerepet játszik, jele annak, hogy az ész, az okoskodás az érzésen, az ösztönön sokszor nem uralkodik, nem uralkodhat, és hogy annak többször igaza van, és hogy azt elhanyagolják ahelyett, hogy nevelnék. A húsvét örömet nem, hanem mérget, hiányt és nélkülözéseket hozott mindenben. Miséért veszekedni kellett, mert a török affillációtus¹¹⁴ vagyis magyarázó érzék, az Isten házáat magánember házának tartván az odavaló bemenetelt is megtiltotta. Végre mikor megengedte a szentegyház itteni tisztelőit akarta kizárni, és mikor ezt általában nem tehetette, akkor a bej katonai erő kifejtésével megtette, úgyhogy az ember méltósága, a nevelt ember érzése undorodott. Ha tudná Törökország, hogy szép szerepéből mily alacsonyra süllyedt, és magát a bosszúálló és embertelen osztrák porkolábjává tette, úgy, ha gyerek nem lenne, bizonyára megvetéssel tolná el magától.

Csütörtökre van rendelve az elutazás, azonban borul az ég, a hőmérő leszállt, talán az új hó megint megakadályozza, pedig szeretnénk már továbbmenni, hogy már dolgainkat szintén kényelmesebben elővehetném, és szabályozhatnám életem modorát, azonban türelem.

Kedd 2., Szerda 3., Csütörtök 4., Péntek 5. Nem tudom, mi hátráltat, és az itteni dolgokhoz idegen nem is foghatja fel, egy száműzött henyélő evőt, ivót és alvót mi hátráltathatná Ázsiában, hogy előforduló érzéseit vagy az eseményeket, vagy a pletykákat azonnal beírja, már mi történt, nem tudom, de tudom, hogy időm nem volt lustaságból, bágyadságból, vagy ráadatolni nem tudok elfogultságból, elég az hozzá, hogy elfelejtem, mint mondom, felírni, hogy kezdjem.

Április 2-dika. Ázsiában, hol minden elpusztul, 2 1/2 foknyi nulla alatti hideggel, széllel, hóval áldottunk meg.

Első vígnapom, jobban mondva estém volt, noha az előbbi estéyleim is, melyeket itt gróf Batthyány Kázmérnál töltöttem, elég kedvesek voltak, hol a derék szellemes, élénk s eleven grófné mint fűszere az egésznek gyakran elfelejtette hollétünk, hol a tisztas, de tősgyökeres angol konzul tisztas családjával és derék két leányával megjelenve zajos is volt. És ezt a különben derék és becsületes francia konzulnak köszönhettem, ki a Sztambulban lakó ritka Krözustól, az emberek egyik legjobbjától, materialis érdeket nem ismerő Alleon Antaltól, ki bankár ott, mi által magát a Sináktól Rotschildektől igen megkülönbözteti, kapott és nekem hazámból az első leveleket küldte és adta át.

Hiszen véralkatom, korom, sok viszontagságokon keresztülment, számkivetett lényem nemigen hevíthető. És mégis nem annyira az ott talált barátságos ömlengések miatt illetődik meg, hanem olyan férfi és női lényektől, kik a forradalmak által vagyonaik nagy vagy nagyobb részét elvesztették. A politikai újságok csak általánosak voltak, melyek az osztrák elnyomást,

¹¹³ kronologikus (görög) - időrend szerinti

¹¹⁴ affillációtus (latin) - belépés közösségbe vagy egyházba

zsarolást, kénnyt és bosszúból üldözést, és ezáltal a nép elkeseredését nyilvánították ki, mi úgyszólván tudott volt. Hanem bátyám, Antal baráti érzése álljon legelő, ki házi kincseinek, vagyis családjá, 10 élő gyermeke rossz állapota és annak dacára hogy nem kértem, 40 aranyat adtatott át részemre egy ottani kereskedőnek, 60-at még ígért. Isten áldja, ez könnyekre fakasztott, amint megilletett és áthatott másoknak elbeszélve, hogy régi barátom és 40 évi ismeretségem, gróf Annoni Ferenc milánói, egykor dúsgazdag, de most csak vagyonos emberem és volt alezredesem számkivetve Piemontban, hogy Gavesi Károly vagyonos polgár barátom Lodiból, hogy gróf Visconti Antal cs. kir. nyugalmazott alezredes és schwarz-gelb¹¹⁵, nemigen vagyonos barátom Milánóból nevével mindannyian meghívtak velük és értékükkel diszponálni. Bizony, bizony, ha ezen kivételes jó emberekkel való találkozás nem fordulna elő a rossz világban, az ember szégyenlené az Isten képére teremtetve lenni, hanem az ilyen egyes individualitások megmutatják, hogy e föld paradicsom lehetne, ha a vezetők okosak, eszesek és az Istent utáznók lettek volna.

Egy öcsém, kit nyomorúságából kiemelék és hadnagynak tettem, megházasodott, az éhség a kisebb szomszédját elvette, most szerencsések, de ha sok gyermek jön és a megszokás és az a toujours perdix¹¹⁶, mi lesz akkor, hisz önművelésben hátramaradt, az Isten tudja. A másik, hogy nevem neki Olaszországban jó barátokat szerzett, és hogy az olaszok általában a régi ezredemmel együtt tisztelettel és szeretettel emlegetnek, sajnálva sorsomat, holott én büszke vagyok.

Örültem, hogy a derék jótevő, lángeszű hős, nevelő, Aporti Feronate száműzött paptanár Cremonából Piemontban van, és köszönettel örültem, hogy a szerencsétlenség jó barátaimat bővítette, és szerény egyéniségemet kellett felül európai hírűvé tette. Éljenek a jó emberek, majd jön egy idő, amikor az emberiséget is megéltetnem.

Az újságok kinyilvánítják Európa aggasztó állapotát, mindenhol felfegyverkezések látható ellenség nélkül, a népek véleménye ellen és a kormányok egyenkénti külön céljai elérése ellen. Ausztria a szegény, kényszerből részt vevő, nagyváradi püspököt, a jó, de nem politikus, Brémert halálra, de ezt elhagyva 20 évi fogságra ítélte, és ezáltal egy mártírral többet teremtett.

H. bizonyos idéztetésünket valami 40 kivándoroltnak január 2-án közölte és márciusban kellett volna megjeleníteni, de nem tették, én, ha a többi nem is, jelképesen bizonyára felakasztatom. Ez a második eset, távoli rokonom, Martinovics lenyakaztatott.

P. asszonyosság Olaszországban több évig tartó börtön után új fiút szült, már most tudják, hányadán vannak.

Holnap megyünk, az idő szép, ha igaz, 8 nap unalmas lesz, 18 órai utat kell elosztani, de mit lehet tenni. És ezzel vége a brüsszai életnek, a fürdőbeni maradásomat megtagadta a török kormány az ausztriai követ embertelen protestációjára. Isten neki, tudja az Isten, mire lehet jó, eltűröm és egészségem helyreállítását másképp eszközölöm, ha lehet.

Minden leveletem tegnap, 4-én útnak indítottam Antal bátyámnak, Hegedüs né asszonyoságnak, gróf Annoni barátomnak, ma, 5-én Aporti Feronate, Visconti Antal gróf, Oehl Antal, Qmerina Somody Arnaboldi sógorasszony és Paveti Károly doktor barátaimnak, kiket az Isten éltesen, ámen.

¹¹⁵ schwarz-gelb (német) - fekete-sárga, a Habsburg-ház színei

¹¹⁶ toujours perdix (francia) - mindig csak fogolymadár, azaz a jót is meg lehet unni, ha örökösen ismétlődik

Szombat 6. Megtettem bókjaimat az ottani pasának [Salim], három napja rossz a kedvem a visszatért hideglelés által. A rossz kedély miatt ki sem jövök a házból, másnap megérkeztek a tevék, felrakták bútorainkat, és 11 órakor útnak indulunk lóháton. Az utcákon asszonyok, emberek, főbbek és alantasak bámulnak, és a bűdös utcákon valahára keresztülhatolván a szabadba értünk. Az angol konzul két lányával szintén lóháton kísérek egy fertály¹¹⁷ órányira a várostól, a hazájukból száműzött oláhok, derék, művelt emberek is végbúcsút vettek. S a szép hegyes-völgyes, művelt tájakon 6 óra múlva Aksuba értünk, a vagyonos, de törökös földművelő kis faluba, ahol a selyemtenyésztés jó sikerrel és haszonnal adja meg őket. Nevét egy helyi folyótól vette, melynek két partján fekszik, a víz fehéres színű és innen van a falu neve, ha zápor, eső, hóolvadás egyszerre jön, és több ideig tart, a falut is elmossa, ami megtörtént. Becsületes, jószívű gazdánk volt.

Vasárnap 7. Inegöl, hasonló föld és táj, meglehetősen műveléssel foglalkozó városka, szép házakkal és iskolával. Gazdám előkelő birtokos, a téli sárgadinnyét műveli, mivel pedig meglehetősen dumlek¹¹⁸, vagyis törökül duilek-el¹¹⁹ kedveskedett, el is beszélgettem vele. Meglehetősen és nagy építményű pasa moséjának¹²⁰ eredetét is elbeszélte.

Hétfő 8. Pazardzsik kisvárosba éltünk, hasonló helyzetű, mint az előző, mind a két helyen birtokos és előkelő török uraknál voltam, kik azonban az ajándékot, 30 piasztert igenis elvették.

Kedd 9. Kursuma faluba értünk, hol valamikor ólombányászatnak kellett lenni, itt természetik legbővebben a szezám¹²¹ olajmagot, melyet a téstás süteményekre tesznek, hogy jó ízt kapjanak. Itt egy angol lovas színész jött elénk, aki a lovával bókokat és más mesterségeket, úgymint megdöglést mutatott be, eddig az utazás kellemes volt, mivel szép volt az idő. Szolejman bej félve a rossz időtől nyugnapot sem hagyott, és azt jól tette.

Szerda 10. Az Olympos magasabb részének áthágása történt meg, ezer lábnyival alább a havasoknál, melyek fehér folyókkal jobbról díszeltek. Eleinte cser és tölgyes, később fenyős részbe értünk, a rossz út, a hanyag kezelés miatt elszomorodva az ember gondatlanságán, mely a növekvő polgárosodással a tüzelési eszközöket és szereket a szükségesnél jobban, durván, gondatlanul pusztítja. Végül átkelve és leereszkedve 9 órai utazás után Dodurga szegény helységbe értünk és megháltunk. Összetett gerendákból álló házak fogadtak, melyek külső rendetlen és szomorú állapota ellenére, a belső tisztaság, a perzsákkal és szőnyegekkel ellátottsága meglepett. Szegény volt a nép, mégis kedves és mindenét felajánló.

Csütörtök 11. Az utolsó helységbe értünk, idáig majd egyhuzamban utaztunk ide. S egy bokor, egy fa imitt-amott, kopasz, meszes tájak, rosszul művelt földek kezdődtek, szegény falu, legrosszabb és piszkos szállás, de jó nép végül.

Péntek 12. Kutahiába értünk, egyfelől az észak-napkeletre hullámos, laposféle (dombos völgyes) magasságok és alacsony fekvésűek, nyugatdél felé magas hegyláncok, mind kopár, elhagyott, rosszul művelt terek. A város piszkos, bűdös, szűk utcákkal, semmi vagy csak marhából, lóból és búzából álló, átmenő kereskedelemmel, elszigetelve a török és Európa jobb

¹¹⁷ fertály (német) - negyed, negyedóra

¹¹⁸ dumlek (cigány) - sokat beszél

¹¹⁹ duilek (török) - sokat beszél

¹²⁰ mosé (arab-német) - mecset

¹²¹ szezám (görög) - olajos növény

résztől, egy kaszárnnyába zárva, megszorítva. Az egyéni szabadság egy epés, májbeteg parancsnok kényétől függ, ez az ausztriai bosszúvágytól kiválasztott hely. A török először jelentkező nagyszívűsége ily alacsony gyengeséggé aljasult, ellenségének kedvét keresi és magát porkalábnak tekinti, hálásnak kellene lennünk, és nem lehet ott, ahol az emberi érzést annyira bántják. Soha nem lesz belőlük semmi, gyermekek maradnak, míg talán egy nagy szerencsétlenség és egy erős, szebb jellem őket az álomból és tétlenségből fel nem riasztja, hogy rendeltetésük szerint ténykedjenek.

Szerda 16. Öt napja már, hogy itt vagyunk, még kint nem voltam. A nagy kaszárnnya hossza 150 lépés, elég tért ad a mozgásra, mindenhol építenek, nagy szobákból kisebbeket. Még magam is csak ma aludtam egyedül, szobám kicsi, de elég tisztas, ha meleg lesz, hűvös, minden kertészkedési gondolat a személyi korlátozás miatt felfüggesztve. A tavasz itt még nem kezdődött, és mint mondják, csak három hónap meleg, a többi hideg, szép kilátás. Rossz a piac, a has is megtanulja a mértékletes életet, a pénz 113 piaszter lesz egy napra, ebből felét megtakarítjuk, valamikor, ha kiszabadulunk, hasznát vehetjük.

Csütörtök 17.- Hétfő 21. Megint öt napot éltem, vagyis inkább tenyészttem, mert életnek nem lehet mondani azt, mely csupa materiális szükség megszerzésével, emésztésével, és egyik napról a másikra mindig csak avval foglalkozik a legjobban. A has és annak kielégítése főbb szerepet visz ugyan a külső világban, és ha azt bölcs, eszes ízléssel és kellemes modorban tudják közömbösíteni, úgy a műveltség még nagyobb fokra hág. De itt, hol egyszerű és rossz az étel, ez a foglalatosság kissé baromi.

De mit lehet tenni, elszakítva a civilizált élettől, mely bár magában több unalmat rejt, mint gyönyört, de mivel az egyetlen, melyet a legjobban ismerünk. Azaz ismerünk jobbat, és a legjobbat is ismerjük, de mivel az csak még eszemben létezik, és a bolond okosságtól a gyakorlatba menni nem engedték, mivel olyan, mint amit Napóleon mondott Joulenak vagy Fultonnak az első gőzhajó alkalmazása ajánlatánál, mely őt Anglia legyőzőjévé tette volna, túl szép, hogy praktikus legyen. Úgy a világot boldogító eszméről is azt mondják, hogy túl szép, hogy igaz legyen. Na hagyjuk ezt, ha a mostani és még a jövő szerencsétlenségek halmaza lesújt az élő nemzedékre, akkor Locke mondatát „il faut refaire: la raison humaine”¹²² utánózzák, és egy újat, még nem próbáltat, még sehol sem használtat fognak munkába venni, és abból talán valami jobb fog kikerekedni.

Elszakítva a napi sajtótól, mely ha több badarságot és hazugságot mond is mint igazat, de mivel a mostani élet fűszeréhez tartozik, fáj nélkülözni. Fáj annál inkább, mivel a jelen események, felsőbb és alsóbb tettek szülői a jövődönnek, melyek alkalmat nyújtanak gondolkozásra, s ezáltal egy pár óra megölésére. Fáj még azért is, mivel a magánlevelek is nélkülöztetnek, fáj még végtére, mivel sebes kijöttünk honunkból könyveket hozni elmulasztotta velünk. Az igaz, hogy írunk, amint ezt, úgy a múltat is leírjuk, de nem elég, s így mindig nyugat felé sóvárgunk, mivel keleten élünk, onnan várjuk a Messiást.

Ezen Messiásnak Palmerstonnak kell lenni, kit jogaink tiprására és az ő ígéreteire emlékeztetve az ideai parlamentben kérték szabadulásunk minél előbbi kieszközölését. Felhívtuk egyszersmind a francia, az amerikai és angol követeket közbenjárásra, mi sikere lesz, nem tudom. Sokat nem várok, de még kevesebbet fogok várni, ha Kossuth hevesége a nyilvános európai közvéleményhez nyilatkozatunkat hamarabb nyomatja a hírlapokba, mintsem az előbbi eljárás sikeréről vagy sikertelenségéről meggyőződhetnénk. Ezen utolsó, csípős, erélyes, bár igaz, de nem ízléses nyilatkozat, végképp elzárja tőlem az ausztriai

¹²² il faut refaire: le raison humaine (francia) - újra meg kell tenni, a józan emberi ész

monarchiát. Furcsa, hogy a sors Kossuthot mindig az utamba hozza, bár vele soha sem szerettem együtt munkálkodni, most mégis vele együtt írtam alá a fontos okiratokat, egyszer csak megszabadulunk, és addig voyage à la galere.¹²³

Szombatról, azaz 19-ről 20-ra virradó éjjel földindulást éreztek kis rázkódtatásokkal a másik felén lakók 11 óra tájban. Én nem éreztem semmit, aznap tehát reggel tűz, délután eső, este földindulás volt, ez romantikus. Az idő mindig rossz, szél, eső váltják egymást, és ezt minél a rossz geográfiai helyzet teszi. Hideglelésem kisebbedik, talán elhagy. E rosszról Dembinski-nek, a francia konzulnak Brüsszába írtam. Egy engem is meglátogató amerikai által, kiből nemigen sokat találtam, és akiből nemigen sokat vettem ki. Kíváncsiságból jött ilyen híres személyeket, mint mi vagyunk, látni, képe jelentéktelen, de meglehet, hogy több lakik benne, a frenológiáról¹²⁴ kevés fogalmat mutatott, és híres honfiát, Castlet híreről sem ismeri. A nevét elfelejtettem megkérdezni.

Kedd 22. - Péntek 26. Állásunk mind szűkebb körre szoríttatik, a levelek sem biztosak, és így porkalábunk elzár a többi európaítól.

A heti politikai bulletin Európa bonyolult állapotának további lefestésével foglalkozik, Ausztria, Bajorország, Würtemberg, Szászország felfegyverezve, mint déli német szövetség a porosz, a bádeni és más kisebb fejedelemségek északi német szövetsége ellen. Ez a felfegyverkezés szegényíti őket, és a háttérben a titkosan működő orosz karjai lehetnek, mely nyilvános titkú céljának eléréséhez jobban és jobban közeledik. Franciaország szétválva, gondolatban gyengén szerepel, ha csak külső támadás nem egyesíti őket. Az angolok érdekeiket hajhásszák, és a görögök elleni viselkedésük sem méltányosabb, mert Palmerston a muszka ellen vél ezzel dolgozni. Ausztria addig otthon organizál¹²⁵, de műve sem kielégítő, sem békés, a törvényes ítéletek folynak, a fiatal császár mégis hébe-hóba némely engedékenységet mutat. Előestéjén vagyunk valamilyen eseménynek, mely az előbbi amnesztiába vezetné, elgyengülve nyugalom lesz, de még a jobb lét felé több zűrzavarnak kell bekövetkeznie, hogy a szükség jobbra tanítson.

Írtam testvéremnek, Hegedüsnek, gróf Zichy Zsigmondnak.

Egészségem még mindig rossz, nem vagyok képes gondolkozni, miniszteriális életem leírása gyéren halad és talán soha sem végeztetik be.

Tegnap egy protestációt írtam Szolimán bejnek, semmi haszna nem lesz, de mégis jó, hogy tudja, miképp gondolkozunk felőle.

Szombat 27. - Kedd 30. Megint egy hó elmúlik, és hogy, és miképp? Az idő rossz volta, állapotunk határozatlansága, a meddig itt-tarthatósága létünknek, igen rossz egészségem, melyik ha egy bajból kifordul, egy másikba beesik. Ismétlése mindannyi életem folyama alatti szenvedéseimnek, nincs tengeri betegség, melynek helye és alkalma nincsen. Ez lankadtságot és szellemi gyengeséget ad, mely unalmas másoknak és önmagamnak, egykedvűvé, részvétlenné, s tudja Isten, mivé tesz.

Dacára az eljárásnak mégis újságokat kaptunk. Európa még soha bonyolódottabb, elégedetlenebb, zavarosabb állapotban nem volt. Mindenki szeretné a megtámadást és egy se akar támadni, mindenki érzi a felfegyverzett békesség káros állapotát, és mégsem mer egy

¹²³ voyage à la galere (francia) - utazás kényszermunkára

¹²⁴ frenológia (görög) - a koponyaalkatról a jellemre és szellemi képességre következtető tudomány, elmélet

¹²⁵ organizál (francia-latin) - szervez, rendez

határozott lépést tenni. A kormányokat soha kényszerből sem szerették és kedvelték kevésbé a népek, azok soha sem értették kevésbé hatáskörüket és működési irányukat, mint most. Látják, hogy az erő, fegyver és hatalom kényszerítheti népeiket, magukat feláldozni, még sem voltak képesek vezetni, hanem kapkodnak nagy elvek kimondásával, melyek következményeit egészben felfogni nem tudják. Az, mire a közvéleményt maguk oldalára csábítani igyekeznek az egész dolgot úgy összevissza főzték, hogy abból egy olyan kófic jön ki, melyet emésztéskor sírás és rívás fog követni. Megfizetője több nép, de kormányok és dinasztiák is lesznek.

Itt egyszerre a jó kedvre szottyant száműzöttek hazamenetelről álmodoztak és álmodoznak, holott a fegyveres készség még nem áll igen közel a háborúhoz. Szimpátiák vannak és érdekek is, melyek az egyik kormányt a másikhoz közelítik, de mégsem olyan világos, hogy már elhatározva lenne. És ha úgy lenne is, hol van még a lehetőség Magyarhonunkat becsülettel meglátni, hol van a háború, és ennek a mi érdekünket előnnyel segítő nyert csaták elleneink ellen, hol van csak az erre való nagyszerű készültség jó barátainknál, a törököknél? Én nem láttam még, és ha van is, nincs támadó erővel ellátva. És ezek vigyenek vissza bennünket, ezek, kik szintén olyan rosszak, olyan csalfák, olyan szó nem megtartók, mint a legrókébb két kormány, az ausztriai és a muszka? Noha általában a kormányok sokkal rosszabbak, erkölcs-telenebbek népeiknél, de mégis vannak világos pillanataik, mikor elfelejtik természetellenes szerepüket, és jót tehetnek. De barátainknál, mennél többet vagyok köztük, annál többet látom, hogy minden a kényvtől függ, itt semmire támaszkodni nem lehet, itt egy új Mohamed kell, így, mint most van, gyenge marad, mindig és mindig tovább süllyed, pedig sok jó tulajdonság van a török köznépben.

A reklamációknak volt egy darabig sikere, Szolejman megkövetett és most béke van, de meddig? Utolsó április az első meleg nap, talán szép májust hoz. Adja Isten.

Május. Szerda 1., Csütörtök 2. A költők mézes havát is elértük, és bizonyára vigasztalólag, mert melegebben.

Az Allgemeine Zeitung március 30-i, a Journal de Delet március 27-i száma mutatta magát, bulletin jött, melyben azt ígéri, hogy szeptemberrel vége lesz kínjainknak itt. És majd egy darabig szabadon leszünk, boldog szabadság alá és civilizált viszonyok közé jutunk, ha szereink és élet rugótollunk a honból kimarad vagy elapad, és aki semmit sem tanult vagy elélmedett, és a nyomorúság közel lesz, mit akar? És mégis inkább azt, mint az itteni hazug, kétszínű, titkolódzó kényuraság alatt, azért csak előre, a sír úgysincs messze.

Európa bonyolódott állapota mindegyre jobban összezavarodik. Franciáhon represszív és reakciós eszközökhöz akar nyúlni, hogy a szocializmus jobban-jobban felemelkedő fejét agyonigázhassa, a szabadságot korlátozza, úgyhogy egy alkotmányos monarchiában több szabadság létezik, de meddig? Ausztriában elégedetlenség creator nélkül és minden nap várt bukással, Németthonban apró lövöldözések egymás ellen, löpor és eredmény nélkül. Orosz-hontól mindannyi és ő önmagától fél, annyira látja, hogy az eszméiket ki nem zárhatja. Barátaink, a törökök pedig Allahban és az angolokban bíznak, és tétlenül várják a jövőndőt, félkész reformokkal állnak elő, melyekhez progresszió szerint két század kell, addig pedig az eszélyes és valódi okos szocializmus mást parancsol majd.

Dembinskitől kaptam levelet, hasonló állapotban létezik és még mindig hisz. Feleltem neki és Annoninak, egy hosszú levelet írtam. Egy angol és egy amerikai utazó viszi leveleimet Brusszába.

Szerda 1. - Hétfő 6. Elértük ezt is, se öröm, sem szomorúság, hanem olyan elfásultság, olyan nem bánom féle kedély az, mely uralkodik, még az idő is terheli sorsunkat, mert hideg, borultság, szél, esőzés váltják egymást. A jókedv szintén elmúlt, mert a postanap mit sem

hozott. Hat darab német újság, az előbbi bonyolultságok folytatódnak anélkül, hogy valami eredményt látna az ember. Háborús készüllet mindenhol, de akarat sehol, ez olyan szemfényvesztés, mit csak a népek fizetnek meg ártatlanul, bár végettük mondják, teszik.

Az újságokban olvastam, mivel 60-as magammal az idézésre meg nem jelentünk, per contumaciam¹²⁶ elítéltettünk, következőleg május vége felé olvashatjuk az ítéleteket. Az én ítéletem három közül egy leend, ha jól foghatom fel az át nem alakult, de alakulás felé fordult osztrák katonai hierarchiát. 1. halál törvény szerint, 2. 20 évi fogság, 3. örökös számkivetés, meg-látjuk. Addig telhetőleg, mivel egészségem jobbra fordult, a vidéket járom be, hosszú sétákat teszek a hegyekben. Az itteni romladozó várat régi időkből, mely addig míg ágyúk nem voltak, a várost védhette. Másnap a hegyoldalnak tartottam és egy hegyre, a helység föld-színétől 1000 lábra másztam fel, mind a két helyről kevés a kilátás a változatos földkerületre, még kevés zöld kecsegteti a szemet, a fák most virágzanak és csak hat hét múlva eszünk talán cseresznyét. Semmi más nem történt.

Kedd 7. - Vasárnap 12. Megint hat nap, de már természettől pártolt hat nap, mert a szép nyári napok nagyobbították az élvezetet. Már 19 foknyi meleget érzünk, reggelenként a séták folynak, és kies a helyzetem, lehet mondani. Ha az emberi restség, egykedvűség, gondatlanság és a török azt ékjéitől, a fáktól meg nem fosztja. A vár egy hegynek beillő dombra épült, és mellette hasonló magasságú hegyes helyek, elzárva az egyenes északi szelektől egy völgyet képeznek, melyben a séta a sebesen folyó patak mellett gyümölcsfák közt, a legkellemesebb. Noha árnyékban itt sem lehet sétálni, mivel egy részről kopár és mészkréta márgás pala, köves és földes magasságok, másrésztől a kőből rakott kerítések akadályozzák. De a szem, a lélek jobban megnyugszik, mivel életet lát és működést a természetben és embereiben, noha minden vadon keverve, rend nélkül, az Isten gondjaira bízva növekszik. Ezt a völgyet választottam ki magamnak mindennapi látogatásul, mert legkevésbé fáradságos és legkisebb siralom völgyének nevezhetem el, ahol sirathatom a magam és mások bolondságát.

Megint kis élénkség lépett be, mert tegnap újságokat olvastunk. Az európai események nem jöttek elő, hanem folytatása a német szellem vajúadásának. A muszka hadi készültségével a nyugatra hat. Ausztria magát emancipálva az orosz protekciótól elsősége megtartásán munkálkodik. Otthon most már sem lövés, sem akasztás, hanem halálíg bezáratás, ki nem mondja ugyan, de a 10 éven felüli börtönt 18-20 évig tartónak én tartom, még az ország-gyűlési követek el nem ítéltettek. A Jósika, Apponyi-párt egy reprezentációt nyújtott be a királyhoz vagyis a fiatal császárhoz, melyben oktan eljárásnak nyilvánítja a történeteket, és Magyarország rehabilitációját konstrukcionális szellemben kéri. Mit akarnak, világosan ki nem tetszik. A bulletinről, ha jobban elolvasom, majd máskor.

Egy francia pap, a sztambuli katolikus püspök káplánja, Villerau látogatott meg tegnap. Leveleket hozott másoknak, de különben csak a maga tisztében jött. A kíváncsisága szép és bennünket felvidített, noha eddig unalmas urak jöttek hozzám, vagy talán már a képem is unalmassá teszi őket, mert eggyel sem beszélhettem érdekes dolgokról.

Kedd 14. Dembinskinek írtam.

Szerda 15., Csütörtök 16. Francia újságok változtattak a közönséges életben, hanem mit sem hoznak mást a már tudott vajúadásokon kívül. A francia pap egy mellékesen elejtett szava, s a Journal de Debat sztambuli levelezése, amely a felőlünk határozatot az ittmaradásunkra nézve a szultán akaratától és a magyar körülményektől tételezi fel. Ez annyit jelent, ha Ausztria jó lábbon áll, talán öt évig és azontúl is tarthat. Ezt fel sem vettem volna, ha a

¹²⁶ per contumaciam (latin) - távollétében elítélt

francia pap, kit ázsiai létünk és vallásos állapotunk minő lábon állás miatt érseke ideküldött, azt nem mondja mellékesen, Brüsszában jobban el leszünk helyezve télen. És ebből áll az egész török nagyszívűségi ámitás és a diplomaták ígéretei, melyek közül Stratford Canning tegnapelőtt ide érkezett levele szép szókat, sok készséget mond, de valódit semmit.

Már egy hete áprilisba tértünk vissza, oly változó és hideg lett a hőmérséklet. Séta, olvasás, beszédek és a többi a napirend. A reménység kevés, a tárgy szintén avult, az öröm absztrakt fogalom és Dante poklának felírását már mi is használjuk „voi chi entratate, lasciate agrivpanoza”¹²⁷. Fösvény kezdek lenni, mivel a múlt hónapban jó gazda voltam, 1200 piasztert megtakarítottam, kedves Lázárom, ez szép, csak így tovább.

Vasárnap 19. És itt van a pünkösöd és van rossz kedv, mivel sem levelek, sem újságok nem jöttek. A török ezredesek nőjeiket hozatják, következőleg a nemtelen osztrák követ kikerényezte, hogy itt teleljünk, még ugyan nem bizonyosság, de a valószínűsége alig tagadható. Tegnap szarvaspecsenyére vendégeskedtem, sok távollévőnk egészségére ittam és a Padisáéra, kinek szerencsétlensége, hogy asszonyosan neveltetett, és így jó szíve sugalmainak nem adhat kedve szerinti engedményt, pedig mily könnyen tehetné anélkül, hogy kárt szenvedne, sőt inkább becsületet szerezne.

Csütörtök 23. Feleltem Dembinskinek, Crespin két - 17-i és 18-i - levelére.

Kedd 28. Többnyire lusta és lankadt voltam, kevés becsületes gondolatom volt, vagyis ha dolgozni és eszmélkedni kezdek, beleunok, mind jele, hogy egészségem még helyre nem állott, s úgy is van, azonban ha akar, jobb lesz. Pénteken, 24-én megérkezett a posta és jött sokféle újság, melyekből az ember azonban okos nem lehetett. Minden újság tele, hogy így tartani lehetetlen, minden bulletin az orosz fegyverkezésről, az osztrák közeledő megbukásáról és a közeli háborúról beszél, hanem május végén vagyunk, és nem látunk még semmit. A francia kormány a mindig növekvő szocializmus ellen háborút indít, és rendőrileg nyomja, és ezek által hatalommá válván ez növekedik és végül győzni fog, csak hogy még nagy ínségen kell keresztülmennie, míg az igazságos és jótévő szocializmus győzedelmeskedik, melynek élén sem Ledru Rollin, sem Proudhon, sem ilyen mások szerepelni nem fognak. Magyarhon nyomorgattatik, de a szellem élesítettik, és bár a 24 konzervatív magyar feliratát a fiatal császárhoz nem osztom, mégis jó, hogy valamit Magyarhonról beszéltek. Egy kedves levelet kaptam, örülök hogy egészségben vannak. Bátyám hallgat.

Itt helyben, hogy a magyar megmutassa, miképp meg nem férhet, egy kis skandalum van. Perczel a szegényebb Kossuth-kísérőknek kis segítséget adott, ezt K. rossz néven vette és elküldéssel fenyegette őket, mondván, hogy ki neki személyes ellensége, attól segítséget venni bűn. És ő, ki végettük 1000 piaszterrel többet kapott, azt sem ki nem osztotta, sem magából nem segítette annyira, hogy el ne rongyolódjanak, és mégis egy magyartól segílyt venni megbántásnak tartja, és pattog még a száműzettségben is és zsarnokoskodni szeret. Kis ember.

Szerda 29. Dembinskinek, Koscopyelinskynek írtam.

Péntek 31. Dembinskinek dettó, francia konzul.

Június. Vasárnap 2. Már azelőtt sem volt sok eredeti gondolatom, eszmém, fantáziám, hanem mióta itt vagyok, azon erek még jobban kiapadtak, s így csak a szomorú eseményeken rágódok. Furcsa még az is, hogy akaratom sok ellentétet tapasztal. Örömet mennék, mivel most már meleg kezd lenni itt, korán reggel a hegyek közé, nem tehetem, mert ha fáradtan jövök haza, életleírásom nem halad, és 8 év kellene 15 avas szó leírására. Ha pedig írok és

¹²⁷ voi chi entratate, lasciate agrivpanorza (olasz) - ki itt belépsz, hagyj fel minden reménnyel

későn megyek ki, sokat izzadok és nem fáradhatok el, pedig az ízek gyakorlatahoz és a jövőre fáradalmakhoz, most kell hozzászokni, vagyis inkább mivel 55-ben létezek, abból ki nem szokni. Azonban ha egyszer szabad lesz a hitetleneknek puskát kilőni, akkor az elsőnek fog kellene hajlani.

Tegnap az egész napot Battyhányék társaságában a szabad ég alatt, messze töltöttem, 5 fertály ki, annyi vissza és a másfélóra körüli sétálás jót s egészen jót tett, utánozzuk az adagot, ami 3-dikán lesz.

Szomorú dolog, a posta, mint Szulejmán porkalábunk mondja, se levelet, se újságokat nem hozott. Kérdés, nincs-e újra kutya a kertben, mert az önalacsony lélek mindenre képes, azonban meglátjuk.

Még 2-án kellett volna beírnom, hogy Dembinski azt írta, hogy Jóska kisöcsém Sztambulból május 17-kén kiindult engem látogatni, midőn ezt leírom, június 4-e, kedd és még semmi híre. Tekintve hajlamát, kevés látni és tudni való kíváncsiságát, megírtam, ez így is lesz. De ha mégis Sztambulban lett volna, úgy rosszul manőverezett öcsémnek mondani magát, mert akkor épp azért nem kapott engedélyt.

Hogy vannak példák, miszerint maguk a törökök is utálják hivatalnokaik eljárásait, viselkedésüket és zsaroló tehetségeiket, mutatja egy itt, Kutahiában eltemetett Resid pasa, aki utálatból az emberi, hivatali és társadalmi alacsony eljárásokért hazai tisztviselőinek, megölte magát. Nekem, ki az első hat hónapban emberileg ítélt meg őket, most mivel egyetlen egy egyenes, lojális, a valót világosan és nem tétovázva kimondó, igazságos tettet nem láttam és alacsony, felfelé hízogó s csúszó, lefelé durva zsarnoki bánásmódot napról napra hallom és tapasztalom. Szinte gyűlölni volna kedvem őket, és ha Szulejman ittmarad, ki a hadügy-miniszter meghittje, úgy okádni fogok, ha hallok róluk. Kuriózum, hogy a töröknél van angol, francia és muszka párt, talán osztrák is, csak török nincs. Jól mondja a pragmatista,¹²⁸ rothadt faj.

Tegnap 3-dikán hála az Istennek hideglelési figyelmeztetés nem volt, most mindjárt a szabad levegőre megyek, mint már említettem, Batthyányékkal együtt ünnepelni. Talán az egész napi kintlét jót tesz. Legyen.

Vasárnap 9. Leveleket írtam, Nagy vitte.

Hétfő 10. Már hatodik napja, hogy ide nem, de máshová igenis írtam. Félelmem a hideglelés visszatérése miatt elmúlt. Hanem mint a roskadozó gyűlöletet minduntalan támogatni, foltozni kell, úgy bennem is mindig valami más fölütődik, most egy dagadásultséghez kötött bőrkiütés dolgozik, kíváncsi leszek mi lesz a jövő hóban. Ázsia sehogy sem akar jót tenni, vagy talán a rossz időjárás, kevés fáradozás és tétlenség az, mely az erkölcsi erőt nem szaggatja, a testi erőt is szunnyadozni hagyja.

Kedd óta sok ugyan nem, de mégis némi változás történt. Perczel Miklós felesége megjelent, bácskai lány. Szombaton a híres politikus, Kossuthot sokban határozó, az élősködő-hunyászkodó tisztelőktől szeretett és mint a rossz világ mondja tetteleg szeretett, országszerte ismert ápolónő, Meszlényiné szintén megjön Kossuth fiaival. Na, eddig csak szeretetlenség, de csendes s szótlán, ősz hangzatlanság uralkodott köztünk, de ezután szavakba fűzve némely hozzávalók lehetnek. Legalább itt is változás lesz.

¹²⁸ pragmatista (görög) – a szigorú szabályok követésének híve

Ujházi Amerikából írja, hogy ott is agyarkodás és kikelés folyik egymás ellen. A henyesség a dologgal vagy munkával ellentétben áll, az amerikaiak kijózanodnak, a magyar pedig megtartja bélyegét, ha nem uralkodhat, pártot éleszt, a rossz élösködik.

Hírlapok, tudósítások, magánlevelek érkeztek, a legelsőben csak vajúdasok, de még semmi határozottság. A másik Abdul Medzsidet útban mondja Rodosz felé, jó ember, jót fog tenni, csak erősebb jelleme lenne. Azóta sikerült Miklósnak az angol és francia kormányt összerakni, mi lesz belőle, meglátjuk, kibékülés-e. Eugen Louis választása, a választótörvény idézte elő, hiába Franciaországban nem lesz béke, míg vagy nem adnak minden proletárnak 1200 frank évi jövedelmet, vagy valódi, eszes, igazságos, szociális téren radikális reformot nem gondolnak ki, mely a népnek szebb jövőt ígér. Az okosok félnek a vörösöktől, lehet is, de az óvók, a fehérek mért oly okatlanok, hogy lenyűgözésnél, erőszaknál, az emberi szabadság-érzet megbántásánál egyebet nem tudnak, ezek a mostani anarchisták.

A török egy lépést tett előre, több keresztényt követnek nevezett ki a külső udvaroknál, bent a mi manswārthi és branyiszkoí hősünket, Guyon tábornokot szintén ennek nevezi ki Khursid (ma: Hursid) név alatt, bátor vitéz katonát, de mást nem szerzett.

Kínzónk, Stürmer végre elment, eb után egy másik jön, rosszabb, alábbvaló nem lehet.

Canning, az angol követ a Fekete-tenger partján vesz birtokot és a Boszporusz-csatornájánál ebédeltet, és a Marmore¹²⁹ tengerparton vacsoráztatta vendégeit, ennyi, más semmi.

Egy régi iskolatársam fia, Mészáros, távoli rokonom jött látogatóba, ez tehát az öcsém.

Kedd 11. - Vasárnap 16. Néhány nap múlva elérjük a rák jegyét és a valódi nyarat. Hála az égnek, hogy az elmúlt hét meleg és eső nélküli napokat hozott. S így szokni kezdünk, ami nekem talán jobbulásomra szolgál, mert a bőrkiütések, a köhögés, a sok nyál kiköpése eluntatja velem a létemet, mely mint veszem észre, hanyatlóban van, végének indul. Uram legyen meg a Te akaratod!

Ez a hét néhány nem kellemetlen hírrel élénkítette létünket. Testvéremtől és két olasz barátomtól levelet kaptam, egészségről s jólétükről tudósítanak, az Isten fizesse meg nekik.

Két angol látogatott meg, az egyik, Longworth hazánk végső szakaszában dilettánskodott, a másik festő, arcképeinkkel magának hírnevet, nekünk örökséget vagyis halhatatlanságot szerez. Kossuthot jól eltalálta, összekulcsolt kezekkel, egy szemmel föl, a másikkal alá néz, mint egy szánó-bánó bűnös ül a helyén. Perczel Mór hatalmasan inspirálva mint gögös zseni(?). Magam a Ludoviceumot kezemben tartva színetlen állásban megyek a jövő elé.

Politikai újságok is jöttek, Európa bonyolódott, ki sem tudja a kelleket miképp lehet zavar nélkül életbe léptetni. Amint nem szeretem a nép igazságszolgáltatását, úgy a gyilkolást gyűlölöm. Hanem egy tűzér által megsebesítése a porosz királynak, Ferenc József császár barátomnak szintén oly hasznos, mint a szegény sebesedettnek. Mindkettő a seregében bizakodik és abba helyezi erejét, a népre keveset ügyelve, pedig Chateaubriand posztumusz munkáiban mondja, erőszakkal uralkodni biztos eszköz egy szempillantásra, hanem nem tarthat sokáig, a janicsárok időszaka elmúlt. Deirte moruts.¹³⁰

Honunkban szintén kedvezni látszanak a vás viertire¹³¹ által ellenállás és a jobb fejek hátrahúzása a hivataloktól, meg az osztrák program kivitelének lehetetlensége, valahára

¹²⁹ Marmore /Marmara/ (török) - Márvány-tenger

¹³⁰ Deirte moruts??

¹³¹ vás viertire???

bemutatni látszik, hogy egy nemzet históriáját és törvényeit tabula rasanak nem lehet tenni, és ezért is a nemzetiségnek korrekciót fognak adni. Hanem mi, mostani száműzöttek honunktól elzárva maradunk. Mikor ellátják az oktrojált karta szerint a nemzetiséget, az miképp illeszthetik egy közös Reichstagba, ők tudják. Lesz-e alkalom, nem tudom, nem is hiszem, hogy 3 évi ostromállapotot megszüntesse.

A magyar emigrációnak sorsa Sumlán el van határozva, azaz szétmegy, egy nyomorúságos helyett mást cserélni, szegények. Hozzánk 10 új internált jön, kik ezek, nem tudjuk, ez a kérdés el van határozva. A török udvartól függ az emigráció további eldöntése. Kuriózumot adok ide, hogy Nesselrode Miklósnak azt javasolta, Ausztriának a német, olasz és porosz egy részével német birodalmat alkotni, hogy eképp a muszka szintén szabad kezet kapjon. Hát az ötmillió magyarból mi lesz?

A francia kormány összeveszett az angolokkal, az igaz, hogy Palmerston velük nem a legbarátságosabban bánt.

Schwarzenberg Varsóban a porosz koronaherceggel ment oda, hogy mit főznek ki, tries dann es.¹³²

A Padisah utazik, de eddig visszajött, mindenesetre ebben az évben háború nem lesz, addig a szövetségek kötöttek, Franciaország lázadhat, de még most nem a revolúció a bizonyos. Mi legjobban fáj nekem, hogy a Demokrácia erő hiányában megszűnt. Victor Considérant Fourieri elvei szerint elfutott, vagyis elragadtatott, ami egy főbb cél és eszme hiánya véget az okos szociális kérdést egy félszázaddal hátráltatta. Nem látva a mostani birtokosság semmi garanciát a biztosításokra nézve, mert aki dülókkal és birtoktagadókkal összeköti magát, az a másikat is hamar mehtagadhatja, ez pedig rossz.

Hétfő 17. Tegnap egész nap Batthyányiékkel, angolokkal kint a természetben voltunk. Egész nap szép idő volt, kellemes az este, jól és hamar eltelt.

Három röpiratot olvastam, az egyik Andrianitól, „Az osztrák jövődjé” szerzőjétől, mely azt mi deákilag, mi a provinciának¹³³, landtagoknak¹³⁴ kell kormányok alá adni, meglehetősen fejti ki német szempontból. A másik, „Ungarn’s Gegenwart” Zsedényitől, általa egyszerű elbeszélése a történeteknek, és a ferde kezelési mód által a lehetetlenséget így kormányozni, a csendességet és nyugalmat behozni szépen kifejti. Az ausztriai hűségnek megadván, hogy az előbbi forradalom embereinek és tetteinek, az Unsinat, a Wumbrceheat¹³⁵, stb. helyenként nyakukba dobja, még a kivégeztetéseket is pártolja, hanem Ausztria oktalanságát szintén.

A 3-dik a proudhonizmus¹³⁶ szempontjából, nem tekintve a nemzetiséget, nem tekintve a magyart különösen, szoros logikával bemutatta, hogy a gleichberechtigung¹³⁷ üres szó, az elosztás nemzetiség szerint oktalanság, hogy sem az egyikkel, sem a másikkal abszolútizmus nélkül kormányozni nem lehet, és hogy ha alkotmány szerint így is rendelik, az mégis felbomlásnak indul. Eötvös itt kitett magáért, hanem hajlamban sehol sem nyert. Örültem, hogy Széchenyi István jobbold.

¹³² tries dann es (német) - hárman ezután

¹³³ provincia (latin) - tartomány

¹³⁴ Landtag (német) - tartománygyűlés

¹³⁵ ??

¹³⁶ proudhonizmus - Proudhon, Pierre Joseph francia teoretikus tanítása, amely az önálló kisáruter-melők társadalmát tartja eszményi állapotnak

¹³⁷ gleichberechtigung (német) - egyenjogúság

Szerda 19. Megérkeztek Kossuth gyermekei, külsőség szép jele az ausztriai nagyszívűségnek, valósága az örömnnek, hogy így az egész családtól megszabadult, fenntartván ezek is emlékeztét. Szép bánásról, de kormányozhatatlanságáról a nemzetnek, jó szellemről, az előbbi Jeremiások magyar szellemű eljárásokról hoztak hírt, és hogy Magyarhonnak van még jövője.

Csütörtök 20. Két angollal leveleket küldtem Dembinskinek és Mészáros Antalnak, Heg., Vis., Pav., még Annoninak kell. Nevetség.

Vasárnap 23. Honunkból mindig bizonyosabb hírek jönnek, hogy a kormány nem bír sem előre, sem hátra menni, következőleg koncessziókat¹³⁸ adni kényszerül, és hogy a belügy s igazság, egy két táblájú országgyűlés fog adatni. Ez szép, és mint Geonell mondaná, előfizetés gyanánt elfogadandó!

Egyik legjobb barátomtól, hozzám hasonló olasz száműzöttől, Aporti Ferrarta paptól levelet kaptam. A különös ember legalább új hazát és benne kitűntetést talált, ma Piemontban szenátor lett és a nevelést mozdítja elő, mert ez volt és lesz apostoli rendeltetése. Mert hazáját szerette, mert több hasznót hajtott Ausztriának a gyermeknevelésben, mint az egész papság, azért száműzte Ausztria.

Párizsból a bonyolódást, a készenálló forradalmat írják, tudott dolog. Csernátoni Perczelnek ajánlja, hogy béküljenek ki, ez szép lenne, de még szebb azonban ha a heves fők karöltve bírnák és tudnák megszerezni a hont, melyet még visszaszerezni kell. Hanem én nem szeretnék alattvalójuk lenni. Szemere fenyeget, hogy leírja a forradalmunkat, és bennünket szépen le fog gyalázni, csak rajta, maga magát is legyalázza. A magyar sehol sem egyetértő, mindenhol pöröl, mindenhol csak ki külön az, ki megváltó lehetne. S én egyben sem látok nagy embert, hanem látom a körülményeket, kis törpe bátortalan egyéniségeket, s így buta kormányt.

Csütörtök 27. Csúnya idők, más semmi. Viták mi lesz, mi nem lesz Magyarhonnban, elfogadható vagy nem az amnesztia, ha becsületes minden bűnök nélkül. Lyukakat építenek az új száműzöttek számára és mégis kecsegtetnek, hogy elmegyünk, én nem tartok számot reá. Feleltem legjobb barátomnak Aportinak, Annoninak, Dembinskinek és Košajelskinek, egy nyolc hónapja utazó angol fiatal, ki útján Kutahiát a legszebb városnak tartja, viszi magával a leveleket Brüsszába, szerencsés utat.

Július. Kedd 2. A legrövidebb éjjeleket elhagytuk és most a legrövidebb napok felé, amint is a kánikulába sietünk. A pénteki és szombati posta sem jót, sem rosszat nem hozott. Európa bonyolódott, Törökhon ingadozó létét jelentette. Az amerikai követtől egy sem ígérő, sem kecsegtető, sem tagadó, udvarias irat, hol ha pénzünk lesz, jó dolgunk lesz, mondja. A magyarországi hírek szinte nyugodtak, mi pedig várjuk sorsunk elhatározását e hóban.

Vasárnap 7. Jele már annak is, hogy jól érezzük magunkat itt, mivel alig jön egy jó gondolat a héten, mi okot adna az itteni feljegyzésnek. Evégett ugyan most sem kellene írnom semmit, mivel a jó gondolattal nem kedveskedhetek. Hanem mivel a péntek, vagyis inkább a szombat egy levelet hozott, amire feleltem is, mindjárt Hegedüsnek meg egy olasz ismerősnek, Belloninak és köszönetemet mellé Atleon-nak, a nemes embernek és bankárnak, ki minden levelemet biztosan kézbe juttat. Megint újságok, melyekben a magyar honi újból felmerült remények nagyon háttérbe szorultak, mivel neki a vám eltörlése, a dohánymonopolium és bélyegadó kell. Az egy s osztatlan császárság készen áll, melyhez ha anyagi jólét és kíméletes

¹³⁸ koncesszió (latin) - engedmény, kedvezmény

bánás jön, a haza szabadságának szeretete akarni fog elmenni egy új európai rangos eseményig. Új társaink jöttek, lengyel s magyar, és így az innéti szabadulás is ebben talán előbb befagy a télnél. Sajnálom, de örülünk, hogy Dembinskit is jönni mondják, meglátjuk hogy tesznek e rajta erőszakot, mert remélem, hogy a bizonyos tudta nélkül annak, hogy meddig maradunk itt, jó ha el nem jön. Bizony mást nem tudok.

Hétfő 15. Megint 8 nappal öregebbek vagyunk, és a nyomorúság iskolájában gyakorlottabbak. A múlt hét jobb híreket hozott, noha a független magyar hon még jobban a háttérbe szorult. Mivel a jó vendégek amnesztia-híreket hoztak Sztambulból, amelyeket az Allgemeine Augsburger hírlapból szinte nevenkénti említéssel bizonyítják. Meg van szokva Ausztria egy ferde eljáráshoz, itt is öt 18 évre ítéltetett, míg 80 mást amnesztialt, szándékát, hogy többre is kiterjessze, kitalálni hagyta.

Ha egy nemzetet, kit vesztébe is küldvén, azt végbe vinni tudta és mert a körülményektől segítve nem látja magát, azt egy német császárságba beolvasztani, úgy nagyban kell azt magához csatolni, azaz ha érdeke úgy hozza magával, abban jövőjére támaszt is találjon.

Mindennek nem látszatra, hanem mázsa számra kell menni, s így a követeknél kell az amnesztiát kezdeni és azt mindannyi tisztre kiterjeszteni, és aztán ha nagyszívű kíván lenni, a szabadsághoz, a harchoz szegődőkre és csak végül a száműzöttekre kiterjeszteni, mert így hálások helyett hálátlanokra talál.

Azt mondják, hogy én és Batthyány is benne foglaltatunk, az utolsót illetőleg előbb hiszem, mivel az arisztokrácia, bár hivatala nincsen, nagy befolyással bír, és Batthyány Lajos gyilkolt hamvainak meg a nyilvános véleménynek valamely engesztelést akarnak nyújtani.

De hogy én is benne foglaltassam, nem hiszem, mert én mint ausztriai tábornok első példája annak, az ellen fegyvert fogni, ki engemet soron kívül tábornoknak nevezett ki. Hálátlan dolog volt, s így avval a katonai hierarchiának rossz példát adnék.

Másért pedig mivel katonai hadi képességemben, a sok röpiratban is, mint szerencsétlen tényezőt ismertettek, semmi jó szolgálatot nem tehetnek. Azonban meglátjuk, dolgoznak, hogy aztán néhány évig lefogathassanak, már ha többre nem megy.

Köszönettel tartozom a szultánnak, mert legyen az bejöttünk, augusztus 14-dike, vagy internálásunk, február 15-dike napoktól számítva, mindig sok nem lenne, tekintve az európai dolgokat. Mindenhol minő rossz szemmel nézik a magyarokat, mivel egyenetlenségük és felekezetlenségük által rossz hírbe állították magukat. Kossuth pedig a sumlaiakra nézve egyedül a maradást javasolta mindent ígervén, de nem adván, mert nem adhatván. Ott és végre a magyar emigráció fejének új megválasztását követelve tőlük, ez még nem volt elég, őket szerbiai!!! szolgálatra buzdította, ha segílyt sehol sem kaphatna, ehhez kommentár nem kell.

Péntek 19. Tegnapelőtt megérkezett druszám személyesen, hanem régi iskolatársam Károly fia nem, távolabbi rokonom kimenekülve Magyarhonból Olaszországba utazott álnév alatt. Több ismerősömtől köszöntést hozott, Somodi öcsémtől és olaszoktól, végre hazai híreket hallottam, melyek Törökhonból Bem vezérlete alatt Ausztria ellen indítanak. Helvécián keresztül Sztambulba, onnét látogatásunkra ide jött. Mást nem hozván mint szegény állapotát mindenhová a maguk közti egyenetlenséget és többeknél fékezetlenségét a magyar emigrációnak. Az olaszthoni nyomott s alattomban Ausztria elleni gyűlölet élesztését is magával hozta. Ma elmentek, Kossuthtól terhelve egy nagy hivatalos levéllel, tőlem pedig felelettel Specht régi követőmtől küldött leveleire.

Hétfő óta mi sem történt érdekesebb annál, hogy a törököknek böjtjük lévén (Ramadán), melyben nappal éheznek és szomjaznak, este pedig dőzsölnek, következésképp a napot éjjelre fordítva s így vissza. Porkalábunk, Szoliman egy nagy sátorot üttetett fel, melyben az emigráció összegyülekezve szintén mulatozhatott, mely hogy sikerüljön, tegnap vacsorával nyitottam és szenteltem fel a sátorot. Több vendég megtisztelte az estélyt, és a mulatság éjfélig tartott. Egy elesett pasától, itteni birtokostól, Alítól, meg két ezredestől szintén megtiszteltettem, azonban sok katonával biztonságunk miatt körülvéve. Holnap postanap, mit hozhat. Én nem várok semmit.

Hétfő 22. Tegnap este újra Dembinski vendéglátása alatt gyűltünk sátorba, nem hiába lengyel, kik a fényűzést meg a pazarlást még talán nálunk is jobban tudják üzni, itt is pazarul vendégtelt meg és nagyszerűen, tánc is volt. Szóbeli hangok alatt folytak a hideg és meleg nedvek s a bajon sírva vigadtunk.

A posta nekem nemigen hozott semmit, csak Alleon által Robut Pál halálának hírért, kár s igen kár érte, egy becsületes, higgadt, szabadelvű és haladású egyénnel kevesebbek vagyunk. Honunkra egy adminisztrációs¹³⁹ provizóriumot,¹⁴⁰ Cziráky jön, kivel abszolutisztikus egyénekből állók, mi jót koholnak ki, az Isten tudja, nem hogy ezek, a nemzetet a császárhoz nem simítják az bizonyos.

Csütörtök 25. Toninak írtam, két magyar hozta, kik a magyarhoni mozgalmakról beszéltek, a nemsokára kitörőkről. Szerencsétlen gondolat lenne, ha igaz, azonban sokkal okosabbnak tartom hazám mostani főbb fejeit, mintsem hogy ilyenbe kezdjenek és kiszenvedjenek. Mert hol a muszka és osztrák kész, a porosz azonnal kibékül, sőt a Kaizer¹⁴¹ maga is képes kész seregeivel elnyomni. Talán nem esik le nyakuk? Mást nem tudok. A klientura¹⁴² írók.

Augusztus. Szombat 3. A múlt szombati posta igen silány tudósítást hozott, sorsunk fölött mit sem határoztak, az európai bonyodalmak folytatódtak. Az újságok szintén unalmasak, még a legjobb, hogy Palmerston megrázva ugyan, de maradt, önélkül talán Pomaré királynét is meglátogathatnánk.

Tegnap Rutkayné könnyes szemekkel búcsúzott és el is ment. Máli húgomnak egy levélkét vitt. Teli köszöntéseinkkel és jókívánságokkal, megemlékszik Ázsiáról, mert sehol sem udvaroltak neki annyit, és még szépséggé is lett. Mit hoz a mai posta, meglátjuk.

Vasárnap 4. A posta kevés levelet, semmi újságot nem hozott, hanem azon híreket, hogy mivel Ferenc József császár kegyelmét azoknak adta, kiket 1-től 10 évi fogságra ítélték, és így 109 tisztnak szabadságot adott. Tehát masszában is bocsánatot nyújt és újra, hogy Magyarhon, servius Erdély, Horvátország és Vojvodina szintén rekonstituáltatik, vagyis Angliához közeledik Ausztria. A muszka a déli szlávok megsegítésére Rajicsics felhívása következtében, császárságában subsidium¹⁴³ nyitott meg, melyhez ő is hozzájárult. Ez Ausztriára nézve, azaz a jövőre nézve nem jó eredményt szül.

¹³⁹ adminisztráció (latin) - közigazgatás

¹⁴⁰ provizórium (latin) - ideiglenes, átmeneti állapot, kormányzat

¹⁴¹ Kaiser (német) - császár

¹⁴² klientura (latin) - ügyfelek, függő személyek

¹⁴³ subsidium (latin) - pénzbeli segély, segítség

Sorsunk bár határozatlan, mégis végéhez közeledik. Én azt hiszem, hogy a jövő év adja meg szabadságunkat. Szolejman bej leváltásáról is szó van, so berechnend auf das besseres nach.¹⁴⁴

Toninak és Hegedüsnek írtam.

Szerda 7. Elfelejtettem örömet ide írni, melyet a becsületes Németh Muki kiszabadulásán éreztem. Szegény milyen szerencsés lesz, ha kedve szerint fürödhet. Hétfőn nevezetes napja volt a török császárnak, Kadir gedseszi név alatt azon este a Moséban [mecssetben] imádkozván, ez után kívüle mindenki kitakarodván szerencséje volt a Profétával beszélni. Szegény Padisah, ha igaz mint Szolejman bej mondja, hogy még a törökök pápája, a seikh ul-iszlám¹⁴⁵ sem érti a próféta nyelvét, miképp fogja magának megmagyarázni, hogy mit akart. Ennek következtében a böjt, Ramadán után következő három napos ünnepekben, az első Bajramban a hatti sherif nyilatkoztatta [szultáni kézirat] ki a prófétaival való beszélgetés eredményét. Milyen jutalmazások, kinevezések, letételek és a keresztények sorsának megkönnyítése hallattatja magát, és annak halálos bűn nélkül kell engedelmeskedni.

Kedden, 6-kán este gondolom, hogy a Jupiter egyik darabontjával igen szép fényben mutatta magát, ez különös jelenség. Nem hiszem, hogy egy csillagot, mellyel útjában vagy pályáján találkozott, magához vonta és 5-dik követőt tett belőle. A további napokban eltávozott tőle és egyszerre tűntek el a horizontról, talán az újonnan felfedezett aszteroidák egyike, mely vele egy vonalban kering csillagrendszerünkben.

Szombat 10. Tegnap volt utolsó szerencsétlen ütközetünk évünnepe. Temesvár nevezetes lesz arról, hogy a vakmerőség a higgadt bátorságot nem helyettesítheti. Ha Bem nem tesz mindent kockára, és Dembinski tanácsát megfogadja, úgy Haynaut híressé nem teszi, a törvényes szint mutató gyilkolások talán elmaradnak, és ha meg sem mentik a hazát, de becsületesebb békét szerezhetnek. Mert Lugos, Karánsebes, Lesnek és Erdély határai közt közel 80 ezer embert gyűjthetett volna össze, talán Görgey serege sem tette volna le fegyverét, s így az angol-amerikai nyilvános szellem működén a javunkra, ha mindent nem is vívhatott volna ki, de legalább, amint mondom, becsületesebb véget vívott volna ki. Hanem oktalanság, irigység, fejvesztettség, megadási vágy vagy háborút végző hajlam a becsületes és tapasztalt Dembinski eljárását mindenhol gátló semmivé tevő, s így elmondhatjuk, Hungaria finit.¹⁴⁶ Ramadám vége, Bajram kezdete és ma postanap.

Szerda 14. Bajrammal is végeztünk, több unalmas látogatással és visszaadással összekötve. Több s mindenféle jó, rossz újságok tűntek s merülnek fel. Angliából egy évre mondta Palmerston, a muszka követ jövő tavaszig ittmaradásunkat, és ez is lesz a vége. Honunkból a pesti német polgárság jó szellemével örvendeztetett meg, mely a német színházat be nem menetelével megbuktatta. Az itteni életet közönségesen több részre osztják fel, a magyar megtartja szellemét, hogy én is megtartom, nem tagadom, mert Kossuthoz soha, Perczelhez két hóban egyszer megyek. Dembinski és Batthyányi, kikkel társalkodom. Egy hóval örömet tovább is maradok, csak hogy egy hajó ne vigyen el bennünket, mert ez szinte émelyt okozna, mint a duzzadó, habos tenger.

¹⁴⁴ so berechnend auf das besseres nach (német) - így az alapján, hogy valami jobbra számítunk

¹⁴⁵ seikh ul-iszlám (arab) - egy ország vezető iszlám vallástudósa

¹⁴⁶ Hungaria finit (latin) - Magyarországnak vége

Augusztus 10-én este bár csak 20 percet múltok kint és mégis 11 eső csillagot vettem észre, 11-kén hatot szintén fertályóra alatt. Mind északról dél felé estek, többet is lehetett volna látni, ha a föld árnyéka, részint pedig a magasra terjedő ködös horizont a zenitre¹⁴⁷ nem szorította volna a vizsgálatot. Éjfélkor többet láttam volna, ha álmoságom engedte volna, azonban a hőmérséklet jóval alábbszállt, mert a hőmérő árnyékban 23-25 helyett (csak egyszer volt 28 fok), most 18-20 közt forog, az éjszakák hűvösek, napfelkeltekor a hőmérő 10-re is leesik.

Csütörtök 22. Alig múltak el a hullócsillagok napjai és dacára, hogy 14-étől fogva kétszer esett, a hőség megint újra gyarapodik, tegnap 21-én 25, ma 25 1/4 árnyékban, a napsugarak alatt tegnap 43, ma 46, az esték is melegek, az ázsiai klíma itt van.

Ez alatt a 12 nap alatt semmi különös nem történt, egyhangúlag foszlott le életünk. A szombat sem hozott semmi érdekeset, a jövő szombatra ügyelünk, mert a múlt szombaton tartott nagygyűlés határozott, ha határozott sorsunkon, adja Isten, hogy jobbra. Hazai körülményeink sem a legkedvezőbbek, mert bár Haynau elmozdított, a rendszer fennáll. Míg én a szószéket felállítva nem látom, addig csak a lenyűgözött nemzet sorsát találom. Higgyünk s reméljünk.

Szombat 24. Apor., Anno., Hged., Steinnek feleltem. Újságokat hoztak, csak mellékesen rossz hírt, miképp Magyarország nyugodt állapotától függ a mi innéti kiszabadulásunk. De mivel ennek az állapotnak a kinyilatkoztatása egy bosszúálló ellenségtől függ, ki kész a kegyelemre, ha a kérő megaláztatásával történik, úgy a tarka nemzetiségekből álló Magyarhon nyugalma mindig kétesnek mondhatja. A legfőképp mikor oktan eljárással a hon rosszakaratának tulajdoníthatja, és így nem látom be, mi miért nem maradhatnánk itt 10 évig, mert Ausztria amit eddig nem volt képes, úgy most három év alatt sem lesz képes valamit reorganizálni. Azért is, mivel a tél a közlekedést hamar félbeszakítja, búcsúzom levelezőimtől. Jasmagyt, az osztrák nyomorult ágensét mondják hivatalosan ide érkezni, ha ilyen kezek ajánlanak valamit, nehezen lesz elfogadható.

Szeptember. Szerda 4. A múlt szombat is megcsalta várakozásunkat, mert hivatalosat és magánt sem hozott, azaz iratokat. Néhány német augsburgi újság telve schleswig-holsteini ügyekkel, s az idstedti csata várható következményeivel. A németek most agítálnak, és épp azt teszik, mit a magyaroknál kárhoztattak, igaza van egy augsburgi levelezőnek, aki azt mondotta, mint a bolondok szervezettek és igazságtalanok azok, kik felkelve ügyük mellett csatát és az összes célt elvesztik. Testvéremtől már két hónapja mit sem hallok. Heg. írt, senki más. Az esős idők beállottak és azonnal hideg lett, ez kis előérzetet képez, hogy milyen lesz a téli lakás, amire bizonyára készülni kell. Ma meglátogatott Szoliman bej, felvigyázónk és amint mindenkor, úgy most is a született hazugnak sok igazságot kellett hallani, hogy milyen gyáva szerepet visel az egész török kormány.

Vasárnap 8. Tegnap postanap volt. Hozott sok levelet és egy vendéget, a többi bizonytalanságban hagyta. A levelek közül egy Hegedüstől nekem, Bellinitől és Alleontól, az elsőben amnesztia többeknek, a másik még olvasatlan, harmadik jelenti, hogy hasonszervi gyógytáramat Gronsoletti Milánóból elküldte, és ez jó, már most könnyebben kontárkodhatnék. A vendég egy titkos ausztriai ágens volt, kinek egyenes meghatalmazása nem, de mégis megbízatása volt, velem és Batthyányval beszélni.

Tehát Szoliman bejnél beszéltem vele, szépségeket kezdett mondani, azt abbahagyttam, az ezredesnek ez üzenet ellen protestáltam. Mondván vagy grálnak¹⁴⁸ vagy semminek hívni, azaz

¹⁴⁷ zenit (arab-olasz) - az égboltnak az a pontja, amely az embernek pontosan a feje felett van

¹⁴⁸ grál - feddhetetlen jellemű

kein nennen¹⁴⁹, továbbá a császár örömet adna amnesztiát, ha egy lépés történne tőlem. Erre azt feleltem, meggyőződésem nem engedi, ha amnesztiát akarnak adni, elfogadom azzal a feltétellel, hogy a múlt tabula rasa legyen, azaz semmi felelősségre nem vonhatnak, hogy egypár évet utazhassak. Erre ígérem, hogy semmi politikába nem avatkozom és evvel otthagytam, mi lesz belőle, meglátjuk, valószínű - semmi.

Szegény Ausztria, ki ilyen kétes jellemű, alacsony és haszonleső egyéniségeket választ orgánumául, egy Jasmagy ausztriai ágens, szégyen. A többi politikában alattomos ármány, egyik hon a másiknak zavart és kellemetlenséget okoz titkon, nyíltan barátságot színlel a politikában, és ezt becsületesnek vallják. Ausztria a muszkával a szláv fajokat izgatja, mondják a törökök, és mégis mindenben engedelmesek a két kormánynak, nyomorult világ, nyomorult egyénei vagyunk. Magyarhont definitív¹⁵⁰ centralizálni akarja a német. Vége a protektorátusnak. Vojvodina úgyis megvan, tehát egy darabig finis Hungarie, jobb idők máskor jönnek el. Toni, Ganos., Pav., Jager és Antal Alleonak írtam.

Vasárnap 15. Tegnap szintén több levelet Tonitól, Garoflettől, Oehlől, elsőől az utolsóig feleltem is rá. Az újságok az európai körülményekben semmi változást nem nyilvánítottak. A németek kibékülnek, az ausztriaiak organizálnak és akadályokra találnak, Magyarhonban a konzervatív párt jótékonyásra jut. Somssich Pál keményen bíraltatik, Kazinczy Gábor szintén átlépett, Deákkal egyetértenek, és ez jó. Nyáry a gleichberechtigung imádója lett. Mi emigránsok pedig határozatot várunk. Hegedüsnek szintén írtam, kitől levelet is kaptam. Bellininek feleltem.

Szerda 25. A szombati posta, diván tartatott sorsunk feletti elhatározás végett, mistifikált¹⁵¹ nyilvánította. Más levelek pedig ennek fordulatát rosszabb lábra állítottak hirdetik, és bizonyosan így lesz. Akármiképpen legyen is, az utolsó is felkészültnek kell lenni. Vasárnap a szél vendégeket hozott. Perczel Mór nejét és három magyart, a magyarhoni állapotokat nem a legrosszabbnak hirdetik, a szerencsétlenség egy nemzetté forrasztotta össze a magyart, természetesen felhagytak a jó szerencsében pártokra szakadással. Mit tesz az oktan elv, ha az elemek előbb ismertek, és az alap az ész előtt nem igazolható! Magyarhont lenyűgözni akarják és törvényesen nem tehetik, mivel a nemzet vérmérséklete ellenáll. A magyar fajt az összeírásnál ahelyett, hogy kisebbsítették volna, egy 1/3-át büntették, mert Magyarhonban bár 5 milliót túlhaladta, 4 1/2 milliót is nagy nehezen akartak elismerni, most pedig az összeírás által 5 300 000-re rúgott attól, hogy a német pápista dac mind magyarnak írta magát, és ha a nyilvános szószék működhetne, akkor a gleichberechtigung nagy csapást kapott, és Ausztria átlátja majd baklövéseit. Igaza van Somssich Pálnak, csak a föderatív alkotmányok melletti egységek mellett állhat meg a császárság. Aportiéknak, Oehnek írtam.

Szombat 28. Megjött a posta, mit sem hozott egyéb újságoknál. Egy levelet Medierótól kaptam és annak feleltem. Tehát a télen ittmaradunk, bár a gyenge török kormány nincs annyi emberséggel, hogy vagy az egyiket, vagy a másikat ki merje mondani határozottan. Szegény emberek és magukat erős kormánynak hiszik pedig aszerint táncolnak, amint mások akarják. Jackson volt kapitányomnak szintén feleltem.

¹⁴⁹ kein nennen (német) - semminek nevezni

¹⁵⁰ definitiv (latin) - végleges, végérvényes

¹⁵¹ misztifikált (görög) - szándékosan megtévesztett, kódósított

Október. Hétfő 1. A szombati posta mit sem hozott nekem, ugyan egy kedves levelet, melyben több hibámat szememre hányták. De mivel ezek az emberek jobbulását szolgálják, tehát megteszik a magukét, de mivel a javulásra az idő már elmúlt. Hegedüs.

Csütörtök 4. Politikailag Haynau megpüföltetése Londonban tett valami intézményes jót. A bolond miért megy Londonba, hogy a sörfőzőket kihívja őt elítélni és elpáholni. Honunk sorsa is ha igaz, hogy egy helytartótanáccsal és öt katonai kerülettel megkapta rendezését, nincs Vojvodina és Horvátország, Szlavónia és Erdély el lenne döntve. Meg van-e elégedve a honi közvélemény, a német kormány meglátja, hanem azt gondolom, hogy meglakol érte. Azt rebesgetik, hogy Brüsszába mennénk a télre, a quartélyon kívül mindenestre jobb lesz, közelebb a postához, közelebb a tengerhez, hanem drágább az élet és több a költség. Hanem eddig csak hír, és pedig olyan, mint az egész elmenetelünk innént, melyet egy határozottabb kormány hamarabb eldönthetne.

Hétfő 14. A posta mit sem hozott, legalábbis nem bizonyosat, hírt ugyan, hogy Palmerston eleresztésünket sürgeti. Ha Anglia akar valamit, elvégzi, hanem mindenestre 3 hó eltelik, míg megvalósul, addig megvárjuk mit ír a jövő posta is. Batthyányné Sztambulba utazott. Másról mit írhatok, midőn az érzés itt elhagyja az embert, mióta itt vagyok, egy jó gondolatom sem volt. Garosotnak és Hegedüsnek írtam.

Kedd 15. A rég várt Henningsen, Thompson Hamilton mind egy személyben, mint régen várt hírnök valahára megérkezett és hozott - semmit, azaz annyit, amit a török Czajka is mondott, hogy szerződésbe léptek eleresztésünk fölött. Ausztria hat havat kíván, a török mindjárt követelésére, ez végül 4 hónapig fog tartani, és Ausztria indirekt úton szándékát eléri. Még a híres Urquhart David, Palmerston legdühösebb ellensége, parlamenti tag, szintén idejött. Furcsa kis ember, nagy politikusnak kell lennie, mivel oly magas vagy mély gondolatú, hogy az ember, ha nem ő, nem érti, pl. nála nélkül nem tudtuk, hogy mi emigránsok és internáltak, mivel Törökországban vagyunk, Európának köz közepét tesszük ki, és bennünk valami nagyfenséges csíra rejlik, egy matematikai X, melyet azonban keresni kell. Ezt hallván a tükörbe nézve mély bókot hajtottam magamnak. Továbbá nála nélkül nem tudtuk, hogy Thompson nagy ember, meglehet, csak hogy rossz bizományos. Még egy olasz poéta¹⁵² improvizátor¹⁵³ is jött, kit agyon akart lövetni, mivel a nemzetiséget említette, holott Urquhart David bej csak constitutiokat akar. Végül hogy Palmerston még mindig a muszka vesztegetés szerint dolgozik. Ez mind szép, leborulok előtte, és a kis embert nagynak tartanám, ha oly fene okos nem lenne. Még nem beszéltem vele.

Szombat 19. A várt posta eljött és annyit hozott, amennyit tudott. A vita ki- vagy nem szabadulásunkért folyik, és ha Haynaut meg nem verik Londonban, talán a telet máshol tölthettem volna, de így húzzák-vonják, és ki veszít, az könnyen kitalálható. Gróf Batthyányné szintén keveset közöl, hanem híreket hogy ők s én kiszabadulhatunk? Ezen hír Magyarhonban is kering és Baján, Pesten a nép a Duna partjára tódul, mikor az alsó gőzös érkezik. Derék emberek, de szegények, ha ily valami kedvet deríthet, jó hazámfiak, 52 lesz, míg én hazám földjét taposhatom, és a felső gőzös hoz majd, ha hozzájárulnak. Azt gondoljátok, hogy Ausztria oly hamar felejteti és kegyelmezni tud, nem hiába, hogy apostoli király ápolt örökös. Levelet csak bátyámtól kaptam, én pedig Fre., Heg., Anno., Stein, Jgas s Alleonnan írtam. Majd felejttem, Erzsébettől is kaptam.

¹⁵² poéta (latin) - költő

¹⁵³ improvizátor (olasz-latin) - rögtönző

Szombat 26. Mint különöset ideírom, hogy Dembinski Urquhar Daviddal találkozott, és szerencsésen heves vitába keveredtek. Egyik a másiknak szép, de nem udvarias neveket adott, pl. midőn Dembinski Kossuthot méltán sarlatánnak nevezte, Daniel Dembinskinek mondta, hogy őt tartja annak, erre Dembinski Danielnek visszaadta, hogy olyannyira emelkedik magas pontú nézeteivel, mely az észen felül s kívül áll és hogy becsben észbeli tehetsége ezért nagyot vesztett, ha Kossuthot nagy embernek tartja. Továbbá Daniel uram mély belátásában az angolok hadi vízi erejének a Dardanellákban bemenetelét a török lenyűgözésére küldésének mondta, és hogy az emigrációban csak két figyelmet érdemlő tagot talált, Kossuthot és Jancsikát, Asbóth alezredes virgonc eszű, furfangos, törökül hamar megtanult, 9-10 éves gyerkőc inasát.

Daniel nemzetiségekről nem akar hallani, abszurdumnak tartja, hanem törvényeket akar és constitúciókat, török vagy patriarchális(?) minta szerint. Ő tudja, mert magas szempontján, midőn ítél, oly magasan áll, hogy káprázza a szemet, és alatta csak zavart láthat, amely talán a fejében létezik. De örülök neki, hogy a kisistennek tartottad elejétől fogva, unalmat adván neki és kapván tőle, nemigen beszélhettünk. Meglátjuk, mit hoz a mai posta.

November. Vasárnap 3. Amiután a posta mit sem hozott, hanem az után körünkből elvitte a híres Danielt vagyis inkább a Davidot. Mily végzéssel a fejében, ő tudja, mondják hogy jegyzetelt is valamit s írt többet, meglátjuk a mély gondolkozó agy szüleményét. Azóta egy szerencsétlen futár, angol kém, ki forradalmunk miatt bejárva a piemonti hont ide tévedett, itt óvó helyet keresve több olasz barátommal találkozott Turinban, itt nem létezvén a kormányzói fejedelemnek, tovább ment Dávidunkkal. Egy furcsa hír szállingózott, hogy egy hadihajó légbe ment Sztambulban, melyen a Padisahnak ebédelni kellett volna, ha igaz, szerencse, hogy a derék fejedelemnek semmi baja sem történt.

A tegnapi posta szintén nem hozott semmit, hacsak Batthyányné nem hozza, kit elmentnek mondott Czajka, a hadihajó-esemény igaz, bizonyítva. Batthyányné levele sok szép szavakról, de semmi tetről sem beszél, úgy mint gondoltam, az angolok szabadításunkért küzdenek. A franciák csak helyváltoztatást javasolnak, ez annyit tesz, hogy márciusig itt maradunk. A sztambuli hírek Kossuth elillanási eseményéről szólnak Thompson Hamilton által, ez nyílt titok, isten hírével. Egy kedves levelet vettem Lodiból. Általában elbúcsúzom mindannyi barátomtól, e télen nem írok.

Németországban nagy a zavar. Törökországban nagy a határozatlanság. Pav. feleltem 9-dikén.

Hétfő 11. Tíz nap múlt el újra, és azóta a tél bekövetkezett, havazik s változik az idő, hanem tűrhető mivel rosszabb is lehetne. A legszebb hadihajó légbe repülése mily szerencsétlenség, oly szerencse is volt, hogy 4 hordó löporon kívül a többi előző nap kihordatott, és az egész admirális fél órával előbb onnant távozott. Különben talán az egész hadierő hajóinak egy része is Sztambulnak elveszett volna, így csak 500 ember veszett el. A sok hír közül a rosszak tűnnek fel ugyan, de bizonyost mit sem tudni.

A szombati posta, bár a szerződést felettünk végére járni mondja, mit sem ír szabadon bocsátásunkról. A kérdés Kossuth eleresztése vagy megtartása körül forog, mely utóbbi alighanem következik, mi pedig tavasz felé elmegyünk. Hiszen ez nem lenne rossz, ha bizonyos lenne.

Jasmagy, a gazember azt mondta, hogy én amnesztiát soha sem kapok, ha ilyen ember mond valamit, úgy az ellenkezőjét akarom hinni, mihelyst hajolni kész leszek. Szegény Ausztria, mely gazembereken kívül oly kevés szolgát kap céljainak elérésére. A katonaságot kivéve.

Egy szép katonai ünnepélynek voltam tanúja, amelynél az eleresztettek, vagyis kiszolgáltak zászlóiktól elbúcsúztak, az egész őrség díszelni a piacon felállítva, a zászló (mely is furcsán

egy magyar színű szalaggal felékesítve volt) a középén. A kiszolgáltak egyenként megcsókolták a zászlót és meghajtották magukat a Padisah képviselője előtt, továbbá volt fegyvergyakorlat tüzeléssel elég jól. Mindannyi török és magyar notabilitás jelen volt.

Rég nem lovagoltam, tegnap Batthyányné elé lovagoltunk sokan, szép havas időben, ura látta, mikor leszálltam, minő öreg vagyok, tagjaim mind ridegek voltak (természetesen ezenkívül mily fájdalmas, csak álmodni tudják). Le Lázár bácsi a politikus polcról, maradj szegény dinnyetermesztő és ne gondolj a világgal, ez már előtted zárva.

Szombat 16. A posta mit sem hozott egy rossz bulletinnél, melyben Kossuthot elillantnak tartják Sztambulban, szegény pedig elég hűvösen fekszik velünk együtt. Beállott a nedves, havas és sáros ősz, sebj, ha igaz, hogy a tél előtt megszabadulunk, ez a török sztambuli számítás szerint február lenne, ez is jó. Visconti, Fer., Heg. írtam, Allgemeine sem jött, ez baj.

Szombat 23. A posta nekem mit sem hozott, hanem hírt Szolejman által, hogy 6 hét múlva szabadulunk. Nem hiszem, azonban meglehet. A honból szomorú hírek derék honfiakról, Sztambulból, Amerikából szintén rosszak, már nem tudom, ki s mi becsületes ember. Visconnénak folytattam a kutahiai életet Crospnor-nak és Dontzulescónak írtam. Kedden még égett a közeli ispotály, három óra alatt csak a falak álltak, bár a falak közt még most is ég. Azóta szörnyen vigyáznak, és mivel a kaszánya is csupa fa belül, tehát hogy a szerencsétlenséget lehetőleg kikerülhessék, azon törik fejüket, miképpen lehessen fűteni a szobákat és főzni az ebédet tűz nélkül. Szerencsés, ki a bőrét megmenti.

Szombat 30. A posta két levelet hozott. Egyiket Turinból, mely azt írja, hogy a majlandi¹⁵⁴ újság oly szemtelen volt azt mondani, hogy én öfelségét kértem a visszamehetésre. Nyomorult kormány az, mely hazugságokból tarthatja fenn magát. Én kérni, na várhatják. Valahára német újság is érkezett, mely Ausztriát a porossal a hesseni hercegségben szembeállítja, bár összevesznének a bolondok, noha ez szabadulásunkra károsan hathat. Írtam Visconnénak. Mást nem tudok.

December. Szombat 7. Bátyámtól kaptam levelet, melyben családjának szaporodását írja, sok szerencsét és béketűrést a vojvodinai élethez. Az újságokat még nem olvastam. Írtam Fori., Anáons, Aporti, Oehl, Heg. és Stein.

Vasárnap 8. Vér folyt az osztrák és a porosz közt, hanem a kis érvágás után megesett a szívük, és most a tinta fogja elintézni a többi. A poroszok behúzzák a farkukat, mert a muszkák úgy akarják. Palmerston demagóg rollet¹⁵⁵ játszik, végük Urqhartnak igaza lesz, hogy Palmerston az egész világot az orránál fogva vezeti, és hogy Miklós ellen mit sem mer tenni. Mi magyarok kérdésén kívül esünk, lenyugodott napunk, mikor derül fel, az Isten tudja. Addig Kossuth hadtudományt ír és a sereget organizálja, vezéreket nevez ki, az az éber képzeletét foglalkoztatja. Mi pedig tovább itt maradunk, és mikor szabadulunk, az Isten tudja.

Szombat 21. A múlt szombati posta nekem mit sem hozott, a maitól sem várok sokat. Sorsunkat az európai viszonyok elhatározták, hogy hátráltatják. Vér és elég fog most folyni, anyag elég van hozzá, és ha folyni fog, úgy új szakaszba érnek a kormányzatok. Ahol a kormányok, mivel a fegyvertelen népek hajlamukat veszítik, a fegyverekkel fogják irányítani, ami egyfelől egy nagy abszurdum lesz, másfelől ezek tehetetlenségük és hasztalanságuk bizonyos jelei. Bellininek írtam.

¹⁵⁴ majlandi (német) - milánói

¹⁵⁵ rolle (német) - szerep

A mai posta egy kedves levelet hozott Hegedűstől, amire azonnal válaszoltam. A derék nyomorult ágensét Ausztriának, Jasmagyot mondják itt ólálkodni, miért? Nem tudható, rossz madár, rossz jel. Szegény Kossuthot elbolondítják és félelemben éltetik, hogy meggyilkolják, ez legjobb módja a nyúl szívűektől megszabadulni. Minden emberben gyilkost lát, egy szegény magyart, aki bennünket meglátogatni jött, Szentgyörgyit, szintén annak tartotta, hanem később magához tért és fogadta.

Péntek 26. A karácsonyi ünnepeket másodszor is itt töltöttük. Az európai Sumlán és az ázsiai Kutahia városában ültük meg, de annyiban különböztek egymástól, hogy itt egy hajlékban lévén családi körökben jobban egyesültünk. A lengyelek itt is megtartva szokásaikat az egymás közötti barátság jeléül ostyát törtek egymással. Hozzájuk voltam meghíva, ott töltöttem egyik részét az estebédnek, onnét pedig Perczeléknél, ott végeztem.

Egy új fázisba léptem ezekben a napokban török viszonyaimnak. Szentgyörgyi székely honfitársunkat az alávaló Szolimán bej kicsalatta quartélyából és erőszakkal elküldette. Ezt én nemzeti megbántásnak vettem és felmondtam minden barátsági viszonyt, legmegvetőbb nyilatkozással illetően porkalábunkat. Mi jó vagy rossz jön ki belőle, az Isten tudja, hanem megadom magamnak a kevesebbet, mintsem készen várjak mindent.

Szombat 27. A posta nekem mit sem hozott, általában rossz híreket. Ezek ugyan mint a börzei részvények fel és lemenő változatossággal és értékkel bővelkednek. De mivel az európai mozgalmak bár fontosak és bonyolultak, mégis kiegyenlíthetődhetnek és azok, akik vesztenek, nyerhetnek. A mienk ha rosszul is áll Ausztria kérésére, ha jól áll, megátalkodottságával rosszabbíthatja, s így csak egy maradhat hátra még, hogy az itteni három évi fogság bizonyossá legyen, t.i. hogy Palmerston az első parlamenti interpellációnál¹⁵⁶ bennünket megtagadjon, azaz lehetetlenségét pártolásunknak nyilatkozza, és ezt várom, márciusban megtudjuk.

Kedd 31. Tegnap szomorú levelet kaptam Stein generálistól, vagy Ferhad pasától, t.i. hogy Bem 9-kén éjszaka meghalt, és hogy török mód szerint 10-én el is temették. Halálát régi hitetlensége, s változott vallása kormányának gyengesége, bizalmatlansága okozta inkább, mint más. Ő harcolni akart a muszkák ellen, kormánya meg színlelni szeret, míg tétovázásának díját rajta ki nem várják. Ő vallását megváltoztatta, hogy a török gyűlöletét a muszkák ellen a magáéval szaporítsa és ellenük uszítsa. Az pedig őt feláldozta, tétlenségre és becsületes fogságra kárhóztatta azokkal egyformán, kik vallásuknál maradtak. Terveinek, javaslatainak mibe sem vétele keserűséggel töltötte el, amihez egy epeláz járult és Bem Murád pasából szentet csinált, hová a törökök zarándokolni fognak, mivel a szokások szerint azokat boldognak tartják, kik más hitből a törökre térnek át. Ő maga sem hitte volna Bécsben és Erdélyben, hogy aleppói szent lesz belőle. A székelyek, tudom, Apójukat megsiratják.

Ma requiemet is tartottunk. Ha a pápa tudná, hogy egy renegátért római hitű templomban istentiszteletet tartottak, mit tenne a pappal? Az összehívást azok a magyar és lengyel férfiak kezdeményezték, akik dúsan véreztek a szabadság háborújában. Egy derék, bátor, vitéz katonával és jó emberrel kevesebb van a világon, azonban a világ áll, megy és ha tovább itt tartatunk, majd követjük őt egymásután. Jelen volt az egész emigráció.

Istenem, Istenem, mire jutunk, mondta, ha igaz, egykor Esterházy egri érsek, midőn misézett, komornyikja, aki ezen mondatát gyakran hallotta, és a misénél szolgálta, avval viszonozta: „Bizony, elég ebül vagyunk excellenciás uram” erre az érsek visszafordulva rászólt „Hallgass ebadta, ki bízta reád az ország dolgát”, és aztán tovább folyt a dominus vobiscum és az et cum spiritu tuo; így vagyok én is itt. Ki újra régi szokásomba térek vissza, és most a második

¹⁵⁶ interpelláció (latin) - a parlamentben a kormányhoz vagy tagjához kérdést intéz

évnék végét érem meg Törökhonban, de az első Ázsiában, ahová a becsületes parasztcsaládból és jusculistából¹⁵⁷ nemes grader¹⁵⁸, mi több táblabíró apám felmenő elődeinek egy íze s porca sem volt egész a dedőjének dedőjéig.

Én a Szt. Szilveszter uram estéjén bizvást elmondhatom, Istenem, hová jutottam, és bár nincs jobb komornyikom magamnál, felelek én is, bizony ebül vagyok, és újra ezt lecsillapíthatom, bolond volt az, ki reád bízta az ország dolgát, mert sem annak jobbítása nem volt, sem pedig dominus¹⁵⁹ nem volt in illo¹⁶⁰, mert becsületes ember létemre nem hitték, hogy Mészáros Lázár uram teremtvé volt minden másra, mint Miniszter Uramnak lenni. Hanem ez úgysis tudott és elkopott dolog, azért kár is volt előhozni.

Hanem mivel az esti sugallatom így mondogatta tollamba tehát az igazságot, sohasem írhatnám eleget is mi lenném, hogy annak többször hallásával elhitesse magammal, Lázár barátom kevély nem lehetsz. Emberi jó tulajdonságaid vannak ugyan, de nem status hivatalnoki, nem nagy szerepet érő általában nem nyilvános szereplő egyéniséged és azért, bár akaratodon kívül vittek a nyilvános bitóra, de az bizonyos, hogy a világ sokat nem gondol rólad. Ha ezt rég át nem láttad, úgy átláthatod, mióta a számkivetés keserű kenyerét eszed, hogy bizony úgy állsz te az emigrációban mint olyan, kiről nem tudják, miért vagy ott és azért a szerény énedből ki ne jöjj, hanem maradj alázatos, az Isten előtt szánd meg bűneidet, a többi majd úgysis eljön.

Azonban az egyik Lázár fél, a másikának a fentebbi elmondható, de a másik az egyiknek szintén felelheti, bizony ez ellen nem sokat vétettem. No ez hiszen nem baj, hanem baj az, hogy bár szakállod elég ősz és fejed jóformán kopasz, mégis dacára azon 1830-tól fogva írt, feljegyzett és minden év utolsó napján beszámolt 14 kötetből álló napi eseményeknek, ha szerencsétlenségedre Milánóban nem maradnak, és tudja Isten, kinek kezeiben vannak, úgy belőle kivehetnéd bibieidet azon észrevétellel, hogy ugyanazon hibákat veted magad szemére minden évben. Következőleg az idővel és korrall járó tapasztalataid Ádámodat nem igen javították, és mégis minden szerénységed mellett annyiban megdicsérheted magadat, hogy bizony mások nem illettek volna úgy válladhoz anélkül, hogy Lázár maradj, tehát úgy, amint vagy mint Lázár megmaradsz.

De hát mióta fogoly okultál-e valamiből? Uram, bocsásd meg bűneimet, igen kevésben vagy semmiben. Nem okultam azért sem, mivel a könyvek elhagytak, melyekből már azelőtt sem tanultam egy kerekded egészet, hanem ide s tova szórva, szakadva, felszínre valamit ad meritum nihil. Nem okultam továbbá, mivel bár többféle úgymond nagy embereket láttam, velük beszéltem, mindegyikben találtam ugyan valamit, mely bennem is megvan, hanem egyben sem találtam olyan nagyot, amelyért leborultam volna lába elé, mondván, Te vagy a nagy, te reád esküszöm mindig. Igazságszeretben, jótekonyságban, pozitívista észben, haditudományban Dembinskiben láttam legtöbbet és ennek utólag említett tehetsége legtöbb hasznót hajtott vagy hajtott volna.

Láttad Urqarthot, a Dávidot, hanem az csak hátra tudott nagy lenni. Egy házban éltem Kossuthal, a hamis profétával, szónoklatát, képzeletét irigylem tőle, de mást bizonyára nem, a többiben csak annyi emberséget, annyi gyarlót láttam, amennyi elég volt magamnak is. S így

¹⁵⁷ jusculistából (latin-német) - jogászból

¹⁵⁸ nemes grader (latin) - nemes fokozatú

¹⁵⁹ dominus (latin) - úr

¹⁶⁰ in illo (latin) - akkor

ezek sem mozdítottak elő, a világban pedig, vagyis az összes emberiségben ugyan szétszórva, de megtalálható az, amit Straugs(?) Dániel Krisztusnak tart, az bizonyos mutatkozásaiban oly bonyolult, oly eszeveszett, oly ellentétes, hogy azon épülni nemigen lehet exempla nent oduse femesa(?), hogy a vezetettek előre tolják a kocsikat, a vezetők hátra. Így van úgy, mint egy híres német lóidomító, nevét elfelejtettem, ki azoknak a lovaknak, melyek húzni nem akartak, tanult lovakat fogatott hátuk mögé, őket addig húzván háton, míg csak elunván a sok hátramenetelt, először megfeszítették magukat, és aztán ők is előre kezdtek húzni. Bizony, bizony mondom nektek, vezetőknek, tik is úgy jártok, mert hiába mondjátok, csak addig tartson, míg tik vezettek, és aztán utánatok a vízözön, de bizony az úgy elér benneteket, mint elérte a becsületes Metternich uramat, ki ezt ha fel nem is találta, legalább legtöbbet nyilvánította.

Már ez magában nem tudom, szép-e. Hanem azt tudom, hogy reám nézve elég szomorú, mert újra akaratomon kívül nyilvános ember maradok és beszélnek rólam ferdéket, írnak még ferdébbeket és ítélnék legferdábban. Pedig szeretem a nyugalmat és annak sötétjében szeretek élni s meghalni, amelyből soha sem kellett volna kilépnem. Ausztria, az igaz, hogy eszes, illedelmes és még ezentúli is, azért tart bennünket itt, hogy diplomáciai levelezése több és nagyobb terjedelmet mutasson, mindig legyen valami, amitől féljen vagy tartson. Mert másképp nem értem miképp bajlódhat egy 500 000 fegyveressel bíró állomány olyan egyéniségekkel, kik ugyan elég kárt tettek neki, kik becsületesen népszerűsítelenítik, őket még szerepeltetik, de ha most kegyelmeznek nekik, akár visszajönnek, akár nem, azt a kis nimbuszt is elvesztik Európa előtt, mellyel ide és tova még bírnak. Mert Kossuth maga is bár ha 49-ben Londonban oroszlanzkodhatott volna egypár napig, mint megkegyelmezett elveszti mindenét és bátorságát tekintve alig lenne egy borsó hercegnőféle férfi hős. Fogadjuk el az úgynevezett Kossuth banknótákat, és fele popularitásának oda lesz még azon nép előtt is, mely őt imádja. Hanem mint mondtam Ausztria plusquam¹⁶¹ ildomos és azért oktondi marad.

És azért mivel az, tartok tőle, hogy még a holnap beálló év végén szintén itt, ezen a helyen írjak, bárhogyan kesereghetek, hogy vége lehet. Lám, milyen az ember, legyen öreg vagy fiatal, nincs megelégedve. Én mondom, tartok tőle, pedig örülnöm kellene, hogy egy évvel tovább gond nélkül élhetek, mert Európában két év múlva anélkül, hogy kolduljak, nem tudom miből élek. Hanem ha 52-ben megyünk el innén, legalább a derék, nagyszívű padisah tartása mellett, már két évvel tovább hosszabbíthatnám gond nélküli létemet Európában. Hanem egypár barátom kedvéért, kiket látni szeretnék, míg ki nem ugranak a világból, félreteszek mindent és csak mondom, tovább innént, bár azt, kit legjobban, azaz legelőbb szeretnék látni, noha tudom, hogy nem találnám benne azt, akit elhagytam, oly hamar meg nem látom. Pedig ha tekintem testi létemet, nemigen kecsegtet és a török élet 10 évvel előbbre mozdított mintsem kellett volna. Hanem ez sem baj, noha nem tudom, minő képet csinállok, midőn a másvilágra készülök, azonban gondolatom, egész valóm minden érzésével, tehetségével, kétkedésével, melyek bár gyengeséget hordoznak tapasztalataival, vágyaival, kétkedéseivel, soha sem hagytak oly nyugton, hogy kellő hódolatban megadta volna magát, tudván hogy csak érzés nélkül lesz azzá.

Én magamra nézve mit sem tudnék kívánni, mi hasznosabb lenne vagy jobb, és azt azért a gondviselésre bízom. Hanem ha a mindenható édes hazámnak, mely akaratán kívül már egy évnél sokkal tovább nyomorogtatik, érdeme s áldozata szerint megkegyelmezne és mások hibáit rajta megbosszulni nem engedné, vajmi örömet mondanám, kezembe adom magamat, tégy velem tetszésed szerint, csak azt boldogítsd. És ha az boldogítva lenne, úgy testvérem,

¹⁶¹ plusquam (latin) - régmúlt

barátaim, barátnőm benne szintén azokká lennének. És így bár többet és jobbat írhattam volna, ha bírtam volna, elhagyom az évet, s ezen könyvet az idő végtelen tengerébe süllyesztve vegye érdemeinek jutalmát, és bár a számtalan évek nem nagy bizalmat gerjesztenek és bár azok végünkhöz közelítenek, mégis a sok kíváncsi meggyerhetésének reményében elvágok ettől, a másikat megköszöntöm holnap.

Végül talán Supplementum¹⁶² következik.

A Dembinszki-féle falusi vagy mezővárosi bankeszme, mely egy tőkét kíván felállítani, melyből a szegényebb keresetűek pl. 50-100 forintot kapnának előlegbe, s melyet ők hetente 1 forintban vagy két forintban visszafizethetnének. Ez eszme de hasznos, mivel a szegény könnyebben fizet hetenként, mert egyszer próbálták ezt Szentistvánban véghezvinni.

¹⁶² supplementum (latin) - erősítés

Tavaszi s nyári nap Kutahiában

Négy vagy öt órakkori felkelés, kávé s pedig mokkalavé bivalytejjel - két nap rossz, egy nap jó.

A tájéknak megszemplélése hattól 8-ig vagy 9-ig, amint több vagy kevesebb hegyet kell mászni, közelebb vagy távolabb sétálni s ezt mind gyalog. Fáradtan haza, a megtakarított reggelinek felét megemészteni. Munka, történetírás, török nyelvtanulás, olvasás, amilyen könyvekhez jutni lehet.

Ebéd közönségesen 12 1/2 órakor, mindennapos résztvevők, Katona ezredes, Házmán osztályfőnök a belügynél és segéd, vagyis egyedüli osztályfőnök a külügynél, Berzenczey kormánybiztos s székelv képviselő, Timárv bánáti menekült.

Délután a folyosón kávézás, egy pár parti hosszú pref az ostáblán. Takarodás vissza a szobába, olvasás, némely firka, látogatás a kaszárván kívül gróf Batthyányiéknál vagy pedig sétatidőmúlás kedvéért, némely kívül lévő kutakhoz, hol árnyék van, vagy pedig a kaszárvya előtti téren. Visszatérés késő alkonyatkor, a folyosón beszélgetés, ülés, a szobába vissza és olvasás, 10 felé lenyugvás, álom és másnap megint az előbbi.

Ez így ment áprilistól júliusig, addig keresztül-kasul járva az egész vidéket, a mindig egyet s az sem igen változatost, a mostoha természetet, mígnem az emberek lustaságától és mítsem bánomjától majd - csaknem kopárrá tett tájékat elunván felhagytam a reggeli sétákkal. És a reggeli kávé után pongyolában írok 10 óráig vagy addig, míg el nem untam, és aztán felöltöztem, és míg a szobámat söpörték a 350 lépésnyi, négyszögű folyosót 6-8-szor körüljártam s megint az olvasáshoz fogtam, némelykor az álom elfogott, és abból ebédre hívtam.

Júliusban az akaratoskodó, derék Dembinskit szép szavakkal körülfogva Brusszából szintén ide csalták, ez annyi változást okozott, hogy 6 órától 7-ig többé-kevésbé hozzám bejött, és érdekes ismereteit az emberektől, a mechanikáról s hadjáratairól bemutatta. Később én ezt visszaadtam, és este többnyire együtt sétáltunk vagy Batthyányékhoz mentünk. Később Perczel Miklósné húgomasszony és később Perczel Mór neje is megérkezvén a már ott lévő egy kellemes asszonyhoz, Kovács őrnagynéhez e két deli asszony csatlakozott, asszonnyal gyéren vagyunk, de mégis a közbe jövő jó változatosságok fűztek melljük.

Exkormányzó úrral s nejjével, ha összeakadtunk, egy jó reggelt vagy jó napot mondtunk egymásnak, és nem háborítottuk egymást.

Kutahiai téli nap, és előbb őszi

Az őszi szép és később a tél is december 15-ig többen tiszta volt, ami a sétát délután megengedte egész az év végéig, a napok úgy folytak, mint az előbbieket. Felébredés 6-7 óra között, aztán felöltözés, kávé; közben Dembinski jó reggele, dohányzás, beszéd. Aztán együtt 6-8-szori körülsétálása a folyosónak, ezután egymás iránti meghajlás és történetírás egészen 10-11-ig.

Ekkor egy villásreggeli, aztán beszéd, szobabani olvasás, török fordítás, séta kint vagy bent, 5 óra felé ebéd, kávé, dohányzás, beszéd. 6 1/2 órakor Dembinskivel vagy magam, aztán szobába menetel, olvasás, 10 felé lefekvés, és másnap megint minden újra.

A török látogatások csak az ő nagy ünnepeiken, hanem miután Szolejman házasságai, hamis lóditásai, durva bánásmódja egy házamfiával felbőszítettek, ezeket is mind elhagytam, és most legtöbbször magamnak élek, a sáros idő is beállván ki sem megyek sokat.

A szobám melletti kis konyhám, mivel Kossuth előre mondom a töröknek, hogy a kaszárnya szintén úgy el fog égni mint a kórház, elvesztvén az ő konyháját és az enyémét is elvették, s így kórházaimnak felmondtam. Január 1-jétől fogva Katona Miklós ezredessel és egy fiatal erdélyi volt Mátyás huszár hadnaggyal, Diószegivel magunkban ebédelünk, s este meg éhezünk.

S ezzel a múlt évet tökéletesen bevégezettnek tartom, és elvágok az évtől. Következményeit, melyeket talán tudatják velünk, ha igaz, februárban.

Olvasmányok jegyzéke 1850-ben Törökhonban

A szerencsétlen 1849. augusztus 14-e óta, midőn otthagytam hazámat, szokott könnyelműségem mellett mit sem hoztam el magammal Gulliver Tievels: De l'application du militaire aux travaux publique, organisation du travail par Buáncourt s némely más jegyzeteket.

Vidinben csak az újságlapok érdekeltek, hanem ezek is lehangolólag működtek. Sumlán némely hírlapok a francia Revueken kívül, a francia Republica és a császársági generálisok életét olvastam, meg törökül kezdtek tanulni. Beteges is voltam, azért nem is igen olvastam.

Midőn Kutahiába értem, az első hónap szintén betegséggel telt el. Azután miniszteriális életrajzom mellett, mi gyéren haladott, és mit legkedvetlenebb tárgya mellett mégis végezni akartam, más könyvekre is sor került. S így Guizot: Histoire de la Civilisation, Lamartin: Voyage en Orient, Histoire des Girondins, Macaulay Babington 17. század angol békés forradalmát, Bearnny utazását Lahoréban és Bokharában, Forster olaszországi kalauzát és Németországét, Quintus Curtiust, az 1849-50. francia Revueket, Pulszkyné Magyarországról angolul, De Caxten Gudasayon s több angol Revueket. Eötvös, Andriani és Zsedényi Ausztria feletti centralizáció vagy decentralizáció, és lett volna alkalmam több röpiratokat olvasnom, de nem akartam, mert vajmi könnyűeknek találtattak. Hanem mégis mások által elbeszéltettem.

Nem bánom, hogy keresztülolvastam, mert jóízűeket nevettem az úgynevezett jóslásokon, okoskodásokon s tudja Isten minő badarságokon. Mit sem igazítottam rajta. Lássa az olvasója, minő gyarlóságokból van összetéve az ember, minő változó, minő okosnak látszani akaró; s mégis minő oktondi.

Mi azonban elszomorított az, hogy annyi kevés vagy semmi humort, szeszélyt, élcet, nem vettem észre, mivel némelykor dicsekedhettem, de olyféle az ember s Lázár úr, bizony nem Lazaro¹⁶³ quondam pauper¹⁶⁴ mindenben hasonló.

1858. március

¹⁶³ Lazaro (latin) - Lázár, a nyomorék vagy beteg koldus a bibliai Lázár nevéből

¹⁶⁴ quondam pauper (latin) - mint a hajdani nyomorult, szegény